David Matza

Nusižengiamumo srovėje

ALK
VAGA

Nusižengiamumo srovėje

David Matza

Nusižengiamumo srovėje

Iš anglų kalbos vertė MILDA DYKE

ALK / *VAGA*

UDK 343.8-053.6
Ma 671

Versta iš: David Matza
Transaction Publishers
Delinquency & Drift
New Brunswick (U.S.A.) and
London (U.K.), 1995

*This edition published with the support
from the Open Society Fund – Lithuania*

Knygos leidimą finansavo Atviros Lietuvos fondas

ISSN 1392-1673
ISBN 5-415-01707-0

Skiriu Cynthiai, Naomi ir Karenai

TURINYS

Pratarmė

Šioje knygoje pamėginau sukurti nusižengiamumo (delinkvencijos) koncepciją, tam tikrais aspektais besiskiriančią nuo tos, kurią pateikia pozityvistinė kriminologija. Iš naujo įvertindamas nūdienę sampratą, stengiausi daugelį pozityvistinės kriminologijos empirinių pastebėjimų pateikti kontekste, kuris būtų labiau suderinamas su klasikinėmis prielaidomis ir mokymais. Pagrindinė klasikinės kriminologijos doktrina reikalavo, kad nusižengėlis būtų įvertintas teisės požiūriu. Todėl nuolat stengiausi pabrėžti *sąsają* tarp nusižengiamumo sampratos ir tų idėjų bei praktikų, kurių laikosi šiuolaikinė teisė ir jos administravimas. Šią sąsają išreiškiau pasitelkęs neutralizacijos idėją, kurios pagalba atsiribojama nuo įstatymo jam *neprieštaraujant;* taip pat – palaikymo iš konvencionalių šaltinių sampratą.Tai reiškinys, kai konvencionaliosios tvarkos ir teisės tarpininkai, patys to nesiekdami, gera valia paremia neutralizaciją.

Plėtojant klasikinę nusižengėlio koncepciją, – nusižengėlio teisės prasme, – man natūraliai pavyko, ar bent taip norėčiau manyti, sukurti portretą, apimantį klasikinės kriminologijos prielaidas. Tad pamėginau parodyti, kad nusižengiamumo subkultūros įkūnijami principai tik marginaliai skiriasi nuo tradicinės amerikietiškojo gyvenimo nuostatos principų. Kad išsaugočiau būtiną potraukio nusižengti sąlygą, – pasirinkimo ir laisvės elementą, – pasitelkiau klasikinę nusikalstamos paskatos koncepciją.

David Matza

Padėkos žodis

Net stebina, kokiai daugybei žmonių įsiskolini rašydamas knygą. Pirmiausia šeimos nariams, kuriuos užgula sunki rašančiojo svyravimų tarp dirglios depresijos ir beprotiško pasinėrimo į darbą našta; daugybei kolegų ir studentų, kurie negaili laiko pakritikuoti rankraščio idėjų; taip pat visoms institucijoms, įvairiai paremiančioms stebėjimus, apmąstymus bei kūrybines pastangas, kurių pareikalauja knyga. Tai bendras šeimos, kolegų, akademinių sluoksnių, projektą remiančių institucijų dosnumo ženklas: autorius niekuomet neatsilygins už tai, kuo jiems visiems įsiskolino, jis gali tik pripažinti savo skolą.

Daugelis komentavo pavienes šio rankraščio dalis skirtingose jo brandos stadijose. Jų pastabos buvo intelektualiai naudingos ir emociškai įtaigios. Kaip įmanydamas stengiausi pasinaudoti siūlymais, kuriuos išgirdau iš Melvino Tumino, Alberto Coheno, Jameso Shorto, Donaldo Cressey, Williamo Peterseno, Sheldono Messingerio, Ervingo Goffmano, Ruthos Kornhauser, Philipo Selznicko, Aarono Cicourelo, Edwino Lemerto, Irvingo Piliavino, Jerome'o Skolnicko, Carlo Werthmano, Sally Davis ir Marvino Scotto. Jei kas nors iš suminėtų asmenų neatpažįsta savo idėjų šioje knygoje, tai vien todėl, kad jų pateiktą ankstesniojo rankraščio varianto kritiką aš priėmiau taip rimtai, jog manau parašęs visai kitokią knygą.

Noriu padėkoti ir toms institucijoms, kurios suteikė man laiko ir daugeriopą pagalbą, be kurios nebūčiau šios knygos parašęs. Tai Čikagos universiteto Teisės mokykla ir jos Bihevioristinio mokslo bei teisės programa, remiama Fordo fondo ir įvairiai palaikoma Deano Levi, Franciso Alleno, Hanso Zeiselio bei kitų;

Kalifornijos universiteto Teisės ir visuomenės studijų centras, kurio veiklai vadovauja Philipas Selznickas ir Sheldonas Messingeris, taip pat Prezidento komitetas jaunimo nusikalstamumo bei nepilnamečių nusižengiamumo klausimams, kurio finansinė parama ir pradinis paskatinimas įkvėpė sukurti nusižengiamumo ir nusikalstamumo analizės programą. Programa yra vienas iš Teisės ir visuomenės studijų centro projektų, o ši knyga parašyta tiesiogiai orientuojantis į ją. Tokių projektų dar bus ne vienas.

Galiausiai norėčiau išreikšti ypatingą padėką Greshamui Sykesui. Daugelis šios knygos idėjų pirmąsyk išgvildentos sykiu su juo. Jei šioms nepriklausomoms studijoms ir padėjo kas iš šalies, tai didžiausias nuopelnas vis dėlto jo. Bet jeigu išklydau iš kelio, kaltas esu tik aš pats.

D. M.

ĮŽANGA *TRANSACTION* LEIDIMUI

Nusižengiamumo srovėj – knyga apie nepilnamečių nusižengiamumą, apimanti laikotarpį nuo 1956 m. (kai pradėjau rinkti medžiagą Niū Džersio nepilnamečių pataisos darbų kolonijoje, asmeniškai kalbėdamasis su įnamiais) iki 1964 m., kai ši knyga buvo išleista. Tačiau ji paremta ir ankstesne, 1945–1953 m., patirtimi, kai lankydavausi ir dirbau Ist Bronkso ir Ist Manhatano jaunimo laisvalaikio centruose, taip pat – Depresijos laikotarpio įvykiais rytiniame Harleme (1790 Madisono aveniu) nuo 1930 m. iki birželio 21-osios, datos (vienos iš daugelio), su kuria siejama Antrojo pasaulinio karo pradžia; taip pat – karo meto patirtimi Ist Bronkse (1102 Simpsono gatvėje).

Mano nusižengiamumo vaizdinys šiek tiek senesnis už Jameso Gilberto, kurio įdomioje knygoje *Smurto ciklas* (*A Cycle of Outrage)* Kefauverio byla iškyla kaip pagrindinis šaltinis, suformavęs visuomenės nuomonę apie jaunimo nusižengiamumą. Aš prisimenu Kefauverio bylą, skaičiau apie ją tuo metu, kai rengiau daktaro disertaciją, tyrimą, paremtą pokalbiais su Niū Džersio valstijos Džeimzburgo berniukų kolonijos įnamiais. Po keleto metų savo tyrimus papildžiau stebėjimais, atliktais 1960 m. Čikagos nepilnamečių teisme. Dar keletas metų užtruko, kol parašiau knygą *Nusižengiamumo srovėje* (*Delinquency and Drift*), išleistą 1964 m.

Nuo 1956 iki 1964 m. dėsčiau ir skaičiau kriminologinę literatūrą, gilindamasis daugiausia į nusikalstamumo bei socialines

problemas, užrašydamas tai, kas galėtų praversti vienam kitam bendro pobūdžio tekstui; antroji mano knyga *Kaip tampama nusižengėliu (Becoming Deviant)* pasirodė 1969 m. Dabar, po kelių dešimtmečių, rašau naują įžangą *Nusižengiamumo srovei.* Naudodamasis vyresnio amžiaus teikiamu pranašumu pažvelgti iš toliau, šioje įžangoje jaunimo nusižengiamumo problemą pasistengsiu parodyti iš istorinės perspektyvos.

Nepilnametis nusižengėlis istorijos požiūriu

Po Amerikos pergalių dviejuose pasauliniuose karuose per daugelį metų pasaulinių, nacionalinių ir socialinių institucijų pavidalas pakito. Šiuo laikotarpiu nepilnametis nusižengėlis tapo istorine figūra, – ne pagrindine figūra, bet antraeiliu veikėju, kuris dabar, 1999-aisiais, įgavo žurnalistinės ir net politinės svarbos.

Tai nereiškia, kad nepilnamečių nusižengiamumas radosi staiga kaip visuomeninis reiškinys 1918 m. ar 1945 m. Didieji XX a. karai skatino kovingumą ir tarptautinį smurtą, – teikė patirtį, parengiančią techninę bei teisinę terpę, iš kurios ir į taikos meto visuomenę smelkėsi jaunimo smurtavimas. Pasauliniai, o ir po jų nesiliaują karai, nušlavė visas kliūtis tarptautiniams ryšiams ir tarptautiniam smurtui. Kartu plito ir smurtaujančio jaunimo vaizdinys, tapęs kertine platesnės jaunimo nusižengiamumo teorijos samprata. Visuotiniu pritarimu ir tarptautiniu sutarimu pagrindinis vaidmuo formuojantis šiai antraeilei figūrai tenka Jungtinėms Amerikos Valstijoms, nors jos tokiam tvirtinimui nepritaria. Nuo Japonijos iki Rytų bloko, nuo Kenijos iki Peru muštynių, vagysčių ir narkotikų sintezė, Richardo Clowardo ir Lloydo Ohlino apibūdinta kaip nepilnamečių nusižengėlių bihevioristinė etiketė ir jaunimo nusižen-

giamumo kryptis, regis, sukūrė ir kultūrinio importo etiketę: atsiradęs JAV.

Jungtinės Valstijos, pradedant Ilinojaus valstija 1899 m., įsivesdamos specializuotą kodeksą ir atskirą nepilnamečių teismą, sukūrė nusižengėlio tapatybę. Nuo 1914 iki 1917 m., kai Europą, Jungtines Valstijas, Italiją ir Japoniją sukrėtė pirmasis didysis amžiaus karas, nepilnamečio nusikaltėlio sąvoka Amerikos teisėje jau buvo galutinai susiformavusi, o gatvės chuliganas vis dažniau pasirodydavo laikraščiuose ir mokslininkų tyrinėjimuose. Pabėgėliai iš namų ir gatvės valkatėlės iškyla jau septintajame, aštuntajame ir devintajame XIX a. dešimtmetyje; jie dažniausiai vaizduojami kaip jauni nusikaltėliai. Kaip atskiras personažas ar istorinė figūra, nepilnametis nusižengėlis galėjo atskilti nuo suaugusio nusikaltėlio charakterio tik tada, kai teisiškai suformuotas nepilnamečių teismas ir nepilnamečių kodeksas pagrindė jo tapatybę. Philippe Aries[1] teigia: kaip vaikystės sąvoka susiformavo Prancūzijoje XVI–XVII a., taip ir nepilnamečio nusižengėlio sąvoka įsitvirtina šiuolaikinėje sąmonėje tik oficialiai pripažinus nepilnamečių teismą.[2]

Jei suaugęs nusikaltėlis apibūdinamas kaip moralinius reikalavimus sulaužęs asmuo, tai pagrindinė nepilnamečio nusižengėlio yda yra jo negebėjimas socializuotis integruojant paauglio įgyjamą patirtį. Taigi nepilnamečių teismas turėjo būti suvisuomenintas teismas, vykdantis teisingumą klydusiam, tačiau iš esmės dar neatsakingam už savo veiksmus nepilnamečiui, taip tarsi liudijant, kad esama daugybės dalykų, kurie jam dar neleidžiami. Įprastus draudžiamo suaugusių elgesio kanonus papildė specialūs pažeidimai, tokį statusą turintys tik nepilnamečių kodekse: bėgimas iš namų, pamokų praleidinėjimas,

[1] *Centuries of Childhood.*

[2] Anthony Platt, *The Child Savers.*

ydingumas, alkoholio vartojimas, lakstymas mašinomis, seksas. Kilus karui, laikraščiai ir Russello Sage'o atlikti Vest Saido ir Pitsburgo tyrimai galėjo dokumentais patvirtinti Jungtinėse Valstijose egzistuojančią miesto jaunimo nusikalstamumo problemą. Laikotarpiu tarp pasaulinių karų visi amerikiečiai, skaitydavę komiksus ar žiūrėdavę filmus, priprato prie bjaurių vaikigalių, suspingančių „dingstam, farai!", vaizdo. Kai kuriose miestų gatvėse šeimininkavo galingi vyrukai, – iš tikrųjų stiprūs berniokai, viešai žinomi kaip nepilnamečiai nusižengėliai. Šie nenaudėliai dažnai būdavo ginkluoti lazdomis ir kietais kamuoliais, o pereiti jų valdas reiškė drąsos įrodymą arba pavojingą žygį, ir ten įžengusiems tekdavo susimokėti duoklę arba parodyti kokį apsaugantį ar pranašumą liudijantį ženklą.

Depresijos metais nepilnamečių nusižengiamumo problema atrodė ne tokia svarbi iš dalies ir dėl sumažėjusios nepilnamečių nusikalstamumo mastą rodančios oficialios statistikos, ir dėl to, kad publicistai daugiausia rašė apie skurstančius vaikus, proletarine terminija analizuodami socialinį klausimą, užuot pavojingais klasikiniais terminais nusakę tai, kas Amerikoje atsivėrė kaip visuomenės problema. Ketvirtajame dešimtmetyje mažai kas iš rašiusių išryškino nusižengėlio paveikslą: vietoje paauglio ar nepilnamečio nusikaltėlio buvo kuriamas proletarinis skurstančio jaunimo, kartais priversto nusmukti iki nusikaltėlio, vaizdinys. Nusižengėlio vaizdinio formavimąsi Amerikoje gerokai paspartino karas, pratęsdamas trečiajame dešimtmetyje prasidėjusius procesus, pristabdytus Didžiosios Depresijos, kurią fiksavę menininkai, publicistai ir statistai nepilnamečio nusižengėlio nelaikė reikšmingu istorijos faktoriumi.

Antrą kartą karas Amerikoje prasidėjo vėlai ir visi karo veiksmai vyko ne jos žemėje. Iki sėkmingos karo pabaigos 1945-ųjų vėlyvą pavasarį ir vasarą ištisas amerikiečių nusižengėlių spektras papildė Europą persekiojusį komunistinį spektrą. Panašiai

kaip sporadiški karai anksčiau, proletarinė kryptis literatūroje ir visuomenėje atvėrė kelią tarptautinio smurto logikai ir dvasiai. 1941–1945 m. nacijoje, didžiule galybe įstengusioje išlaikyti nepažeidžiamą namų frontą, vėl iškilo ir įsitvirtino viena iš daugelio nepilnamečio nusižengėlio figūrų. Laikraščiai, ataskaitos, komisijos pastebėjo nepilnamečių nusikalstamumo plitimą. Dideliuose miestuose augę žmonės prisimena, kaip išsiliejo paauglių gaujos ir atžagareiviai, pajutę nevaržomą laisvę toje erdvėje, kuri atsivėrė, kai vyresni broliai išėjo į frontą, o tėvai dirbdavo viršvalandžius, palikę vaikams raktus, kad galėtų atsirakinti namus trečią valandą popiet, pasibaigus pamokoms. Žurnalistai jau tada ir vėliau pastebėjo, kad jaunimo gaujoms vadovavo chuliganai, nujautę artėjančią karo dvasią. Niujorko meras La Guardia, nepalenkiamas patriotas italas amerikietis, vadovavęs miestui nuo Depresijos laikų iki Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais, pavadino juos „mažaisiais musoliniais". Jeigu prieškariu Niujorko Harlemas mėgdžiojo tarptautinius įvykius taip akivaizdžiai, kad Italijos–Etiopijos karo metais juodaodžių gaujos pliekėsi su italais, tai po karo šis dėsningumas išblėso, šaltojo karo laikotarpiu politinės aktualijos prarado įtaką gaujų karams. Iš dalies dėl to, kad rusų kilmės amerikiečiai prarado identitetą kaip etninė grupė, tačiau svarbiausia – dėl visiškos Jungtinių Amerikos Valstijų pergalės tarptautines įtampas ir karus mėgdžioti liautasi, nors tai buvo reikšminga Amerikos pokario struktūroje nuo 1945 metų.

Kovos dėl įtakos gatvėje vykdavo ir tarp etninių grupių, ir jų viduje, nors grupės gana dažnai kurdavosi etniniu pagrindu. Kai šaltasis karas ir tarptautiniai konfliktai tapo bendru užsienio politikos bruožu, jaunimo nusikalstamumas irgi tapo bendresniu ir, galima sakyti, nesustruktūrintu reiškiniu. 1984-aisiais, Jungtinėms Valstijoms simboliniais ir politiškai itin svarbiais metais, nepilnametis nusižengėlis įstatymų laužytojas jau kėlė

grėsmę ir pavojų paprastiems Niujorko ar San Francisko gyventojams, tą puikiai žinojo ir į Ameriką iš Azijos bei Europos vykstantys keliautojai.

Įprastas gatvių vaizdas, sprendžiant pagal dokumentais pagrįstas nukentėjusiųjų apžvalgas, buvo gana grėsmingas. Dideliuose ir mažesniuose miestuose daugelis suaugusiųjų tamsų paros metą ėmė laikyti pavojingu. Vaizdai iš tokių filmų kaip *Prisukamas apelsinas* ir *Apačių fortas*, taip pat švelnesnio, bet dar nepadoresnio Vakarų Berlyno *Christina F*, susišaukė ir iš jų dėliojosi paveikslas, visiškai atitinkąs viešąją nuomonę. Nesėkminga socializacija iškėlė nepilnamečių nusižengiamumo reiškinį ir istorijos scenoje nauja necivilizuotumo išraiška praplėtė nihilistinių šio nusižengėlio pirmtakų raiškos arsenalą.

Karų laikotarpiu pastebimai evoliucionavęs nepilnamečio nusikaltėlio vaizdinys neprieštarauja tradiciškesnėms socialinėms teorijoms, aiškinančioms, kaip istoriškai plėtojosi jaunimo nusižengiamumo tendencija, kurią užfiksavo ir teisinį turinį suteikė Jungtinės Valstijos apie 1899 metus, įsteigusios nepilnamečių teismą ir priėmusios nepilnamečių kodeksą.

Tuo labiau kad Jungtinėse Valstijose skirtumas tarp karo ir taikos darėsi vis menkesnis, nes pokarinė sankloda reikalavo būti pasirengus karui, o du ilgi karai Korėjoje bei Vietname, neminint greit užgesintų karinių konfliktų Centrinėje Amerikoje, vyko nenutrūkstamo šaltojo karo fone. Dėl vis giliau smelkiančios karo nuostatos, dėl tų nenuilstamų pastangų išlaikyti neįveikiamą namų frontą savo šalyje išugdytam nepilnamečiui nusikaltėliui teko ypatinga vieta Amerikos smurto kronikose.

Tarpukariu, trečiajame dešimtmetyje, nepilnamečių nusikalstamumas pamažu plito, veikiausiai skatinamas ekonominio konsumerizmo ir „sausojo įstatymo", o ketvirtajame, politinio radikalumo ir psichologinės depresijos, dešimtmetyje šis procesas sulėtėjo. Aiškus nepilnamečio nusižengėlio vaizdinys susifor-

mavo tik prasidėjus lemiamoms kovoms dėl dominavimo ir visuotinio Amerikos įsiviešpatavimo didesnėje pokarinio pasaulio dalyje. Šeštajame dešimtmetyje psichologai jau buvo sukūrę šiuolaikinio jaunuolio, kaip nepilnamečio nusižengėlio, versiją ir apibūdinę jį kaip „maištininką be priežasties". Gana imponuojantį Roberto Lidnerio, „maištininko be priežasties" titulą tuo pačiu metu pagriebė Holivudas, reklamavęs Jamesą Deaną to paties pavadinimo filme. Deanas tapo nepilnamečio nusižengėlio, dar vieno kultinio XX a. Amerikos istorijos herojaus, personifikacija. Mirė šis aktorius taip, kaip ir gyveno, – ekrane ir už ekrano, tapęs jaunatviškos galios ir neišreikštos paauglystės esmės simboliu. Ne mažiau svarbus negu šio populiaraus herojaus kinematografe sukūrimas buvo ir reginys, skirtas kultūrai, trokštančiai žiūrėti ir liaupsinti nepilnametį nusižengėlį. Deanas ir puikiai jį pakeitęs Elvis Presley'is buvo kovojančio nepilnamečio nusižengėlio simboliai.

Suvokus, kad visuomenės dezorganizuotumą nulemia modernizacija apskritai ir karas konkrečiai, dar esama trečio dalyko, kurį tenka laikyti vieningo proceso, sukeliančio nepilnamečių nusikalstamumą, sudėtine dalimi. Visi pagrindiniai nepilnamečių nusižengiamumo raidos etapai Amerikoje tėra tos evoliucijos krypties aspektai, – tai ypatinga evoliucijos rūšis, modernioje masinėje kultūroje garbinama kaip „devoliucija". Istoriniai žingsniai, kurie lėmė etiketės ar vaizdinio sukūrimą ir nepilnamečio nusižengėlio figūros iškilimą, yra ir nuo modernizacijos neatsiejama socialinė dezorganizacija, ir nepilnamečių teismo bei nepilnamečių kodekso juridinis įtvirtinimas, ir karų laikotarpio ekonomikos stabilumas, ir dažni namų fronto karai užsienio valstybėse, o galiausiai – masinės visuomenės ir masinės kultūros iškilimas. Visi šie istorinio proceso aspektai kaip tik ir slypi už tų socialinių ir psichologinių procesų, kurie išlaisvina jaunimą, skatindami nusižengti. Knygos *Nusižengiamumo srovėje* tema

yra toks jaunimo išlaisvinimas, kai jiems netrukdoma nusižengti. Tad istorinėje knygos įžangoje apžvelgiu moderniuosius laikus, kai nepilnamečio nusižengėlio pasirodymas tampa įprastas ir numatomas.

Kodėl masinės visuomenės ir masinės kultūros susiformavimas užbaigia jaunimo masių išlaisvinimo nuo griežtos tvarkos istorinį procesą, suprasime trumpai apžvelgę, kaip keitėsi masių teorijos prasmė ir prisimindami tą pradinę jos prasmę, kuri vėliau ignoruota dėl žurnalistinio revizionizmo ir akademinio polinkio iš naujo kurti koncepcijas.

Kol masių teorija įgavo šiuolaikinę konotaciją, siejamą, tarkime, su Ortega arba Ledereriu, surūdijusi senoji tvarka ir sukiužęs senasis režimas jau buvo patyręs XIX a. pabaigos socialinę dezorganizaciją, pažangias naujojo amžiaus pradžios reformas bei pasaulinį karą. Senosios evoliucinio socializmo masės visada būdavo apibrėžiamos ne itin griežtai, ir tai leido bent puse lūpų pripažinti *untermensch* (t.y. menkesniojo žmogaus) egzistavimą. Kitokių, pavojingų žmonių kategorijos idėją, marksizmo apibrėžtą liumpenproletariato sąvoka, dar atviriau išsakė Nietzsche, ją pratęsė gal ir ne itin populiarūs Freudo samprotavimai apie instinktus. Trečiajame dešimtmetyje, kai vadinamasis Vakarų marksizmas ėmė kritikuoti viską, ir itin nuožmiai – sovietinį marksizmą, kai susiformavo nemarksistinė kritinė teorija, populiari masinės visuomenės su masine kultūra samprata ėmė įtakoti intelektualinę mintį. Gyvavo daugybė masių teorijos versijų, kurių čia neketiname nuosekliai apžvelgti, nes šią užduotį prieš daugelį metų puikiai atliko Williamas Kornhauseris.*

Masių teorijos pradžia buvo įžvalga apie klasių sistemos esmės *pasikeitimą*. Taip ir neįsigalėjęs, šis iš pradžių pabrėžtas aspektas vėlesnėse formuluotėse didesnės reikšmės neįgijo, nes

* *Politics of Mass Society.*

šios jau numatė ne pasikeitimą, o klasės baigtį ir su ja susijusį kultūros žlugimą, valstybei palikdamos masių visuomenės suvienijimą. Tik daug vėliau kai kuriomis formuluotėmis apie postindustrinę visuomenę masių teorijoje vėl prisimenama apie ankstesnius nesutarimus dėl to, kaip fundamentaliai pasikeitė klasių sistema. Pirmosios masių teorijos Vokietijoje nebuvo tinkamai lokalizuotos, kad paliudytų, kokios dinaminės jėgos atvirai pasireiškia esmingai keisdamos senąją klasių sistemą. Amerika smarkiai lenkė Europą ta prasme, kad čia klasės formavosi išsilavinimo pagrindu, o trečiojo dešimtmečio pabaigoje konkurentu masinio švietimo srityje tapo Sovietų Sąjunga. JAV demokratijos ir sovietinio socializmo klasių sistemos skyrėsi nuo sovietinio neklasinės visuomenės modelio ar amerikietiškojo atviros visuomenės modelio. Būsimųjų galingiausiųjų valstybių įkvepianti retorika užmaskavo naujos klasių sistemos, pagrįstos išsilavinimu ir techninėmis žiniomis, iškilimą. Išsilavinimo pagrindu susiformavusi klasių sistema faktiškai nebuvo nei atvira, nei beklasė. Iš esmės nebūdama kapitalistinė ar socialistinė, naujoji išsilavinimu paremta klasių sistema turėjo abiem būdingų bruožų ir tapo liekamuoju pagrindu susilieti dviem kitomis prasmėmis rungtyniaujančioms ir konfliktuojančioms sistemoms po 1945 metų. Ši dvidešimtojo amžiaus sistema, pagrįsta masių švietimu, yra pagrindinė masinės visuomenės forma ir masių kultūros vedinys. Nepilnametis nusižengėlis yra tos šiuolaikinės išsilavinimu pagrįstos dinamiškos klasių sistemos šalutinis produktas, o ne kokia atsitiktinė jos nesėkmė.

Modernioje klasių sistemoje masių švietimo komponentą galima neigti ir laikyti tik kultūrine reprodukcija, nauju instrumentu senajai nuosavybe pagrįstai klasių sistemai pakeisti, arba jį galima vertinti kaip naują klasių sistemą šiuolaikinėje visuomenėje. Tačiau šiais abiem atvejais nepilnametis nusižen-

gėlis yra mokyklos pragaištis: tai daugiausia žemesniųjų sluoksnių berniukai, įstrigę savo klystkeliuose (taip juos charakterizuoja Albertas Cohenas arba Williamas Chamblessas), arba aiškėjantis žemesniosios klasės likimas vaikams iš aukštesnių klasių bei tiems, kurie šioje aplinkoje jau gimė (taip rašė Arthuras Stinchecombe ir Kennethas Polkas). (Gilesnė nepilnamečio nusižengėlio kaip maištautojo prieš išsilavinimą bei jo raiškos samprata pateikta šiose knygose: Carlo Werthmano *Nusižengiamumas ir valdžia* (*Delinquency and Authority*) ir Anthony Lemelle'io *Rasinė nelygybė ir nusižengiamumas mokykloje* (*Racial Opportunity and School Delinquency*). Tačiau daug svarbesnė už nevykusį mokinį ar į žemesnę socialinę klasę slystančius chuliganaujančius turtingų šeimų vaikus, beviltiškai neprisitaikančius ir pasiekiančius tik apgailėtinų rezultatų mokyklos kontroliuojamoje bei patvirtintoje sistemoje, yra to „kitokio" figūra, – jai tekęs lemtingas vaidmuo, formuojantis Amerikos masinėje visuomenėje iškilusio nepilnamečio nusižengėlio vaizdinį. Ši kitokių masių figūra iškyla grėsmingiau, pavojingiau net už daugelio Europos kapitalizmo sistemų pagimdytą klasinę pavojingos klasės interpretaciją. Ir daugelyje Europos šalių, pirmiausia Anglijoje, baisioji, arba airiškoji, „kitokių" masių figūra įgavusi rasinį pavidalą. Tačiau kaip tik Amerikoje dėl vergijos, vietinių gyventojų nukariavimo ir imigracijos iš Azijos bei pietryčių Europos ši tendencija išskirti „kitokias" mases iš darbininkų klasių nužengė toliausiai.

Užuot viena kitą neigusios, šios dvi (masių ir „kitokių masių") interpretacijos sąveikavo, ir jau nuo pilietinio karo, įtvirtinusio kapitalizmą nacionaliniu ir politiniu lygmeniu, egzistavo neįprastai gausus antrasis proletariatas, daug menkiau integruotas ir kintantis nei nuolatinį darbą turintys darbininkų klasės atstovai. Politinių ir ekonominių procesų iš namų svetur išstumta įvairiarasė žmonių masė sąveikavo su klasine mase, atsiradusia

dėl nesėkmingo švietimo proceso. Ankstesnieji procesai sukūrė įžeminimą, arba kolektyvinę sąmonę: masių sielą. Vėlesnieji pabaigė formuoti socialinio tipo mentalitetą. Šiuolaikinis nusižengėlis formuojasi priešindamasis funkcionaliam raštingumui, kurio reikalauja išsilavinimu grindžiama klasių sistema, ir nors rasinę sielą plačiąja prasme tebemaitina JAV trečiasis pasaulis, turint galvoje pietryčių Europą su Afrika, Lotynų Ameriką ir Aziją, šis mentalitetas pranoksta iki Pirmojo pasaulinio karo metų egzistavusį masių paveikslą. Po Pirmojo pasaulinio karo naujos masės auga formuojamos ir reaguodamos į tokią švietimo patirtį, kai dėl sustruktūrintos konkurencijos vaikų mokymosi praktika daro įtaką, jei ne lemia, būsimas jų gyvenimo galimybes. Tad klasinės sistemos teisėtumo įspūdis išlaikomas dėl to, kad tikima socialinio mobilumo (čia – galimybė pakilti į aukštesnę klasę; *vert. past.)* idėja, kurią gana ribotai įkūnija mokslinimo sistema. Taigi išsimokslinimo kaip socialinio mobilumo priemonės galią ir svarbą liudija ne tokio išsilavinimo vertingumas, bet jo nevertingumas. Nors švietimu paremta klasių sistema suteikia galimybes visiems vaikams, skrupulų nepripažįstanti turtingųjų klasių priežiūra nutildo, ar bent jau nukreipia nuo savęs, racionalią kritiką. Į šį kontekstą įžengia nepilnametis nusižengėlis. Populiarios dainos žodžiais, šis netikęs mokinys, nusikaltėlis švietimo sistemai, klykia: „Mums nereikia jūsų mokslų". Požiūris gal ir nėra toks antiintelektualus, kurio, atrodo, baiminasi kai kurie būsimieji pankų ir kitų jaunimo krypčių fanai. Anthony Burgessas *1985-uosiuose* savo maištautojams prieš Anglijos švietimo sistemą gana įžvalgiai suteikia gebėjimų prabilti lotyniškai, tarsi prisidėdamas prie lėkšto šiuolaikinio mokslo bei funkcionalaus raštingumo kritikos. Tačiau nepasirengusiam stebėtojui, kuris neskiria išsilavinimo nuo apsukrumo, nepilnametis nusižengėlis atrodo tik vandalas, barbaras, pakilęs prieš kultūrą, grasinąs visiems žmonėms, ne vien pastatų

savininkams. Bet atsisakydami romantizuoti nepilnametį nusižengėlį galime padaryti rimtą klaidą, nes kaip istorinė figūra nusižengėlis realiai ar praktiškai gali būti romantikas. Itin parankų požiūrį siūlo Hobsbaumas knygoje *Primityvusis maištas ir socialinis banditizmas (Primitive Rebellion and Social Banditry)*. Primityvaus maištininko arba „maištininko be priežasties" maištas negali būti sėkmingas, tad nusižengėlis yra nepataisomas romantikas.

Konservatyvi dabartinės Amerikos vyriausybės socialinė politika atmeta socialinę nusižengiamumo teoriją. Atlikdami savo vaidmenį akademiniai sluoksniai nuo labai ribotos šeštojo ir septintojo dešimtmečio sampratos perėjo į dabartinę radikaliąją dešiniąją poziciją, kai menkiausia nepilnamečiams nusikaltėliams parodyta užuojauta prilyginama sentimentalumui, o nūdienio skurdo iškėlimas tolygus išdavystei. Užuot priešinęsi neokonservatorių susitarimui, socialistai ir liberalai, o ypač jų sociologai, turėtų džiūgauti. Kai mes susivienijame, teisėtai priešindamiesi ortodoksiškiems įstatymams bei tvarkai, pasidaro įmanoma iš gabalėlių sudurstyti tikrovišką nepilnamečio nusižengėlio socialinę teoriją, kurioje istorinės figūros savimonė teikia savitransformacijos ir – gal šiek tiek labiau miglotos – ateities istorijos transformacijos galimybes. Su šia nuostata ir pristatau japonų, o nūnai ir amerikiečių, skaitytojui knygą, parašytą dar tada, kai nereikėjo lieti prakaito eksplikuojant teksto pagrindu esančios socialinės teorijos. Taigi pagrindinių nepilnamečių nusižengiamumo priežasčių negalima kildinti iš pačios teisinės sistemos, nors apie tai prabėgom užsimenama tekste, ir tą dažnai turi galvoje interpretatoriai, tarp kurių buvo ir įvertinusių, ir sumenkinusių. Teisinė sistema gali būti tiesioginė priežastis (taikant apibrėžimą karams analizuoti). Tačiau giluminės priežastys, mano nuomone, daugmaž ir yra tos, kurias

nurodo kritinės ir netgi nekritinės standartinės socialinės ir sociologinės teorijos.

Visuomenės pakrikimas, karas, masių visuomenė – visa tai slypi už nepilnamečių teismo, kuris tiesiogiai reguliuoja ir kartu spartina nusižengiamumo plitimą.

Tarp tvarkos ir anarchijos esama nuolat mažėjančio tikro, arba žmogiško, pasirinkimo elemento. Taigi atsigręžti į anarchiją – kaip tai daro nepilnametis nusižengėlis – yra moraliai pranašesnis pasirinkimas, nepaisant akivaizdžių trūkumų. Nuvalkiota tiesa, kad niekas nelaiko nusižengiamumo vertybe, tačiau tai tiesa. Po jaunimo masių destruktyvumu slypi neapčiuopiamoji teisingosios revoliucijos sąmonė. 1968 metais į Pekiną, Paryžių, Prahą ir Berklį Kalifornijoje sugrįžo 1848-ųjų vėjai. Revoliucijos tiesa – suteikti išraišką žmonijos kūrybingumui, o jos destruktyviųjų potencijų reikia laukti prasiveržiant tada, kai galingosios teisėtvarkos jėgos susimokiusios kariauja prieš mases. Kai baigsime šį karą prieš neturtingus ir jaunus, gal nepilnamečio nusižengėlio pranašaujamos anarchijos ir nebereikės. Tačiau iki tol – gali būti, kad ir visuomet – šis jaunimo nusižengiamumu vadinamas reiškinys tikrai gyvuos.

Dalis šios įžangos buvo publikuota *Nusižengiamumo srovės* vertime į japonų kalbą, pasirodžiusiame 1986 metais.

Dėkoju Cynthiai Mahabir ir Martinui Sanches-Jankowsky'iui už daugybę turiningų pokalbių apie šiuolaikinę įvairiatautę nepilnamečių nusižengiamumo prigimtį.

1

POZITYVISTINĖ NUSIŽENGĖLIO SAMPRATA

Visi mes vienaip ar kitaip įsivaizduojame skirtingus socialinius statusus, taip pat ir nepilnamečio nusižengėlio. Tuose mūsų vaizdiniuose glūdi kertinės nepilnamečio nusižengėlio bei kitų šiuolaikinių tipų sampratos. Todėl jų analizė dažnai nebūna tokia gili, kad leistų šiomis sąvokomis abejoti ar jas koreguoti. Paprastai analitikas vadovaujasi svarbiausiomis sampratomis, o ne svarsto jų pagrįstumą.

Nusižengėlio vaizdinys išauga iš mūsų pagrindinių prielaidų apie tokį asmenį. Šiuo metu ir veik visą šimtmetį nusižengėlio sampratą formavo pozityvistinė kriminologijos mokykla. Pagrindinis mano knygos tikslas – suabejoti šio pozityvistinio portreto tikrumu ir jį gerokai pakeisti. Kadangi prielaidos visada duotos, jų negali pasiekti korekcinės intelekto priemonės – argumentai, kritika, kruopšti analizė. Todėl tokių prielaidų eksplikavimui nepakaks vien suformuluoti tezių apie jas, – ši užduotis kur kas esmingesnė, ji reikalauja išplėtoti tyrimų zoną ir leistis giliau. Sampratas grindžiančios prielaidos retai lieka be padarinių. Užmestos jos ima persekioti mus, formuodamos ar savo pusėn palenkdamos svarbiausius socialinius reiškinius aiškinančias teorijas. Prielaidos gali pastūmėti mus pastebėti arba nepaisyti empirinio pasaulio neatitikimų ar stereotipų. Struktūrą tyrinėjimams suteikia sampratos.

Be to, vaizdiniai glaudžiai susiję su socialinių sistemų aiškinimu. Elgesio sistemas paprastai įmanoma idealiai tipologizuoti.

Jei analitiko tikslas paaiškinti, jam neišvengiamai teks imtis supaprastinimo. Sistemai – nesvarbu, kapitalizmui ar nusižengiamumui – būdingi tam tikri tipai, pagrindinės ją sudarančios figūros. Kuriant aiškinamąją teoriją itin svarbu tiksliai apibūdinti šiuos tipus. Atsižvelgiant į tam tikro laikotarpio pažinimo lygį, tokie vaizdiniai būna ne tiek tikri arba netikri, bet veikiau įtikinami arba neįtikinami. Jie daugiau ar mažiau primena pavienei socialinei kategorijai priklausančius atskirus asmenis. Visos nusižengėlio koncepcijos šiek tiek primena pavienius individus, pasižyminčius nusižengiamo pobūdžio iniciatyva. Taigi dabar vaizdinys tikrinamas pagal jo tikroviškumą. Kuris vaizdinys atrodo nuosekliausias tiems, kas artimai ir nuolat susiduria su tikrais nusižengėliais, jų įvairove? Šią knygą rašau todėl, kad ligi šiol sukurti nusižengiamumo vaizdiniai nei man, nei kitiems neprimena realybės, kurią turėtų paaiškinti. Nesakau, kad jie iškraipo tikrovę, nes tą daro visi vaizdiniai. Teisingiau būtų pasakyti, kad dabartinės sampratos neišreiškia pačios nusižengiamumo esmės.

Veiklos sistemos turi atitinkamus tipus, kurių pavaizdavimas yra lemiamas žingsnis teorijos plėtotei. Taip, tarkime, įtikinamas kapitalisto vaizdinys glūdėjo visų kapitalizmo kilmę aiškinusių teorijų potekstėje. Tai nereiškia, kad sistema gali būti redukuota į jos atstovų ypatybes, jau veikiau jie yra sistemos personifikacija arba mikrokosmas. Esminis kapitalisto vaizdinio pasikeitimas suteikė postūmį lemtingam posūkiui nuo Marxo prie Weberio kapitalizmo kilmės teorijos. Mokslininkų ginčų dialektikoje Marxo kapitalistas piratas virto Weberio kapitalistu buhalteriu. Weberio sukurto portreto autentiškumas lėmė tai, kad įsitvirtino jo, o ne Marxo kapitalizmo kilmės teorija. Kad ir kokie būtų kiti Marxo teorijos pranašumai, ji nuo pat pradžių neįtikinama. Tarsi jis būtų pradėjęs klaidinga gaida. Kyla klausimas, kaip galėtume tikėti teorija, kuri akivaizdžiai klastoja savo

atstovų charakterį? Nepaisant Weberio teorijos trūkumų, ji įtikinamesnė, nes labiau primena pirmuosius kapitalistus, apie kuriuos mokėmės ar skaitėme.

Nusižengėlio sampratos bei įvairios jo kilmę aiškinančios teorijos formavosi kriminologijos srityje. Mūsų susidarytas nusižengėlio sampratas iš esmės lėmė šiuolaikinės kriminologijos pobūdis: nors ir susijusi su kitais socialiniais mokslais, ji vis dėlto gerokai nuo jų atsiriboja. Pastaraisiais metais kriminologija spėriau integruojasi į sociologiją, tačiau ji buvo ir tebėra atskira sritis, turinti savo tradicijas bei išankstines nuostatas.[1] Šiuolaikinė kriminologija – ta pati pozityvistinė kriminologijos mokykla. Daugelis mokslininkų jos ištakomis laiko Lombroso pažiūras, o šis negrįžtamai atmetė ankstesnį Beccarios, Benthamo, Carraros bei kitų klasikų požiūrį. Ši Lombroso nurodyta ir daugiausia Ferri darbų įtvirtinta kryptis suformavo pamatines kriminologijos prielaidas, tebegyvuojančias ir šiandien. Sykiu su Ferri daugelis esame pozityvistai ta prasme, kad panašiai suvokiame kriminologijos tyrimo esmę bei šio tyrimo objekto charakterį – nusikaltimo vykdytoją *(criminal actor)*. Pozityvistinės kriminologijos paveldą sudaro trejetas esminių prielaidų. Visos tebėra aktualios ir šiandien. Mūsų nusižengėlio samprata remiasi visu trejetu. Jos atsirado kaip atsakas į klasikinės kriminologijos prielaidas. Netgi tvirtinčiau, jog kiekvienąsyk persistengta kritikuojant. Šioje knygoje nusižengėlio vaizdinys kuriamas naujai vertinant pozityvistinę jo koncepciją. Mano tikslas – į pozityvistinės kriminologijos kontekstą integruoti modifikuotus klasikinio požiūrio aspektus.

[1] Kriminologijos teorijos istoriją galima rasti: Bernardo de Quiros, *Modern Theories of Criminality*, Boston: Little Brown, 1911; George B. Vold, *Theoretical Criminology*, New York: Oxford University Press, 1958; Hermann Mannheim (editor), *Pioneers of Criminology*, Chicago: Quadrangle, 1960.

Garsiausiai skelbiama, ir todėl itin aiškiai išsakyta, pozityvistinės kriminologijos prielaida nurodo, kad pagrindine etiologinių teorijų kūrimo atrama turi būti laikomas nusikaltimo vykdytojas, o ne baudžiamoji teisė. Pozityvistinė mokykla nusikalstamumui aiškinti pasitelkia nusikaltėlių motyvacijos ir bihevioristinę sistemas. Teisė bei jos administravimas šių sistemų kontekste laikoma nesvarbiu ar bent jau antriniu dalyku. Kad ir kokius priežastinius veiksnius viena ar kita interpretacija laiko svarbesniais, visa šiuolaikinė kriminologija nusižengimą linkusi aiškinti įstatymo pažeidėjo charakteriu bei jo gyvenimo patirtimi.

Kadangi šiuolaikinė kriminologija pasuko nuo biologinės Lombroso mokyklos orientacijos prie sociologijos ir psichologijos, įžvelgti, ar reikšmingai pozityvistinė mokykla paveikė šiuolaikinę kriminologiją, nėra lengva. Jei terminą „pozityvistinis" taikysime, tarkime, Sutherlandui, kai kas prieštaraus, jog Sutherlando į nusikaltimą vedančio elgesio teorija skiriasi nuo Lombroso. Visa pozityvistinės mokyklos esmė yra ta, jog ji visą dėmesį sutelkė į motyvaciją bei... nusikaltėlį. Tą pat galime pasakyti ir apie kurią kitą šiuolaikiniuose vadovėliuose pristatomą nusikalstamo elgesio teoriją, nors aiškinimai grindžiami jau ne biologiniais, bet sociologiniais ir grupės faktoriais. Kriminologinė mintis perėjo nuo biologinio prie sociologinio bei psichologinio elgesio aiškinimo, tačiau vis dar nagrinėja ne nusikaltimą, o nusikaltėlį. Svarbiausias ir toliau lieka ... įstatymo pažeidėjas, ne nusikaltimas.[2]

Pagrindinis modernaus pozityvistinio požiūrio padarinys yra tai, kad jis apverčia aukštyn kojomis klasikinės kriminologijos

[2] Clarence Ray Jeffrey „The Historical Development of Criminology", in Mannheim, op. cit., p. 337.

atstovo Carraros aforizmą. Carrara teigė, jog nusikaltimas pirmiausia yra ne veiksmas, bet įstatymo pažeidimas (*infraction*), o pozityvistai tvirtina priešingai. Pasak pozityvistų, nusižengimus teisingiausia vertinti kaip kilusius iš gyvenimo situacijų. Tai veiksmas (*action*). Sudėtingais nusižengėlių ir teisės institucijų santykiais domėtasi menkai. Šiuolaikinės sociologinės bei psichologinės nusižengiamumo teorijos, net nesuvokdamos to, gerokai pasinaudoja aiškiai ir kategoriškai suformuluotu biologinio pozityvizmo atsisakymu suteikti teisės institucijoms tokios reikšmės, kokios teikė klasikinė teorija.

Biologinės nusikalstamumo teorijos daug pagrįsčiau sumenkina teisės institucijų reikšmingumą negu vėlesnės mokyklos. Gilintis į tai, kaip susiję žmogaus organizmo įnoriai ir teisės sistemos formos, atrodė beveik visiškai neverta. Tačiau teisės institucijos – svarbi visuomenės dalis, ir tai, kad sociologijos teorija analizuoja žmogaus santykį su visuomene, jau suteikia pagrindo įvertinti šių institucijų sąryšį su nusikalstamumu. Šiuolaikinės sociologinės nusižengiamumo teorijos pabrėžia socialinės klasės, etninių ryšių, šeimos, gyvenamojo kvartalo poveikį. Tačiau nors sociologijos mokslo siekiai įpareigoja mus nagrinėti žmogaus santykį su visu visuomenės institucijų spektru, mes, sociologai, toliau ignoravome faktą, kad nusikaltimas kuriuo nors aspektu yra reakcija į teisės institucijas.

Su teisės organizacija, jos reikalavimais, principais, doktrina nusižengėlį sieja tam tikras santykis. Kaip tik jis ir yra nusižengėlį apibrėžiantis požymis, tad būtų keista, jei aprašę visą šio santykio sudėtingumą, neatskleistume nusižengėlių motyvacinės sistemos. Pozityvistinė kriminologija, – įvairios nusižengiamumą interpretuojančios jos teorijos, – priartėjo prie pat ribos, kurią peržengus būtų ignoruojama pagrindinė nusižengėlius charakterizuojanti ypatybė – faktas, kad jie pažeidžia įstatymą. Todėl pozityvizmas ir nepajėgė išnagrinėti teisės

draudimų prigimties ir sykiu atkreipti dėmesio į tai, kad nusižengiamumo papročiai formuojasi kartu su teisės nuostatomis kaip jų deformacija.

Pozityvistinė mokykla... pradėjo tirti nusikalstamumo priežastis nagrinėdama nusikalstamą veiksmą *per se*... Pozityvistinė mokykla pirmą kartą skirtingus gamtos mokslų požiūrius, metodologiją bei logiką pritaiko kriminologijos srityje žmogaus elgesiui tirti.[3]

Pozityvizmui, apdovanotam mokslo prestižu bei jo dorybėmis, mažai terūpi to reiškinio, kurį jis norėtų tyrinėti, esmė. Tai metafizika. Taigi veik šimtmetį pozityvistinė kriminologija menkai tesidomėjo nusikaltimo esme – įstatymo pažeidimu.

Kitas tvarus pozityvizmo bruožas gali būti kildinamas iš jo siekiamo mokslinio statuso. Vos atsiradusi ir net šių laikų pozityvistinė kriminologija priešpriešina savo mokslinį žmogaus supratimą ir klasikinį požiūrį. „Klasikinė mokykla priėmė laisvos valios doktriną, tuo tarpu pozityvistinė mokykla nusikalstamo elgesio tyrimus pagrindė moksliniu determinizmu."[4] Ji padarė dar daugiau. Pozityvistinė kriminologija pakoregavo žmogaus įvaizdį taip, kad šis tiko moksliniu determinizmu besivadovaujančiai nusikaltėlio analizei. Ji atmetė požiūrį, jog žmogus turi būti laisvas, kad tai – mąstanti, todėl galinti rinktis būtybė. Žmogaus, kuriam duota laisvė bei mąstymas, samprata esanti „iš esmės ikimokslinė žmogaus elgesį nagrinėjančio šiuolaikinio mokslo požiūriu"[5].

Kad suprastume pozityvistinę nusikalstamo veiksmo sąvoką, reikia atskirti dviejų rūšių determinizmą – nuoseklųjį ir libe-

[3] Vold, op. cit., p. 14–15.

[4] Jeffrey, op. cit., p. 379.

[5] Vold, op. cit., p. 14.

ralųjį. Visi socialiniai mokslai yra vienaip ar kitaip deterministiniai. Šiuolaikinė sociologija jau gerokai išsilaisvino iš ankstyvojo nuosekliojo determinizmo. Šiuolaikinė kriminologija dar ne. Nuoseklusis ir liberalusis determinizmas skiriasi tuo, jog vienas tiktai teikia analitikui nuorodas, o kitas iš esmės ginčijasi dėl žmogaus veiklos pobūdžio. Pozityvistinė kriminologija atsiskyrė nuo to, ką laikė „animistiniu, apsisprendimu bei laisva valia grindžiamu mąstymu"[6]. Klasikinę žmogaus sampratą ji pakeitė fundamentaliai suvaržyto žmogaus vaizdiniu. Determinizmas pozityvistinei kriminologijos mokyklai buvo ne vien euristinis principas, o vizija, prilyginusi žmogų fizinėms ir cheminėms dalelėms. Kiekvienas įvykis yra priežastis. Žmogaus laisvė – iliuzinė. Pozityvistinės kriminologijos mokykla pritarė Schopenhauerio skelbiamai ištarmei.

> Nė vienas žmogus, būdamas toks, koks yra, ribojamas vyraujančių aplinkybių, kurios savo ruožtu veikia iš griežtos būtinybės, niekada negali daryti nieko kita, kaip tik tai, ką šią akimirką daro. Vadinasi, visa žmogaus gyvenimo eiga, visi jo svarbūs ir nereikšmingi įvykiai neišvengiamai turi būti determinuoti kaip laikrodžio rodyklių apsukos.[7]

Iš pat pradžių pozityvistinė kriminologija buvo smarkiai veikiama biologinių savo ištakų, t. y. griežtojo determinizmo. Pirmieji pozityvistinės kriminologijos apologetai Lombroso ir Ferri, pasitelkę biologiją, tikėjosi paaiškinti socialinius, geografinius ir psichologinius faktorius bei prognozuoti nusikalstamumą.

[6] Ibid., p. 26.

[7] Cituojama Paul Edwards, „Hard and Soft Determinism", Sidney Hook (redaktorius), Determinism and Freedom in the Age of Modern Science, New York: Collier, 1961, p. 120.

Manyta, jog biologinio suvaržymo prielaidas, – o patologija beveik nepripažįsta valios, – galima sėkmingai pritaikyti socialiniams bei psichologiniams reiškiniams aiškinti. Negana to, kai buvo sudrebinti biologijos hegemonijos pamatai, jos nuoseklusis determinizmas tapo idėjine naujų disciplinų atspirtimi. Jos ir vėl pasirodydavo tarsi koks figų pardavėjas Hasanas. Spencerio sociologija, Watsono biheviorizmas, Freudo psichologinis determinizmas, Pavlovo sąlyginių refleksų teorija, – visos įtvirtino iliuziją, jog socialiniai mokslai neatskiriami nuo gamtos mokslų. XIX amžiuje ir XX a. pradžioje daugelis intelektualų troško būti pripažinti kaip mokslininkai. Visoje intelekto veikloje nebuvo nieko svarbiau už mokslines pretenzijas, kurias vykusiai įkūnijo Huxley. Mokslo pažanga reikalavo naujo žmogaus prigimties liejinio. Žmogaus proto ir laisvės sampratos tapo atstumiančios, nes jos buvo svarbiausias kliuvinys, neleidęs lengvai brūkštelėti lygybės ženklo tarp visuomenės ir gamtos mokslų. Jei žmogus – laisvas ir mąstantis, tai visuomenės mokslui paprasčiausiai nėra vietos. Bent jau taip klaidingai samprotauta seniau, o retkarčiais ir dabar. Enrico Ferri su stulbinančiu atvirumu, retai būdingu tiems, kurie, nors ir ne visai sąmoningai, perėmę jo nuostatas mūsų laikais, prie savo patetiškai nevykusių įrodymų priduria argumentą, jog laisvo pasirinkimo egzistavimą paneigianti statistika. Tuomet sunku nepastebėti, jog kaip tik tokia nuostata, o ne abejotini statistikos argumentai, yra tikroji pernelyg ankstyvo žmogaus proto ir laisvės išsižadėjimo priežastis.

Negana to, jei būtų leistas panašus moralinis liberalumas, visas psichologijos bei sociologijos mokslas būtų neįmanomas ir toks pat absurdiškas kaip materijos atomų laisvo pasirinkimo prielaida, galinti sunaikinti fizikos ir chemijos mokslus. Todėl laisvo pasirinkimo neigimas yra ne visokio blogio šaltinis, kaip tvirtina dvasinį pradą

akcentuojančios mokyklos, bet kaip tik duodantis gausių teigiamų paskatų įvairioms moralės bei visuomenės gyvenimo sritims, nes moko idėjinės tolerancijos, įkvepia abipusį atlaidumą, ragina svarstyti. ... [Laisvos valios] paneigimas yra būtina visos sociologijos teorijos bei praktikos prielaida.[8]

Taigi manyta, jog socialiniai mokslai reikalauja paneigti pasirinkimą. Tačiau argi tuomet parankiausia grupė nebūtų nusikaltėliai? Protu jie tikrai nepasižymi. Užginti jiems laisvę netgi ir naudinga. Iš tiesų naujų mokslinių disciplinų poreikiai sutapo su gailestingųjų humanitarų pamokslavimais. Laisvės paneigimas ne tik atitiko socialinių mokslų pretenzijas bei ambicijas; būtent šia prielaida rėmėsi požiūrio, siūlančio nusikaltėlius gydyti, šalininkai. Asmenys, kurie neturi pasirinkimo, už savo poelgius neatsako. Jie turėtų būti ne baudžiami, o gydomi, arba jiems reikia taikyti kitokias pataisos priemones. Taigi determinizmo kaip euristinio principo, skatinančio analitiką imtis nuodugnių tyrimų, susiliejimą su determinizmu kaip žmogaus prigimties modeliu natūraliai paspartino besiformuojančių profesijų poreikiai bei humaniškasis liberalizmas. Tačiau vėl atsigręžkime į žmogaus prigimtį bendrai ir nusikaltėlio prigimtį konkrečiai. Ar jos irgi suteikia pagrindą žmogaus pasirinkimo principui paneigti?

Šiuolaikinio sociologijos mokslo požiūris sudėtingas, toli gražu nevienalytis ir negalutinis.Tačiau, nepaisant visų daugiaprasmybių, aiškiai pastebime posūkį liberaliojo determinizmo link. Žengtas lemtingas žingsnis – nuorodos, kuriomis privalu vadovautis analitikui, atskirtos nuo objekto prigimties analizės. Taigi liberalųjį determinizmą galima apibrėžti kaip visuotinio

[8] Enrico Ferri, *Criminal Sociology*, Boston: Ginn, 1942, p. 234–236.

priežastingumo principo, esančio nuodugnaus tyrinėjimo gaire, išsaugojimą ir universalių prielaidų apie žmogaus prigimtį, nesvarbu, nusikaltėlio ar nekaltojo, atmetimą. Šiandien jau pripažįstama, kad klausimas apie žmogaus prigimtį – jo protą ir laisvę, – empirinis, į kurį dera laukti skirtingų atsakymų. Žmogus švytuoja tarp pasirinkimo ir suvaržymo.

Žmogus nėra nei toks laisvas, koks jaučiasi, nei taip suvaržytas, kaip nuogąstauja. Kai ką savyje ir savo aplinkoje jis pakeistų be vargo, kitus dalykus pakeisti būtų sunkiau, tačiau yra ir tokių, kurių jis trūks plyš neįstengtų pakeisti...Dėl laisvos valios daugiausia ginčijamasi tuomet, kai supainiojamos priežastingumo ir laisvės sampratos, todėl motyvai, kuriuose esama daugiau laisvės, tampa neatskiriami nuo daugiau suvaržytų motyvų. ... Tradicinė priežastingumo samprata, pagimdžiusi laisvos valios pseudoproblemą, rėmėsi prielaida, jog įvykių tarpusavio ryšys iš esmės gali būti dvejopas: determinuotumas arba įnoris, tad ir žmogaus valia yra arba vergiškai determinuota, arba užgaidžiai laisva. Tačiau manytume, jog tokia prieštara apibūdina veikiau žmogaus laisvės mastą, o ne jo elgesio determinuotumą.[9]

Negana to, vieni žmonės akivaizdžiai laisvesni negu kiti. Pavienių žmonių laisvės lygmuo toli gražu nėra neapibrėžtas. Laisvė, kaip ir daugelis socialinių vertybių, nėra skirstoma kaip pakliuvo. Imperatorius ir vergas suvaržyti nevienodai, nors abu daugiau ar mažiau varžomi. Nė vienas neperžengia beribės laisvės ar beatodairiško suvaržymo ribos, tačiau dėl to juk negalime nepastebėti, koks skirtingas jų laisvės mastas.

[9] Silvan S. Tomkins, *Affect, Imagery, Consciousness: The Positive Affects*, Vol. 1, New York: Springer, 1962, p. 108–109.

Veiksmo atlikėjas *(agent)* suvaržytas tiek, kiek kuri nors išorinė jėga trukdo jam daryti tai, ką nori. Kai žmogus ko nors trokšta, jis remiasi prielaida, kad jo tikslas pasiekiamas. Jei kas jam uždraudžia šito siekti ar priverčia daryti, ko nenori, tada jis yra suvaržytas ir šia prasme jau nelaisvas. Tačiau jam vis tiek lieka šiokia tokia laisvė veikti ir trokšti. Net ir vergui palikta menkutė laisvė, ir jam lieka alternatyvų. Jeigu jis nusprendžia verčiau mirti negu gyventi, kęsti bausmes, užuot paklusęs, jis renkasi, ir ta prasme yra laisvas. Jo laisvė akivaizdžiai apribota, tačiau ne galutinai panaikinta. Juk kiek žmogus turi laisvės, tėra tik laisvės masto klausimas. Imperatoriaus ir vergo laisvė – skirtingos laisvės pakopos. Vienas savo noru gali atlikti daug veiksmų, antras – labai mažai. Laisvė egzistuoja tol, kol ji nėra visiškai apribota.[10]

Esminius liberaliojo determinizmo nuostatos elementus glaustai išdėsto idėjinis jo priešininkas.

Pasak [liberaliojo determinizmo]... nesama prieštaravimo tarp determinizmo ir prielaidos, jog kartais žmonės būna laisvi savo veiksmų atlikėjai. Kai vadiname veiksmą „laisvu“, turime galvoje, kad jo atlikėjas nebuvo verčiamas šio veiksmo vykdyti ar jam nebuvo trukdoma. Kartais žmonės vienaip ar kitaip pasielgia dėl to, kad jiems grasinama, būna apsvaiginti, paveikti hipnotinės įtaigos ar visa kita nustelbiančios iracionalios reikmės, kuri priverčia kleptomaną pavogti tai, ko jam iš tikrųjų nereikia.Tokiais atvejais žmonės nėra laisvi savo veiksmo atlikėjai.Tačiau kitomis aplinkybėmis jie veikia tam tikru būdu savo racionalių troškimų skatinami, veikia todėl, kad niekas jiems netrukdo, todėl, kad jie apsisprendė pasielgti būtent šitaip. Šiais atvejais jie yra laisvi atlikėjai, nors ir tie jų veiksmai taip pat nulemti, kaip ir anie, kuriuos laikome laisvais. Atskirdami laisvus veiksmus

[10] R. M. MacIver, *Social Causation*, Boston: Ginn, 1942, p. 234–236.

nuo nelaisvų, mes stengiamės nurodyti ne priežastis ar šių priežasčių nebuvimą, bet jų *pobūdį*.[11]

Reikšmingiausias liberaliojo determinizmo teiginys yra tas, kad priežastinis žmogaus veiksmų determinuotumas dar neatima iš jo veiksmų laisvės. Toks liberaliojo determinizmo kompromisas nėra paprastas. Štai kaip samprotauja nuoseklusis deterministas, ir nepasakytume, jog visai nepagrįstai:

Jeigu apsisprendimas, būdingas savo valia atliekamiems veiksmams, pats savaime yra determinuotas, tai, vertinant visą konkrečią situaciją, ji irgi tegali būti determinuota – tuomet alternatyvos ir jų pasirinkimas tėra iliuzija. Žmogus elgiasi taip, kaip jis privalo elgtis, pasirenka tai, ką privalo pasirinkti, apsisprendžia taip, kaip privalo apsispręsti.[12]

Liberaliojo deterministo atsakyme įžvelgiame porą svarbesnių elementų, kurių vienas žinomesnis negu kitas. Pirmasis – gerokai uždelstas pripažinimas, jog žmogus vis dėlto nėra vien cheminės ar fizinės dalelės, analizuojamos gamtos mokslų atstovų. Pagaliau nė vienas save gerbiantis sociologas šiandien tiesmukai nepaskelbtų tokio „nusikaltimų prisotinimo dėsnio", kokį suformulavo Ferri:

Nusikalstamumo lygį kiekvienais metais nulemia skirtingų fizinės ir socialinės aplinkos sąlygų, prigimtinių tendencijų bei individų atsitiktinių impulsų derinys, paklūstąs dėsniui, kurį pagal analogiją su chemijos dėsniu aš pavadinau nusikaltimų prisotinimo dėsniu. Kaip įkaitinto iki tam tikros temperatūros vandens tūris ištirpins tik api-

[11] Edwards, op. cit., p. 118–119.
[12] MacIver, op. cit. 236.

brėžtą cheminės medžiagos dalelių kiekį – nė atomu daugiau ar mažiau – taip ir apibrėžtame socialiniame kontekste su konkrečiomis individualiomis ir fizinėmis sąlygomis gali būti įvykdytas tik apibrėžtas skaičius teisės pažeidimų, – ne daugiau ir ne mažiau.[13]

Mokslo apie žmogų išskirtinumui buvo surasta įvairių apibūdinimų, tačiau visi jie iškelia būtinybę priderinti šį mokslą prie unikalaus jo tyrinėjimo objekto – žmogaus – savybių. Weberis akcentavo subjektyvųjį žmogaus veiklos elementą, tad ir privalomąjį *verstehen* elementą.[14] MacIveris skiria kelias priežastingumo sritis. Žmogaus reikia ieškoti teleologinių santykių srityje. Kadangi žmogus yra tikslo siekianti būtybė, jo elgesio analizė neturėtų apeiti nei tikslų, kuriuos jis išsikelia, nei priemonių, kurias jis panaudoja. „Tie, kurie supriešina determinizmą ir „laisvą valią", – samprotauja MacIveris, – linkę pamiršti, kad žmogiškosios būtybės – ir individai, ir grupės – patys yra dinamiški priežastinės sąrangos dalyviai"[15].

Žmogus ne tik užima vietą fizinėje nekintamos tvarkos srityje, priduria MacIveris. Stimulo – atsako kalba yra klaidinanti. „Tokia kalba nepalieka individui iniciatyvos, veiksmingumo"[16].

Antrasis liberaliojo determinizmo teiginys dažnai prislopintas. Jis suteikia gerokai klibantį pamatą ginti determinizmą net kaip analizės imperatyvą. Jau nebetikėdamas visuotiniu priežastingumu, liberalusis deterministas nesutinka, kad determi-

[13] Ferri. op. cit., p. 209

[14] Max Weber *The Methodology of Social Science*, Glencoe, III: Free Press, 1949. Subjektyvistinė arba voliuntaristinė veiklos teorija toliau plėtojama Kingsley Davis, *Human Society*, New York: Macmillan, 1948, 5 skyriuje, taip pat Talcott Parsons, *The Structure of Social Action*, New York: McGraw-Hill, 1937.

[15] MacIver, op. cit. p. 236.

[16] Ibid.

nistinę žmogaus koncepciją formuotų euristinis principas nusižengdamas sveiko proto sampratoms. Determinizmas buvo užsipultas gamtos mokslų. Mokslininkas sociologas, reaguodamas į dėl determinizmo principo kilusias abejones, pirmiausia apribojo jo padarinius. Jis išsaugo jį kaip motyvą, skatinantį siekti vis gilesnio reiškinių aiškinimo.

Šiais laikais determinizmas laikomas tuo, kuo jis iš tiesų yra, – tikėjimu. Gamtos moksluose tai netvirtas tikėjimas, kurį vis dar verta ginti. Nors kai kurie reiškiniai ir gali būti nedeterminuoti, dauguma jų akivaizdžiai tokie nėra. Visuomenės moksluose determinizmas visada ir laikėsi tik tikėjimu, „ramstomu skolos raštеliais ir hipotetiniais pažadais"[17]. Dabartinę determinizmo ir indeterminizmo padėtį trumpai apibendrina Sidney'us Hookas:

Kalbėdamas apie charakterį ar įvykį, laikomus nedeterminuotais, indeterminizmas gina nenuspėjamumą...Tačiau nenuspėjamumas nebūtinai reiškia indeterminizmą, kadangi jis suderinamas su egzistavimu teoriškai determinuotos sistemos, kuri yra tokia sudėtinga, kad jos prognozavimas peržengia žmogaus galias. Tad ir iškyla problema: koks tuomet praktinis skirtumas tarp tvirtinimo, jog sistema ar dabar egzistuojanti situacija yra nedeterminuota, ir tvirtinimo, kad sistema yra taip sudėtingai determinuota, jog nors kiek patikimesnės prognozės neįmanomos? Jeigu tektų pasirinkti tarp šių dviejų tvirtinimų, pagrįsčiau būtų ginti įsitikinimą, jog atrodanti nederminuota sistema iš tikrųjų yra sudėtingai *euristiniu* pagrindu determinuota. Jei veikiame remdamiesi prielaida, kad sistema yra determinuota, galime tikėtis, jog atskleisime dėsnius ir pateiksime patikimesnes prognozes nei darydami prielaidą, kad visa paklūsta tik atsitiktinumui. Tačiau ar galėtume pasakyti dar ką nors, kad apgintume tikėjimą determinizmu? Juk toks tikėjimas nepastūmėja mūsų toliau Pierce'o

[17] William Barrett „Determinism and Novelty", kn. Hook, op. cit., p. 48.

pastabos, kad determinizmas yra postulatas, o postulatas, *viliamės*, turėtų būti teisingas... Galime griežtai atmesti indeterminizmą kaip klaidingą, jeigu jis tvirtina, jog nėra nieko determinuota, kadangi žinome: kai kurie dalykai yra determinuoti. Tačiau jeigu jis tvirtina tik tai, jog ne visa yra determinuota, tuomet neįmanoma jo lyg niekur nieko atmesti[18].

Toks postulato apie universalųjį priežastingumą netikrumas nulėmė ir gerokai voliuntariškesnę žmogaus koncepciją. Kadangi žmogus užima tam tikrą vietą sudėtingoje ir laisvai organizuotoje socialinėje sistemoje, kadangi jis yra neaiškių, dažnai konfliktuojančių jėgų veikimo objektas ir kadangi jis pats yra sudėtinė socialinės sistemos dalis, jam palikta šiokia tokia pasirinkimo laisvė. Jis veikia ir vieni jo veiksmai laisvesni negu kiti.

Ankstyvąją sociologiją kausčiusio nuoseklioja determinizmo iš esmės jau atsisakyta, nors ir ne visur. Kadangi kriminologija buvo izoliuota nuo modernių intelektualinių srovių, senesnės nuoseklioja determinizmo nuostatos ir toliau formavo mūsų žmogiškosios veiklos koncepciją. Pozityvizmo nusižengėlis neturi pasirinkimo. Jo veika suvaržyta. Jis priverstas nusižengti, kadangi tokį jį suformavo konkrečios determinantės. Tad įvyko neoklasicistinė žmogiškosios koncepcijos revizija, tačiau pozityvistinė kriminologija tarsi ir praleido tai pro akis.

Trečioji reikšminga pozityvistinės kriminologijos prielaida buvo įsitikinimas, jog nusižengėlio laisvė privalo būti suvaržyta. Manyta, jog nusižengėlis iš esmės skiriasi nuo įstatymui paklūstančio asmens. Tokia samprata gerokai prisidėjo formuojant pozityvistinį nusižengėlio vaizdinį. Mėgstamas pozityvistinės interpretacijos metodas yra diferenciacija (čia – skirtumų paro-

[18] Sidney Hook, „Necessity, Inderterminism and Sentimentalism," in Hook, op. cit., p.180.

dymas). Kiekviena pozityvistinės kriminologijos mokykla laikėsi savo teorijos, kaip turi būti atskiriami konvencionalūs asmenys ir nusikaltėliai. Visos, kaip ir įprasta, stengėsi savo diferenciacijos iškeltus požymius sutirštinti. Vos užgimusi pozityvistinė kriminologija įnirtingai atmetė klasikinės teorijos prielaidą apie nusikaltėlių ir įstatymui klusnių asmenų panašumą. Atmetusi akivaizdžiai neapginamą klasikinę jų panašumo koncepciją, pozityvistinė kriminologija įsikibo – kaip dažniausiai ir būna – kito kraštutinumo, t. y. radikalios diferenciacijos, ir atkakliai laikėsi tokios nuostatos vienokiu ar kitokiu pavidalu, kol pagaliau virto karikatūra. Ir įsitikinimas, kad nusikaltėliu gimstama, ir diferenciacijos pagal skirtumus teorija nusikalstamumą aiškino tuo, kad nusikaltėlis ir paklusnusis įstatymui yra atsidūrę radikaliai skirtingose situacijose. Ir vienas, ir kitas yra nelaisvas, tačiau dėl fundamentaliai skirtingų aplinkybių.

Benthamas ir kiti klasikai neabejojo, kad svarbiausia tai, koks yra baudžiamosios teisės bei taikomos procedūros pobūdis bei poveikis. Detalizuoto nusikaltėlio vaizdinio jie nesukūrė.Tačiau galima tarti, bent jau implicitiškai, kad jų nusikaltėlio vaizdinys beveik nesiskiria nuo kitų žmonių. Būtent tokią klasikinės mokyklos nuostatą nuosekliai kritikuoja šiuolaikiniai kriminologai, manydami ją esant pagrindiniu teorijos trūkumu.

Benthamas per daug nesigilina, kodėl vieni asmenys siekdami laimės griebiasi nusikalstamų stereotipų *(patterns)*, o kiti ne. Vienintelis jo atsakymas, atrodo, būtų toks: jeigu nebus tinkamai atgrasinama, jei už nusikaltimą asmuo nepajus skausmo, panašiai susiklosčius aplinkybėms, nusikals bet kas. Toks požiūris neatsižvelgia į individų, susiduriančių su konkrečia situacija, įvairovę. Benthamo įsitikinimu, individai nesiskiria, skirtingos yra situacijos, kuriose jie atsiduria[19].

Tačiau beatodairiškai remiantis tik diferenciacija, ar ji būtų

[19] Gilbert Geis, „Jeremy Bentham", veikale Mannheim, op. cit., 57 psl.

struktūrinė, asmenybinė ar sociokultūrinė, kaip svarbiausiu nusikalstamumą paaiškinančiu faktoriumi, įvairių teorijų vėliavnešiams neišvengiamai tekdavo postuluoti tokius skirtumus, kurie beveik visuomet pasirodydavo empiriškai neįrodomi.

Pozityvistinės kriminologijos raida

Konkrečios nusikalstamumo determinančių teorijos jau ne viena proga buvo kritikuotos, užsipultos ir atskleistas jų neadekvatumas. Iš tiesų pozityvistinės kriminologijos istorija ir yra specifinių determinančių rinkinių kaupimas, įvairių faktorių svarstymas bei jų atmetimas, po kurio būna netikrumo laikotarpis, o paskui seną teoriją pakeičia nauja, paremta kitomis determinantėmis. Visą šį laiką (išskyrus netikrumo tarpsnį) vadovaujamasi visų pirma suvaržymo ir diferenciacijos sampratomis ir tikima, kad nekintamos nusižengimą nulemiančios sąlygos jau apibūdintos arba kad jas įmanoma apibūdinti. Todėl nepaisant aršių nesutarimų, kurie kartais prasiverždavo atkaklia ir kerštinga polemika, ką laikyti nusikalstamos veikos ištakomis, delinkvento paveikslas išliko beveik nepakitęs. Kovojančios teorijos skirdavosi daug kuo: konkrečiomis siūlomomis determinantėmis, nurodomų faktorių skaičiumi, akademinių disciplinų, kurioms šios teorijos atstovavo, įvairove, taip pat autorių pretenzijomis į teorijos baigtumą. Tačiau ši įvairovė neturėtų mūsų klaidinti. Pagrindinėmis savo koncepcijomis, aiškinančiomis nusikalstamos veikos pobūdį ir tiriamojo objekto prigimtį, visos šios teorijos yra pozityvistinės. Daugelį faktorių aprėpiančios teorijos taip pat negali atsiplėšti nuo pozityvistinio nusižengėlio vaizdinio kaip ir monistinės teorijos. Bio-psicho-socio-ekonominės teorijos pasižymi ne didesniu lankstumu negu psichiatrinės; kuklūs teoretikai, pareigingai atsižvelgiantys į tai, kad kiti

faktoriai irgi gali būti svarbūs, yra ne mažiau sukaustyti savo požiūrio negu tie, kurie neigia kitų sąlygų būtinumą. Skaitytojas visų pirma turi suvokti štai ką. Nė viena šiuolaikinė mokslinė kriminologijos mokykla neabejoja pozityvistine nusižengėlio samprata. „Visa šiuolaikinė mokslinė kriminologija yra pozityvistinė ir metodu, ir pagrindinėmis formuluotėmis"[20]. Ir jos teorija, akcentuojanti determinančių analizavimo svarbą, ir jos praktika, pabrėžianti perauklėjimo svarbą, remiasi pozityvistiniu nusižengėlio vaizdiniu. Teorijų esama įvairių, tačiau jų prielaidos panašios, kadangi susiformavo jos izoliuotoje profesionalios kriminologijos terpėje ir neatsižvelgė į klasikinę žmogaus sampratą, kuri restauruota liberaliajam determinizmui sąlyginai įveikus radikalųjį.

Ankstyvosios pozityvistinės teorijos buvo šiek tiek panašios į demonologijos išvedžiojimus: tas, kuris savo elgesiu nukrypsta nuo įstatymo, yra užvaldytas antgamtinių jėgų, arba „apsėstasis". Tarp pozityvistinės kriminologijos ir įsitikinimo, jog nusižengėlis yra „apsėstasis", įsiterpė klasikinis požiūris, be įrodymų postulavęs ir pasirinkimą, ir nepermaldaujamą gamtos jėgų viešpatavimą. „Klasikinės teorijos... atsisakė antgamtiškumo principo kaip paaiškinimo ir kaip pagrindinės baudžiamosios procedūros interpretavimo krypties"[21]. Pozityvistinė kriminologija perėmė Beccarios ir Benthamo natūralistines sampratas. Tačiau „apsėstumo" idėja grįžo apsisiautusi natūralizmo rūbu. Fatalizmas pavirto determinizmu. Demonus pakeitė biologinės jėgos. Žmogus tapo paveldėjimo nulemta būtybe. Jo elgesį – pagirtiną ar peiktiną – dabar lėmė genetinių jėgų žaismė. Į tokią aiškiai biologinę pozityvistinės kriminologijos kilmę svarbu atkreipti dėmesį, nes ji nuolat darė įtakos kriminologijos

[20] Vold, op. cit., p. 39.

[21] Ibid., p. 26.

teorijai. Genetinių veiksnių mes iš tikrųjų nekontroliuojame. Jeigu būtų nusvėrusios biologinės teorijos, jos iš esmės pagrįstų *suvaržymą kaip nusikaltimo (criminal constraint)* prielaidą. Tačiau kai lemiamais veiksniais imta laikyti ne biologines, o asmenines arba visuomenines aplinkybes, nuo suvaržymo prielaidos nusigręžta, paliekant ją veikiau numatomą. Kadangi ji duota, vadinasi, nediskutuojama ir nereviduojama. Tokia prielaida ir paskatino šiuolaikinį įsitikinimą, kad sociokultūrinės arba psichologinės determinantės kontroliuoja ir suvaržo elgesį taip pat ir ne mažiau nei genetinės determinantės. Šis požiūris susiklostė ne todėl, kad kas nors jį tiesiogiai išdėstė arba apgynė, bet kaip tik todėl, kad niekas nesiėmė peržiūrėti suvaržymo sampratos tuo metu, kai formavosi socialinės ir psichologinės teorijos.

Biologinės teorijos nusižengiamumą kildina iš fiziologinės įstatymo pažeidėjo konstitucijos. Dažniausiai šios teorijos pabrėždavo paveldėtas savybes, nors kai kurios daugiau reikšmės teikė pogimdyminės traumos, sužeidimų, sužalojimų faktoriui.[22] Atsižvelgta į daugelį fiziologinės konstitucijos veiksnių, tokių kaip galvos matmenys, endokrinų pusiausvyra, nervų sistemos

[22] Vyraujančios biologinės nusikalstamumo teorijos yra šios: Cesare Lombroso *Criminal Man*, New York: Putnam, 1911; E.A.Hooton *The American Criminal: An Anthropological Study*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1939. W. H. Sheldon *Varieties of Delinquent Youth: An Introduction to Constitutional Psychiatry*, New York: Harper, 1949.

Įvairūs biologinio požiūrio vertinimai pateikiami: William Tucker „Is There Evidence for a Physical Basis of Criminal Behavior?" iš *Journal of Criminal Law and Criminology*, November–December 1940, p. 427–437; Arthur Fox „Heredity and Crime" iš *Journal of Criminal Law and Criminology* May–June 1945, p. 11–16; W. Norwood East „Physical Factors and Criminal Behavior" iš *Journal of Criminal Psychopathology*, October 1944, p. 7–35; William McCord „The Biological Basis of Juvenile Delinquency" iš Joseph Roucek (leidėjas) *Juvenile Delinquency*, New York: Philosophical Library, 1958.

pobūdis, kūno tipas bei intelekto pobūdis. Tačiau pastangos nurodyti specifinius nusižengimus lemiančius veiksnius sužlugo, tad įsitvirtino padrika biologinių teorijų terminija. Manyta, kad nusižengimus sąlygoja šie veiksniai:

žalingas poveikis, vyraujantis įgimtas polinkis, psichopatinės tendencijos, neuropatinė konstitucija, linkimas į degeneraciją, silpna inhibicija, ypatingas recesyvinis Mendelio charakteris, neuronų struktūra, anatominės savybės, neuropatinė diatezė (polinkis į ligas); susilpnėjęs embriono vitališkumas, embriono plazmos užteršimas; cerebralinis išsekimas, embriono priešiškumas motinai, nestabili nervų sistema[23].

Biologinių argumentų logika yra tiesmuka. Žmogus – ir nusikaltėlis, ir ne – yra organinė esybė, „gimusi su beveik nekintama organine struktūra, funkcionuojanti savo genetinės struktūros ribose ir savo aplinkos veikiama"[24]. Tad tarp morfologijos ir funkcijos – tarp žmogaus konstitucijos ir jo elgesio – esama esminio ryšio. Kadangi nusikaltimas tėra elgesio forma, galima daryti išvadą, kad, nepriklausomai nuo to, kokie kiti faktoriai dar gali būti reikšmingi, nusikalstamas elgesys priklauso nuo asmens konstitucijos.

Biologinės nusikaltimo teorijos vyravo neilgai, – mūsų laikais, pelnytai ar ne visai, pritarimas joms laikomas autoritarinės asmenybės požymiu; ir tai tik rodė biologinio žmogaus elgesio aiškinimo bendrąjį nuosmukį.[25] Tas bendras biologinės

[23] Foxe, loc. cit.

[24] Tucker, loc. cit.

[25] Biologinių teorijų nuosmukio svarbesni šaltiniai: Gabriele Tarde *Penal Philosophy*, Boston: Little, Brown, 1912; M. F. Ashley-Montagu „The Biologist Looks at Crime" iš *Annals of the Academy of Political and Social Science*, September 1941, p. 217; Robert Merton and M. F. Ashley-Montagu „Crime and the Anthropologist" iš *American Anthropologist*, August 1940, p. 384–408.

interpretacijos nuosmukis tapo vienu lemtingiausių žmogaus ir visuomenės studijų epizodu. Čia turbūt ne vieta aprašinėti šį procesą. Nuosmukį sukėlė įvairios priežastys. Priežastis, ne tiek intelektualines, kiek ideologines, imta sieti su tuo vis svaresniu asmeninei ar sociokultūrinei aplinkai priskiriamu vaidmeniu. Tad diskredituotas biologines teorijas išstūmė naujos interpretacijos.

Aplinkos akcentavimas suteikė pozityvistinei kriminologijai dvi ryškesnes formas: vieną, pabrėžiančią asmeninius faktorius, kitą – daugiau aprėpiančius, visuotinesnius ryšius. Pirmąjį jos pavidalą pavadinkime asmenybės teorija, antrąjį sociologijos teorija. Palyginti su biologinėmis teorijomis, personalistinis požiūris išplečia asmenų bei įvykių, susijusių su nusižengiamumo pradžia, ratą. Bet palyginti su sociologinėmis teorijomis, šių įvykių bei asmenų ratas yra siaurokas. Nors biologinės ir asmenybės teorijos nėra griežtai atribotos – kaip ir asmenybės bei socialinės – skirtumai tarp vienų ir kitų didžiuliai, tad paminėti juos tikrai nepakenktų. Pagrindinis biologinės teorijos postulatas sako, kad lemtingas polinkis nusižengti nepriklauso nuo asmenų sąveikos. Užuot nuo šios priklausęs, jis paveldėtas ir sukeltas įvairių fiziologinių defektų, stigmų ar sužeidimų. Svariausias asmenybinių teorijų teiginys, priešingai, tvirtina, kad nusikalstamu elgesiu pasireiškia tam tikra asmenybės struktūra, išsiugdyta artimai bendraujant su kitais asmenimis.[26] Kaip ir jų pirm-

[26] Pagrindinės personalistinės nusikaltimo teorijos yra šios: August Aichorn *Wayward Youth*, New York: Viking, 1925; Robert Lindner *Rebel Without a Cause*, New York: Grune and Stratton, 1944; Kate Friedlander *The Psychoanalytic Approach to Juvenile Delinquency*, New York: International Universities Press, 1947; Kurt E. Eissler (leidėjas) *Searchlights on Delinquency*, New York: International Universities Press, 1949; William Healy and Augusta Bronner *New Light on Delinquency*, New Haven Conn.: Yale University Press, 1936; Fritz Redl and David Wineman *Children Who Hate* Glencoe, Ill.: Free Press, 1951.

takai biologai, retas kuris iš asmenybės teoretikų atmeta kitų faktorių svarbą. Tad argumentas formuluojamas kaip tikimybė; nusikalstamumas yra tam tikro asmenybinio modelio būtina ar kone būtina pasekmė. Tačiau tikimybinis požiūris *nėra* kompromisas su įsitikinimu, kad nusižengėlis yra suvaržyta asmenybė. Šis požiūris kaip tik nenori pripažinti nė menkiausio kolegų iš kitų akademinių sričių teisėtumo ir priimti dar vieno skolos raštelio, atkišto už žeminantį pripažinimą, kad dar niekas nežinoma.

Samprata, kad nusižengiamas elgesys tikrai yra nelaisvas elgesys, įsišaknijusi teorijoje bei tyrimų prielaidose, ji projektuojama ir į tyrinėjimų objektą, tad, laimė ar nelaimė, ji persmelkia ir visą tikrovės paveikslą.

Asmenybinės nusižengiamumo teorijos argumentavimo logika aiški ir pakankamai įtikinama. Nepriklausomai nuo jo pobūdžio, elgesys visada yra svarbiausių asmenybės santykių su kitais bei tų santykių sukeliamų emocinių būsenų, išsiskiriančių asmens gyvenime, funkcija. Kiek elgesys pavaldus pačiai asmenybei, dabarties situacijos svarbios tik tuo, kad jos primena apie ankstesnius įvykius ir sukelia atitinkamą asmens reakciją. Tai nesumenkina kitų situacijos faktorių, paprasčiausiai jie tampa ne patys svarbiausi. Iš visų biografijos įvykių lemiamą poveikį vėlesniam suvokimui ir elgesiui daro pirminės patirtys: jos suformuoja neišraunamas nuostatas, polinkius bei savimonę, kurią nusižengėlis paprastai pasitelkia suvokdamas bei

Skirtingi personalistinio požiūrio įvertinimai pateikti: Karl Schuessler and Donald Cressey „Personality Characteristics of Criminals" iš *American Journal of Sociology*, March 1950, p. 476–484; Lucien Bovet *Psychiatric Aspects of Juvenile Delinquency* Geneva: World Health Organization, 1951; John W. McDavid and Boyd R.McCandless „Psychological Theory, Research and Juvenile Delinquency" iš *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science* March 1962, p. 1–14.

reaguodamas į įvairias situacijas, kuriose atsiduria. Pradinės patirties modelis suvaidina lemiamą vaidmenį pasiūlydamas vaikui tam tikrą elgseną; o kai ši pastiprinama, kaip paprastai būna, vaikas priverstas elgtis pagal šį modelį. Pradines patirtis beveik visuomet ar dažnai įdiegia artimi santykiai šeimoje, – tėvų ir vaikų arba tos pačios šeimos vaikų. Taigi asmenybiniai modeliai įtvirtinami šeimoje. Žmonės už šeimos ribų gali daryti įtaką asmenybiniam modeliui, tačiau tik tiek, kiek jie užmezga su vaiku artimus ir simbolinio turinio persmelktus santykius. Jeigu pirminio artumo monopolija šeimai nepriklauso, nusižengėlio asmenybės modelio susiformavimą gali reikšmingiau paveikti ir kiti asmenys.

Nusižengiamumas yra elgesio forma. Tai reakcijos modelis (pattern of response), kurį asmenybės teoretikai dažniausiai charakterizuoja kaip agresyvų ir antivisuomenišką. Bet nusižengiamas elgesys toli gražu nėra vien tik reakcija į tam tikrą situaciją. Tai veikiau elgesys, kyląs iš pakrikusios ir ydingai susiformavusios asmenybės. Situacija tik pasitarnauja, kad „išsprogdintų" ar išreikštų polinkius, latentiškai slypinčius delinkvento asmenybėje. Psichologinės teorijos, kaip ir biologinės, nusižengiamumą sąlygojančių veiksnių nurodo daug, tačiau apibūdina juos tik padrikai. Nusižengiamumas kyląs iš agresyvios ar antisocialios asmenybės, susiformavusios dėl tėvų dėmesio stokos, o gal dėl perdėto jų pataikavimo, o dar dažniau – dėl nenuoseklaus tėvų elgesio; jis kyląs iš iškreiptos savęs sampratos, susiklosčiusios imituojant nusikaltėlio ar delinkvento socialinį vaidmenį; o gal jį įtvirtina dominuojanti motinos figūra, savanaudiškais sumetimais skatinanti ar per uoliai slopinanti antisocialų savo atžalos elgesį; o gal jis susiformuoja dėl specifinių psichinės kilmės sindromų – skirtingais nusižengiamumo pavidalais pasireiškiančių skirtingų neurozių; o gal dėl to kaltos nesėkmingos tėvų pastangos adekvačiai socializuoti savo

vaikus – tuomet nusižengiamumas tėra infantiliškas elgesys, užtrunkąs iki individo socializacijos; gal nusižengiamumą sukelia ego išsekimas, galiausiai tampąs nepajėgumu suvokti tikruosius nusižengimo padarinius; gal neatsispiriama partnerių gundymams nusižengti.

Sociologinės teorijos skiriamasis bruožas, priešingai nei asmenybę sureikšminančių teorijų, yra socialinės situacijos akcentavimas. Sociologija į pirmąjį planą iškelia socialines aplinkybes, kurios asmenybės teorijoje tėra antrinės. Pradinis ir nekintantis sociologinės nusižengiamumo teorijos, jos formuluočių ir kitų teorijų kritikos pagrindas yra nusikaltimo epidemiologija, tai yra skirtingų patologijos aspektų skirtingose socialinėse srityse analizė. Socialinės nusižengiamumo teorijos pradeda teiginiu, kad nusižengiamumo dažnumas smarkiai skiriasi priklausomai nuo klasės, etninės grupės, gyvenamosios vietos (kaimo ar miesto), regiono ir galbūt tautos bei istorinės epochos. Iš šių faktų sociologas padaro išvadą, jog nusižengiamo elgesio modelių susiformavimą skatina kažkas kita nei netarpiška šeimos aplinka, kad tai kultūrinės ir socialinės aplinkos, kuri vyrauja viename ar kitame visuomenės sluoksnyje, faktoriai.

Tad sociologinė teorija išsiskiria tuo, kad nusižengiamumo kilmę susieja su žymiai platesniu asmenų bei įvykių ratu. Intymiai asmeninių santykių aplinkai toli gražu nepriklausančius reiškinius, tarkim, imigraciją, ekonomikos ciklus, karus ir taiką, klasinį kontekstą, kintančias kultūros normas, – visa imta laikyti faktoriais, galinčiais tapti nusižengiamo elgesio ištakomis. Sociologijos kulminacija tampa santykio tarp visuomenės ir jos nusižengėlių interpretacija. Sociologo požiūriu, nusižengiamumas yra subtilių ir sudėtingų jėgų padarinys, iš pirmo žvilgsnio atrodytų esąs taip toli nuo vaikų intymios aplinkos ar jų asmeniškų rūpesčių. Tokia samprata meta rimtą iššūkį teorijoms apie atskiro nusižengėlio konstitucijos, arba jo asmenybės, nenormalumą.

Individuali patologija lieka kaip galimybė ir sociologiniu požiūriu, tačiau ne daugiau kaip galimybė. Individuali patologija, laikoma biologinės ar asmenybės teorijos aksioma, sociologui toli gražu nėra tokia aiški. Tačiau toks išpuolis prieš individualios patologijos koncepciją neturėtų mūsų suklaidinti: nemanykime, kad sociologas įsivaizduoja delinkventą kaip kitaip nei iš esmės skirtingą nuo tradicinio jaunuolio. Sociologinė nusižengiamumo analizė ne menkiau paveikta pozityvistinės kriminologijos principų nei biologinė ar psichologinė jos varžovės. Sociologai, taip pat įkvėpti pozityvizmui būdingo metodo, įžvelgė esminius skirtumus tarp nusižengėlių ir konvencionalių vaikų. Kaip ir kitos disciplinos, sociologija sutirštino šiuos skirtumus, norėdama pateikti įtikinamą ir nenuginčijamą teorinį paaiškinimą. Iš tiesų tuos skirtumus, tariamai įžvelgiamus atskirų teoretikų, atstovaujančių minėtoms disciplinoms, empiriniai tyrinėjimai patvirtina retai.

Sociologui suvaržymas netapatus prievartai, kaip biologinėje arba asmenybės teorijose, o diferenciacijos (t. y. skirtingumo tarp nusižengėlio ir konvencionalaus) pagrindas nėra individuali patologija. Veikiau nusižengėlis, kaip jis vaizduojamas sociologinėje teorijoje, varžomas savo įsipareigojimo dorovės kodeksui, kuris jo nusižengiamą elgesį padaro privalomą[27]. Pasak

[27] Kriminologijos raidos tendencija, akcentuojanti izoliuotą ir autonomišką nusižengimo ir nusikaltimo pasaulį, kyla iš Čikagos etnografinės tradicijos, kurios pavyzdžiais gali būti: Clifford Shaw *The Natural History of a Delinquent Career*, Chicago: University of Chicago Press, 1931; Clifford Shaw, Henry McKay, and James McDonall *Brothers in Crime*, Chicago: University of Chicago Press, 1938; Frederic M. Thrasher *The Gang*, Chicago: University of Chicago Press, 1927. Paulo Cressey'aus nusikaltėlių genčių aprašymas („The Criminal Tribes of India", *Sociology and Social Research*, July–September 1936) suteikė šiai tendencijai papildomą impulsą.

Tą patį požiūrį toliau plėtojo kriminalinį nusikalstamumą nagrinėję darbai, tarkim, Edwin H. Sutherlan *The Professional Thief*, Chicago:

šiuolaikinės sociologijos teorijos, nusižengėlis yra pakankamai normalus jaunuolis, tik tiek, kad jis priklauso iš esmės kitokiai, nors ir susijusiai su konvencionalia, kultūrai. Užuot išmokęs mūsų priesakų, jis išmoksta kitų. Paradoksalu, kad sociologinis požiūris, atsiradęs kaip protestas prieš įsitikinimą, jog nusižengėlis yra kažkoks kitoks, ir pats nustūmė jį už normalaus visuomenės gyvenimo ribų. Didis yra pozityvistinis užmojis įžvelgti ir akcentuoti skirtumus.

Sociologinio įrodymo logika įtikinama, kaip ir kitų, jau aprašytųjų. Įrodinėti pradedama teiginiu, kad vertybės bei normos tarnauja kaip veiklos gairės ir, nepaisant to, kad įsitikinimai formuojasi sudėtingai, įsitvirtinę jie verčia rinktis atitinkamus elgesio modelius. Tai vyksta nepriklausomai nuo to, ar jiems yra tekę vienokiu ar kitokiu būdu pakartoti šiuos įsitikinimus suformavusias kolektyvines patirtis. Taigi pozityvizmo požiūriu įsitikinimai yra nepriklausomas kintamasis. Įtakingiausioje šiuolaikinės sociologinės nusižengiamumo teorijos versijoje *įsitikinimai,* tai yra nusižengiami įsitikinimai, yra pagrindinis nepriklausomas kintamasis[28]. Nusižengiamumas iš esmės yra įsitikinimų pavertimas elgesiu. Esama daug šios formuluotės variantų, netrūksta ir diskusijų. Tačiau ginčijamasi daugiausia dėl paties proceso, kurio metu nusižengėliai priima tokius neįprastus įsipareigojimus.

Kadangi nusižengiamumą labiausiai determinuoja įsitikinimai, kadangi nusižengėlio požiūris radikaliai skiriasi nuo konvecionalaus jaunuolio požiūrio, galima tarti, kad *subkultūra* kaip tik ir turėtų būti tinkamiausias lygmuo analizei. Būtų tei-

University of Chicago Press, 1937; jo kulminacija tapo šiuolaikinis požiūris į nusižengiamumo subkultūrą, išreikštas Alberto Coheno, Lloydo Ohlino, Richardo Clowardo, Walterio Millerio ir kitų.

[28] Šis požiūris bus aptartas antrame skyriuje.

singa tvirtinti, kad subkultūra yra *centrinė* vyraujančios sociologinės nusižengiamumo teorijos idėja. Leistis į žemesnio lygmens ar mažesnių grupių, nebent kaip įsiterpiančiųjų ar perteikiančiųjų faktorių, analizę atrodo beveik nereikalinga, kadangi tą pačią nuostatą taikydami didesniam skaičiui grupių dar neužtikriname tikslesnių rezultatų. Bendraamžių grupė arba gyvenamasis kvartalas turi savo nusižengimo kodą, tačiau jų aprašymas mažai ką teprideda pagrindinei teorijai, kadangi jų funkcija tėra individualiam „naujakrikštui" perduoti įsitikinimų sistemą, kuri tradiciškai būna prigijusi tam tikrame visuomenės sektoriuje, dažniausiai – landynių kvartale. Sociologui bendraamžiai yra tas pats, kas asmenybės teoretikui šeima. Jie yra ta artima aplinka, kurioje nusižengiami impulsai perduodami ir generuojami.

Lygiai kaip žemesni už subkultūrą lygmenys nevaidina reikšmingesnio vaidmens šiuolaikinėje sociologinėje nusižengiamumo teorijoje, taip ir sudėtingesni, tarkime, platesnis kultūrinis kontekstas, yra nereikšmingi, nebent kaip blausus fonas, kuriame įžiūrime nusižengėlio figūrą; subkultūra nuo šio konteksto tariasi atsiskyrusi. Juk vyraujančios šiuolaikinės Amerikos kultūros portretas aprėpia nuo asketiško puritonizmo iki berniukų skautų priesaikų, – o štai nusižengiamumo subkultūra tokia priešiška konvencionaliai pasaulėjautai, kad jei paisytume jos priesakų, nusižengti privaloma. Nepriklausomai nuo to, ką dar skaitytojas įžvelgs šiuolaikiniame sociologiniame portrete, šis, be abejo, jį įtikins, kad nusižengėlio subkultūra ir platesnė eilinio Amerikos jaunuolio kultūra fundamentaliai skirtingos.

Nusižengėliškos subkultūros šalininkai, paprastai landynių jaunimas, savo bendruomenės principą priima panašiai kaip konvencionalios visuomenės principus jos atstovai. Pasak kai kurių teoretikų, šios subkultūros nariai pirmiausia turi vienas kitą „lokalizuoti" įvairiomis užuominomis; tačiau dažniau

linkstama manyti, kad landynių bendruomenė tokia gausi, jog žymiai sunkiau vieniems kitus lokalizuoti tiems, kurių mažiau, kuriuos nuojauta verčia derintis prie viduriniosios klasės moralės. Taigi nusižengėliai mokosi nusikalstamoje aplinkoje taip, kaip mes mokomės įprastinėje. Sutherlando terminais, tai „diferencinė asociacija" (t. y. ryšių suformavimas)[29]. Jei vaikai užaugo „kietuose" nusikaltėliškuose rajonuose, jų polinkis nusikalsti gali pasireikšti kaip tik dėl tokio artimo kontakto; kartais jis pasireiškia kaip susvetimėjimo su šeima, mokykla bei kitais teisėsaugos tarpininkais pasekmė.

Dažnai sociologai stebėtojai nurodo skirtingas nusižengiamų nuostatų priežastis. Vieni jų ištakomis laiko nusivylimą ar pasipiktinimą; kiti – sustabarėjusius lavinimo reikalavimus, pirmenybę teikiančius viduriniosios klasės jaunimui; dar kiti – darbininkiškos klasės jaunimo nesugebėjimą efektyviai susikauti dėl statuso su tinkamiau parengtais berniukais iš privilegijuotų visuomenės sluoksnių; darbininkiškos kilmės mokinukų suvokimą, kad baigus mokyklą jiems neatsivers ypatingos galimybės; uždelstą lytinę abstinenciją, kurios tariamai reikalaujama laikytis paauglystės laikotarpiu; naujų etninių grupių diskriminavimą, konfliktus ir ribines patirtis, kurias tenka įveikti antrosios kartos imigrantams. Kitos teorijos kildina nusižengiamumą iš kai kurių gyvenamųjų rajonų pakrikimo, bendruomenės ir šeimos institucijos žlugimo, teisinės valdžios korupcijos, sukeltos sindikatų, kurie patys neva sutelkti blogybėms įveikti; kriminogeninės aplinkos, kurioje klesti paauglių nusižengiamumas,

[29] Išsamiausiai šį požiūrį išreiškia Albert K. Cohen, Alfred Lindesmith, and Karl Schuessler (leidėjai) *The Sutherland Papers*, Bloomington: Indiana University Press, 1956.

susiklostymo. Galiausiai kultūrinės antropologijos šalininkai tvirtina, kad dirbančiosios klasės atstovai turi autonomiškas, skirtingas nuo kitų klasių tradicijas. Nelaimė, šios egzistuoja visuomenėje, kur vyrauja kitokios, viduriniosios klasės moralės įkūnytos, tradicijos. Tai, kaip ir galima tikėtis, pridaro rūpesčių.

Nepriklausomai nuo to, kad nuomonės apie nusižengiamumo ištakas įvairios, įtakingiausi šiuolaikiniai sociologijos teoretikai galop nupiešia mums be galo panašų nusižengėlio paveikslą. Priklausydamas subkultūrai, reikalaujančiai pažeisti įstatymą, jis įsipareigojęs nusižengti. Sociologinės mokyklos nusižengėlis yra patekęs į atsitiktinės priklausomybės spąstus – taip jo pirmtakai galavosi atsitiktinai paveldėto defekto arba emocinio sutrikimo spąstuose. Nusižengėlis patyrė nemenkas transformacijas, toliau išlikdamas po pozityvistinės krimonologijos sparnu. Iš defektyvios asmenybės jis tapo perbėgėliu.

Pozityvizmas daro prielaidą, kad nusižengiamumas, kaip ir bet kokia kita žmogiškoji veikla, yra suvaržytas. Iš kur mums žinoti, ar ši prielaida pagrįsta, ar ne? Nėra jokio patikimo būdo tai patikrinti, nes radikalusis determinizmas yra tikėjimas, kurio viešpataujanti utopija – numatymas bei kontrolė. Tikėjimo empiriškai patikrinti neįmanoma, tačiau galima pamėginti įvertinti jį pagal jo pasekmes. Aš tvirtinčiau, kad griežtasis determinizmas pastūmėjo kriminologus įsitverti iškreipto ir klaidinančio nusižengėlio bei jo veiklos paveikslo.

Delinkvencijos teorijų konvencionalūs kritikai – o kritikos susilaukdavo jos visos – atkreipdavo dėmesį į neužbaigtumą ar nepakankamus argumentus. Bet kuri teorija, priekaištauja jos kritikai, – ir jie visuomet teisūs, – neatitinka mokslo kriterijų, jei nusižengiamumo ji nepaaiškina adekvačiai. Jei ji nepakankamai išplėtota, nusižengiamumo neįmanoma prognozuoti pagal toje teorijoje nurodytus faktorius. Pozityvistinė kritika pelnytai ir

pagrįstai užsipuola panašios orientacijos teorijas. Tačiau galimos ir kitos atakos. Jeigu tarsime, kaip aš norėčiau daryti, jog nusižengėliai nėra iki galo nelaisvi ir ne tokie jau skirtingi, tada galėsime toliau kritikuoti iš tradicinių pozicijų. Per daug pabrėždama suvaržymus bei skirtumus, bet ignoruodama pasirinkimą ir panašumą, pozityvistinė kriminologija palieka nepaaiškintus paprasčiausius ir nuolat pasikartojančius delinkvento gyvenimo ypatumus.

Pranašystės su užmoju

Pozityvistinė kriminologija numato didelį nepilnamečių nusikalstamumą. Turint galvoje jų pačių principus, delinkvencijos teorijos, atrodo, pranašauja daugiau nusižengimų negu iš tikrųjų būna. Jeigu delinkventai iš tiesų taip skirtųsi nuo normalaus jaunimo, kad netinkamą jų elgesį lemtų varžanti juos prievarta ar įsipareigojimas, tuomet nusižengiama būtų gerokai pastoviau, ne taip epizodiškai. Toks elgesys persmelktų asmenybę ir nebūtų protarpiškas, koks jis akivaizdžiai yra. Nusižengiamumo teorijos numato galybę nusižengimų, kurių atitikmenų realiame pasaulyje, atrodo, net nėra. Galime tarti, kad polinkis taip prognozuoti kyla iš pozityvistinės kriminologijos iškreipto nusižengėlio vaizdinio. Laikantis suvaržymo ir diferenciacijos (t.y. nusižengėlio ir konvencionalaus jaunuolio skirtumo) sampratų, turėtų gerokai stebinti tai, kad taip dažnai nusižengėliai iki galo ar bent šiek tiek pasitaiso. „Dauguma nepilnamečių nusižengėlių išauga nusižengiamumą. Palyginti nedaug jų suaugę tampa nusikaltėliais: jie užauga, susitaiko su pasauliu, randa darbą ar eina į kariuomenę, veda

ir tik retkarčiais iškerta kokį nerimtą ...pokštą"[30]. Akivaizdu, kad apie 60–85% nusižengėlių suaugę netampa įstatymo laužytojais. Negana to, „išgyjama" nepriklausomai nuo pataisos institucijų įsikišimo ar jų paslaugų kokybės"[31].

Dauguma nusižengiamumo teorijų neatsižvelgia į subrendimo faktorių, o tie, kurie į jį atsižvelgia, daro tai nesilaikydami, pažeisdami savo pačių nuostatą, jog nusižengėlis suvaržytas. Koks procesas ir kaip paskatina jaunuolius, ne taip seniai priverstus ar įsipareigojusius nusižengti, išsilaisvinti iš šių varžtų? Kodėl paprasčiausio tęstinumo (delinkvento tapimas suaugusiu nusikaltėliu), kurį implikuoja kone visos teorijos, beveik nepastebime realybėje?[32]

Didžiausią smūgį ta dažnai subrendimo atnešama reforma suduoda biologinėms teorijoms, visų pirma todėl, kad biologinis suvaržymas savo kompulsyvumu yra kur kas tiesmukesnis

[30] Jessie Bernard *Social Problems at Midcentury*, New York: Dryden, 1957, p. 421 ir 444; William McCord, Joan McCord, and Irving Zola *Origins of Crime*, New York: Columbia University Press, 1959, p. 21; W.H.Dunham and M.E.Knauer „The Juvenile Court and Its Relationship to Adult Criminality" iš *Social Forces*, March 1954, p. 290–296.

[31] Edwin Powers and Helen Witmer *An Experiment in the Prevention of Delinquency: The Cambridge-Somerville Youth Study*, New York: Columbia University Press, 1951; Dunham and Knauer, loc. cit., Joan McCord and William McCord „A Follow-up Report on the Cambridge–Someville Youth Study" *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* March 1959, p. 89–96.

[32] Akivaizdu, jog brendimo atnešami pasikeitimai nė kiek nesumažina teorijų, sutelkiančių dėmesį į specifines paauglystės problemas, iš kurių paminėtinos: identiškumo krizę nagrinėjanti Erik Erikson *New Perspectives for Research in Juvenile Delinquency*, parengta leisti Helenos Witmer ir Ruth'os Kotinsky, Washington, D.C.:U.S. Department of Health, Education and Welfare, Children's Bureau Publication, No. 356, 1956; taip pat Herbert Bloch and Arthur Niederhoffer *The Gang*, New York: Philosophical Library, 1958.

nei fizinis ar socialinis suvaržymas; būtent taip jis ir būdavo suprantamas. Kas gi nutinka kūno tipui, endokrinų pusiausvyrai arba neuropatinei diatezei, sulaukus kokių dvidešimties metų, ir kaip tai susiję su nusižengėlio atsivertimu? Kai tokie klausimai jau užduoti, įvairių teorijų skelbėjai skubiai patikslina ir kaip pavėluotus apmąstymus priduria išlygas, kurių paskirtis išgelbėti pozityvistinę suvaržymo sampratą. Pavyzdžiui, jie gali nurodyti, kad dėl visko kaltos itin audringos brendimo pasekmės. Deja, tokių papildomų išlygų daugėja sulig kiekvienu atveju, į kurį tik atkreipiame dėmesį, ir galutinis rezultatas ima priminti ikikoperniškąją Saulės aplink Žemę nukeliaujamą trajektoriją, geriausiu atveju neelegantišką, o blogiausiu – klaidinančią. Tokia tendencija gelbėti išankstinę nuostatą, prie daugybės reikšmingų faktorių priduriant vis daugiau išlygų, itin būdinga pozityvistinei kriminologijai.

Kai nesutinkama su tam tikru požiūriu arba nors kiek esmingiau prieštaraujama išankstinėms pozityvistinės kriminologijos nuostatoms, nuo rimtesnių svarstymų ir nagrinėjimo ji išsisuka, atrodytų, nuoširdžiai ir nuolankiai sutikdama, jog „veikia ir kiti faktoriai". Daugybės priežasčių principas gali būti garbinga euristinė priemonė, tačiau jis gali tapti ir galingu postūmiu intelektualinėn inercijon. Jis gali nurodyti kelią naujiems atradimams. Arba tapti galimybe diskusijos dalyviams ryžtingai atmesti būtinybę iš naujo rimtai įvertinti savo studijų objekto prigimtį. Ar daugelio priežasčių principas yra teisėta euristinė priemonė, ar būdas priešingų įrodymų implikacijoms išvengti, iš dalies priklauso ir nuo to, kiek faktorių pasitelkiama.

Teorijos nevalia vertinti vien pagal jos galią išpranašauti. Netgi jei nusižengiamumą būtų įmanoma išpranašauti, o turint galvoje dabartinį žinių lygį tai aiškiai neįmanoma, mes vis vien norėtume daugiau. Teorija turi būti elegantiška ir šykšti žodžių ne vien todėl, kad neužgautų estetinio jausmo. Teorijos

gremėzdiškumas kartais byloja apie esminį jos klaidingumą. Kai reikšmingais laikomi ne keli, o daug faktorių, ir niekas negali tarti žinąs, kiek faktorių yra per daug, tai gali būti perspėjimas, kad mūsų modelis yra ne tiesai ištikimas realybės supaprastinimas, o sudėtinga jos klastotė. Tačiau griozdiška, daug faktorių aprėpianti teorija nebūtinai yra klaidingos koncepcijos ženklas. Žmogaus mokslas esmingai skiriasi nuo gamtos mokslo paprastumu, kuriuo jis gali būti perteiktas. Tačiau nuo gamtos mokslo jis dar gali skirtis ir tuo, kad jo tyrinėjimo objektas, žmogus, yra suvaržytas. Dabartinis pažinimo lygis leidžia mums pasirinkti.

Daugiapriežastingumo principas turi ir kitų trūkumų. Kai faktorių prikaupiama per daug, pastebima tendencija jiems virsti ne faktoriais, o išimtimis. Juk pagaliau terminas *faktorius* turi prasmę. Faktorius yra sąlyga, kuri taikoma konkrečiai sistemai. Jis veikia visus, tiksliau tariant, vienokiu ar kitokiu laipsniu veikia visus. Tai nėra kažkas, kas gali turėti arba neturėti reikšmės. Faktoriai gali gerokai skirtis, tačiau jau pagal apibrėžimą kiekvienas faktorius turi būti daugiau ar mažiau reikšmingas. Ar tai, kaip policininkas elgėsi su vaiku jų pirmojo susidūrimo metu, yra faktorius? Ar jis reikšmingas, ar ne? Ar Amerikos užsienio politika yra faktorius? Ar jis reikšmingas, ar ne? Ar šeštokų mokytojo elgesys yra faktorius? Ar jis reikšmingas, ar ne ? Ir taip be galo. Sveikas protas mums byloja, kad visa tai gali būti reikšminga arba ne, priklausomai nuo daugelio kitų dalykų, kurie dar teisėčiau gali būti laikomi faktoriais. Kai kurie įvykiai gali būti arba nebūti reikšmingi. Tad jie ir yra atsitiktinumai, o ne faktoriai. Jei būtinai norėsime vadinti juos faktoriais, atsidursime beviltiškoje padėtyje, nes atrodys, jog reikšminga viskas. Pozityvistinei kriminologijai būdingas polinkis nuolatos gausinti ir taip jau daugybę reikšmingų faktorių.

Asmenybės teorijoms, išskyrus tas, kurios paremtos paauglystės sutrikimais, tik šiek tiek sėkmingiau nei biologinėms pavyksta išvengti ribotumo dėl negebėjimo paaiškinti nusižengiamumą. „Atsivertęs" nusižengėlis, nė nepaliestas gydančių rankų, kaip dažniausiai ir būna, tiesiog išsprūsta iš bet kokios asmenybės teorijos interpretacijos. Ar gali asmenybės teoretikų akcentuojami emociniai sutrikimai ir iš jų kylantys agresyvaus ar asocialaus asmenybės elgesio modeliai taip paprastai išnykti ar tegul tik susilpnėti vien todėl, kad asmuo subręsta? Asmenybinės teorijos neduoda jokio paaiškinimo, tačiau šio požiūrio skelbėjams, ypač specialistams, žinomas toks subrendimo nulemtas pasikeitimas. Dėl to susiformavo nemažai sąvokų, artimų paaiškinimui. Tačiau jos tėra tik problemos įžvelgimas. Tokios sampratos kaip „išsikvėpimas" tik pakartoja, kad subrendimo nulemtas pasikeitimas įvyko, menkai jį tepaaiškindamos. Ir „paauglystės neprisitaikymo" samprata, pretenduojanti į diagnostines kategorijas, daugių daugiausia tepakartoja „nepilnamečių nusižengiamumo" sampratą. „Paauglystės neprisitaikymas" pakeitė terminą „psichopatas" paauglių pataisos institucijoje. Tuo trumpai pasakoma, jog štai šis vaikinas ir anas paklusnusis beveik niekuo nesiskiria, nors akivaizdu, kad ir skiriasi, nes pirmasis yra patekęs į rimtą bėdą. Nemenka dalis jaunuolių, kurie teisiami arba įkalinami pataisos institucijose, „diagnozuoti" kaip turintys paauglystės neprisitaikymo simptomų.

Sociologinės teorijos, išskyrus tas, kurios sutelkia dėmesį į paauglystės laikotarpio išmėginimus, neką sėkmingiau paaiškina subrendimo atneštą nusižengėlio „pasveikimą". Turbūt įtakingiausia šiuolaikinė sociologinė nusižengiamumo teorija – subkultūros nusižengiamumo teorija su visais jos variantais, – patiria ypač daug vargo, mėgindama paaiškinti subrendimo nulemtą nusižengėlio pasikeitimą. Šios subkultūros nariai, kaip smulkiai išdėstyta kitame skyriuje, yra nepilnamečiai, tariamai

įsipareigoję laikytis tam tikrų įsitikinimų, kurie kaip tik ir verčia juos nusižengti. Jeigu tokia prielaida pagrįsta, kaip ir kas šiuos įsitikinimus nustumia į šalį, sulaukus „pasveikimo" amžiaus? Ar taip lengva išsižadėti normų bei nuostatų, kurios kadaise brangintos? Senų įsitikinimų kartais išsižadame ir priimame naujus, tačiau paprastai tokios permainos implikuoja esminį rimtą moralinį atsivertimą. Niekur nusižengiamumo subkultūros teoretikų dėstymuose neišgirsime apie krizę, įsipareigojimų įvertinimą iš naujo ir kitus įprastus moralinio atsivertimo palydovus. Tačiau esama priežasčių abejoti ta ištikimybe, su kuria šios subkultūros paauglys siekia negatyvių savo tikslų. Ir kai suabejojama tokiu pasišventimu ir įsipareigojimu, šiuolaikinė sociologinė nusižengiamumo teorija praranda nemažai pirminio savo įtikinamumo, nes kaip tik įsipareigojimas yra elgesį, kurį manomės paaiškinę, motyvuojanti jėga.

Nepriklausomai nuo ją sudarančių determinančių, šiuolaikinė sociologinė teorija neabejoja, kad egzistuoja įsitikinimai, formuojantys nusižengėlių sampratas ir elgesį. Visi autoriai nurodo skirtingas nusižengėlio įsitikinimus formuojančias sąlygas; tačiau nepriklausomai nuo pobūdžio, šios sąlygos tiesiogiai veikia grupes, kurių atsiradimą pačios nulemia, taip pat konkrečias normas, jausmus bei požiūrius. Tad savo prigimtimi sociologinė nusižengiamumo teorija beveik visuomet sociokultūrinė. Ji konkrečiai nurodo struktūrinius nukrypimus, nulemiančius subkultūrų prisitaikymą prie dominuojančios kultūros. Idėjoms ir praktikoms, kurios perduodamos grupėse ar gyvenamuose kvartaluose, sociologinė nusižengiamumo interpretacija strategiškai svarbi. Kadangi sociologiniu požiūriu ypač svarbu įsipareigojimas idėjoms bei praktikoms, nors ir nepaisančioms normų, teorinės problemos, iškylančios sociologui, ne taip jau skiriasi nuo tų, kurias gvildena biologinės bei asmenybinės nusižengiamumo teorijos. Didžiausias šių teorijų skirtumas yra tai, kad sociologijos teorijoje lemiama varžančia jėga

laikomas įsipareigojimas (commitment), o ne prievarta (compulsion). Keblu tik, kad varžančioji jėga, regis, paprastai išnyksta, kai tik nusižengėlis sulaukia pilnametystės. Visos paminėtosios determinantės, sykiu su jas skelbiančiomis teorijomis, atrodo, išsemia savo potencijas, kai paprasčiausiai ateina metas.

Kaip dažnai brandos sukeliami pasikeitimai gali būti įrodymas, kad šiuolaikinės nusižengiamumo teorijos numato per daug nusižengimų visam delinkvento gyvenimui, taip ir jo gebėjimas prisitaikyti prie konvencionalių ir nekonvencionalių reikalavimų leidžia spręsti, jog tos pačios teorijos numato per daug nusižengiamumo netgi maksimalaus dalyvavimo nusižengiamoje veikoje laikotarpiu. Juk galiausiai nusižengiamumas yra juridinis statusas, o ne nuolat įstatymus pažeidinėjantis asmuo. Nusižengėlis yra jaunuolis, kuris labiau pateisina tokią teisinę etiketę negu tas, kuris nusižengęs mažiau arba visai nenusižengęs. Jis yra nusižengėlis visų pirma todėl, kad atitinka šią etiketę, tačiau net ir tokiu atveju neturėtume manyti, jog jis kone visą laiką elgiasi tik taip, kaip nurodo ši etiketė. Nusižengiamumas yra statusas, o nusižengėliai yra statuso įkūnytojai, protarpiais atliekantys nusižengėlio vaidmenį. Kai daugiau dėmesio kreipiame į nusižengėlius, ne į patį statusą, matome, jog dauguma jų puikiausiai pajėgia užsiimti ir konvencionalia veikla. Taigi pakaitomis nusižengėliai atlieka ir nusižengėlio, ir konvencionalaus asmens vaidmenį. Jie gerai „žaidžia" abiejose situacijose, kitaip sakant, gerai atlieka abu vaidmenis. Naujoką šios srities praktiką ar tyrinėtoją neretai nustebina, kad nusižengėlis gali būti „visai kaip kiti vaikai", jei šito nori.

Tačiau dažniau nusižengėlis taikosi prie nekonvencionalių bendraamžių grupių standartų[33]. Ilgalaikiai elgesio, kuriam

[33] Tokių netradicinių normų turinys yra viena iš pagrindinių šios knygos temų, kurią nagrinėsiu kituose skyriuose. Dabar pakanka pasakyti, kad tos netradicinės normos tikrąja šio termino prasme nėra pažeidžiamos.

nepritariama, modeliai (o nusižengimas, be abejo, yra viena iš tokio elgesio rūšių) sėkmingiausiai klesti bendraamžių, t.y. panašiose aplinkybėse atsidūrusių, panašių polinkių bei panašaus likimo asmenų, aplinkoje.

Nusižengėlių prisitaikymas prie nekonvencionalių savo bendraamžių standartų, minimalus jų gebėjimas elgtis civilizuotai, – šiuos klausimus analizuodamos sociologinės nusižengiamumo teorijos sau gėdos nedaro. Biologinių ir asmenybinių teorijų šalininkai turėtų gerokai susidrovėti, kadangi akivaizdu, jog nepriklausomai nuo to, į ką stumia vidinė reikmė, nusižengėlis retkarčiais pajėgus ir suvaldyti vidinius savo impulsus. Maištingumas, agresyvumas, impulsyvumas ar kokie kiti asocialumo protrūkiai tam tikrose situacijose, tarkim, gaujos susirinkimas ar susidūrimas su suaugusiais, kone nepastebimi. Apie vagis čia, žinoma, nešnekame, – nereikia net romantizuoti nusižengėlių grupių tvarkos ir ištikimybės, kad numanytume: jie visiškai pajėgūs įveikti įtariamo nusižengimu suvaržymus.

Įprastinė kritika, kurią biologinėms ir asmenybės teorijoms meta sociologai, atsitrenkia į nusižengėlio gebėjimą prisitaikyti prie kad ir nekonvencionalių reikalavimų. Tai esminis sociologinio argumento akcentas, ir iškalbingas. Tačiau kaip paaiškinti tokį dažną nusižengėlio prisitaikymą prie tų normų ir reikalavimų, kuriuos jis tariamai atmeta?[34] Jei toks konvencionalus elgesys būtų tik taktinis – tik matant autoritetui, – tuomet problemos kaip ir nebūtų, tačiau vargu ar tai adekvatus paaiškinimas. Nusižengėlis lanko laisvalaikio klubus, – kai jam leidžiama, – jis dalyvauja sporto komandose, priklauso jaunuolių organizacijoms, tarkim, skautų, jis netgi džiaugsmingai pasitinka pasiuntinius iš

[34] Dauguma modernių autorių, tarp jų Albertas Cohenas, įžvelgė šį nusižengėlio elgsenos dviprasmiškumą, tačiau jo implikacijos mūsų sampratoms bei nusižengiamumo teorijai nėra išplėtotos.

konvencionalaus pasaulio, kurių tikslas esąs jo atvertimas. Kitaip sakant, delinkventas yra gana palankus konvencionaliosios sanklodos tarpininkams. Jis ne tik paneigia tas jėgas, kurios tariamai suvaržo jį versdamos nusižengti; taktiniais sumetimais, – o tai jau savaime gana iškalbinga, – jis dar užsiima ir paaugliams įprasta veikla. Jis netgi ryžtingas, kai tenka pasielgti pilietiškai, tad suprantama, kad sutelkę dėmesį į jo nusižengiamą elgesį, mes praleidžiame pro akis šį faktą, kuris kitu atveju būtų akivaizdus.Tariami nusižengiamumo suvaržymai normaliame gyvenime kažkodėl netenka veiksmingumo. Šiuolaikinės nusižengiamumo teorijos, išsaugojusios pozityvistines suvaržymo ir diferenciacijos prielaidas, paaiškina, nors ir neadekvačiai, paauglio nukrypimą nuo normų, tačiau jo paklusimas normoms mus visiškai sutrikdo.

Nusižengiamumo srovėje: alternatyvus įvaizdis

Alternatyvų nusižengėlio įvaizdį galėtume susikurti priėmę ne griežtojo, bet veikiau liberaliojo determinizmo prielaidas. Tik klasikinių ir pozityvistinių prielaidų sintezė sugrąžins žmogui pasirinkimą. Aš noriu išsaugoti pozityvistinio metodo dvasią, tačiau pasiūlyti kai kurias nusižengėlio paveikslo modifikacijas. Šios modifikacijos nuosekliai atitinka klasikinį kriminologinį požiūrį.

Vieni žmonės yra laisvesni negu kiti. Nusižengėliai, kaip ir dauguma žmonių, nėra nei visiškai laisvi, nei iki galo suvaržyti. Bendras sąlygas, charakterizuojančias šias įvairias būsenas, galima pavaizduoti kaip kontinuumą nuo laisvės iki suvaržymo. Taip žvelgiant determinizmas nepraranda savo euristinės vertės. Mes ir toliau galime elgtis taip, tarsi viskas būtų žinoma, tačiau kol kas atsisakykime nusižengėlio vaizdinio, kuris sukurtas

taip, kad atitiktų sociologijos reikmes. Aš noriu pasiūlyti nusižengėlio, kuris plaukia su nusižengiamumo srove, vaizdinį. Tai veikėjas, kuris nei priverstas, nei įsipareigojęs atlikti tuos veiksmus, kuriuos atlieka, nei laisvai juos pasirenka; nei jis skiriasi kaip nors ar esmingai nuo paklūstančiojo įstatymui, nei yra toks pat; paklūstantis vienoms Amerikos gyvenimo tradicijoms, o iš dalies nepriimąs kitų (konvencionalių) tradicijų; ir pagaliau, veikėjas, kurio motyvacinę sistemą galima analizuoti visiškai pasitikint klasikinės kriminologijos rekomendacijomis, – kreipiant dėmesį į ypatingą jo santykį su teisės institucijomis.

Nusižengėlis retkarčiais, trumpam, ne visą laiką užsiima veikla, kurią apibūdintume kaip neteisėtą. Į šią veiklą jis įdeda daug emocinės energijos, ir ji jam pelno prestižą ir pasitenkinimą, tačiau ne tokį, kad negalėtų „daugiau ar mažiau užsiimti kitokių rūšių veikla"[35]. Iš tikrųjų netgi maksimaliai dalyvaudamas nelegalioje veikloje nusižengėlis gali įsitraukti į daugelį teisėtos ir konvencionalios veiklos rūšių. Jis ne tik gali: nereikia ilgai svarstyti, kad išvystume, jog net ir dalyvaudamas nelegalioje veikloje kartu jis dalyvauja įvairioje konvencionalioje veikloje. Jeigu įsipareigojimą suprasime tradiciškai, – kad ir tuomet, kai nusižengėlis reiškiasi neteisėtai, ir ateityje jis turėtų būti nepajėgus užsiimti kita veikla, – vadinasi, jis nėra įsipareigojęs. Jis nėra įsipareigojęs nei nusižengti, nei veikti konvencionaliai. Nė viena nėra jam užginta nei jo pasaulėžiūros, nei asmenybės struktūros.

„Plaukimas pasroviui"(drift) yra tarpukelis tarp laisvės ir kontrolės. Jo šaknys siekia tą socialinę struktūrą, kur kontrolė susilpnėjusi dėl nepilnamečių pastangų kurti autonomišką sub-

[35] William Kornhauser „Social Bases of Commitment: A Study of Liberals and Radicals", kn. Arnold M. Rose (leidėjas) *Human Behavior and Social Processes*, Boston: Houghton Mifflin, 1962, p. 321–322.

kultūrą, kuri būtų sutelkta nelegaliai veiklai, vadinasi, turėtų ir nepriklausomą kontrolės šaltinį. Nusižengėlis *laikinai* egzistuoja netikrume tarp konvencionalumo ir nusikaltimo, paeiliui atsiliepdamas čia į vieno, čia į kito reikalavimus, flirtuodamas čia su vienu, čia su kitu, tačiau atidėliodamas įsipareigoti, vengdamas sprendimo. Tad jis plūduriuoja tarp nusikalstamos ir konvencionalios veiklos.

Išsprūsti iš kontrolės, tiek konvencionalumo, tiek nusižengiamumo, dar netapatu laisvei, taigi aš netvirtinu, kad laisvas ar veiklą numatantis subjektas yra alternatyva suvaržytam. Laisvė yra ne tik išsilaisvinimas iš kontrolės. Tai ir jausmas, kad tu valdai savo lemtį, gali formuluoti programas ar projektus, jausmas, kad esi tarpininkas, veikiantis savo paties labui. Laisvė yra savikontrolė. Jei taip, nusižengėlis yra aiškiai nepasiekęs šios būsenos. Šiuolaikiniam žmogui daugiau ar mažiau yra būdingas savikontrolės jausmas, tvirčiau ar silpniau įsišaknijęs.Tuos, kuriems išsilaisvinus nuo socialinės kontrolės suteikta laisvės galimybė, bet jie stokoja jėgų ar polinkio tapti veikiančiais savo pačių labui, vadinu plaukiančiaisiais pasroviui (drifters); kaip tik šiai kategorijai aš priskiriu ir nepilnamečius nusižengėlius.

Plaukimas nusižengiamumo srovėje yra judėjimas, kuriam kryptį teikia tarsi ir neįžvelgiamos įtakos. Jos kreipia nesmarkiai ir nevaržo. Plaukimą pasroviui gali inicijuoti arba jo kryptį pakeisti tiek daug įvykių, kad kodifikuoti juos kone neįveikiamas iššūkis. Tačiau tokios įtakos vis dėlto egzistuoja, jos palengvina delinkvento iniciaciją ir sumažina tikimybę, kad koks nors įvykis sutrukdys plaukiančiajam pasroviui pasukti į nusižengimą. Plaukimas pasroviui yra veikiančiojo nesuvoktas laipsniškas procesas, kurio pirmoji stadija gali būti atsitiktinė ar neprognozuojama jokios teorinės atskaitos sistemos požiūriu, tačiau ir pasitraukimas iš nusižengimo kelio taip pat gali būti atsitiktinis

ar neprognozuojamas. Tai nepaneigia bendrosios delinkvencijos teorijos. Vis dėlto svarbesnis tokios teorijos tikslas yra aprašyti sąlygas, kurios nusižengiamumo trauką padaro įmanomą ir tikėtiną, o ne nurodyti kokias pastovias nusižengiamumą pagrindžiančias aplinkybes.

Kuriant alternatyvų paveikslą turėtų būti akivaizdu, jog ne visi nusižengėliai yra tokie kaip čia aprašytas plaukiantysis pasroviui. Hipotetiškai daug, tačiau ne dauguma, nusižengėlių atitinka šį modelį. Prie nusižengėlio kaip plaukiančiojo pasroviui paveikslo labiau priartėja dauguma tų nepilnamečių nusižengėlių, kurie suaugę netampa nusikaltėliais, o ne ta mažuma, kurie nusikaltėliais tampa.

Esama neurotiškai impulsyvių nusižengėlių, kai kurie nuolat nusižengdami išsiugdo ir poreikį nusižengti. Jie prisišlieja prie įprastų nusižengėlių ir krizės situacijoje dažniausiai suvaidina lemtingus vadų vaidmenis. Iš dalies ir dėl to, kad nepaprastasis nusižengėlis sensacingesnis bei dramatiškesnis, jis susilaukė daugiau masinio informavimo priemonių ir kriminologijos dėmesio. Paprastasis nusižengėlis yra pavyzdingas nusižengėlis ta prasme, kad kur kas visapusiškiau negu impulsyvusis ar įsipareigojantysis įkūnija pačią nusižengiamumo esmę. Plaukiantysis pasroviui nusižengėlis, matyt, mažiau patraukia mūsų dėmesį, tad jis ir primirštas. Tačiau plaukiantysis pasroviui yra ne mažesnė bėda nei impulsyvusis ar įsipareigojantysis, nors jis ir daug rečiau suaugęs tampa nusikaltėliu. Nors jo „karjera" trumpa, jo pamaina – legionai. Nors jo ideologija neskelbia, kad asmens ir nuosavybės teises pažeidinėti privaloma, tam tikromis aplinkybėmis tokius pažeidimus ji pateisina. Tad tai, ką kalbėsiu toliau, yra ne ginamasis žodis nusižengėliui, bet raginimas iš naujo įvertinti nusižengiamumą kaip reiškinį.

2

NUSIŽENGIAMUMO SUBKULTŪRA

Šiame skyriuje ketinu parodyti, jog nusižengiamumo subkultūra nėra adekvati nusižengėlių subkultūrai. Daugelis autorių gi šneka būtent apie nusižengėlių subkultūrą.

Nusižengiamumo subkultūra yra susijusi su tokia aplinka, kuriai priklausanti paauglių grupė gerai žino, jog gali tekti nusižengti. Tokios grupės narių skaičius įvairuoja; tarkime, jų maždaug dukart tiek, kiek reikia kolektyviniams žygiams. Tikslus skaičius nėra svarbus. Svarbu viešumas. Nusižengimai, įvykdyti pavienių įstatymo pažeidėjų ar partnerių bei klikų, monopolizavusių žinojimą apie tai, jog yra nusižengėliai, subkultūrai nepriklauso. Subkultūros nusižengiamumas yra toks nusižengiamumas, apie kurį žino visi mažesnių ar didesnių nusižengėlių grupuočių nariai. Taigi būdinga šių „provincijos" grupių savybė yra viešas žinojimas, kad galima nusižengti; visa kita tėra hipotezės, tad atvira diskusijai.

Nusižengiamumo subkultūra yra pozityvistinių prielaidų apie nusižengiamumą ir nusikalstamumą šiuolaikinė sociologinė interpretacija. Priežastys, paskatinančios nepilnamečius tapti nusižengiamos subkultūros šalininkais, įvairios, tačiau su šia subkultūra susijusius nusižengiamus jų poelgius galima aiškinti kaip normų, būdingų tai aplinkai, išraišką. Jų elgesį subkultūra lemia taip, kaip mūsų elgesį konvencionali kultūra. Pasak šiuolaikinių sociologijos teoretikų, nusižengiamumo subkultūros principai tampa pagrindine nusižengiamų poelgių

priežastimi. Visa, kas įsiterpia tarp subkultūros priesako ir nusižengiamo poelgio, yra standartiniai mokymosi, prisitaikymo prie referencinės grupės, statuso bei reputacijos siekimo toje atskaitos grupėje mechanizmai. Būtent ta keista subkultūra, kuriai jie prisiekia ištikimybę, ir tampa esminio skirtumo tarp nepilnamečių nusižengėlių ir kito jaunimo pagrindu. Juos atskiria kultūrinė priklausomybė.

Įtakingiausi šios teorijos atstovai skiriasi tuo, kaip aiškiai ir ryžtingai jie gina nusižengiamumo subkultūros idėją. Albertas Cohenas dvejoja, tačiau galop pavaizduoja nusižengiamą subkultūrą kaip susiformavusią reakciją, opozicinį atsaką į buržuazinės egzistencijos banalų teisėtumą. Nors Cohenas pabrėžia nusižengėlio prieštaringą požiūrį į viduriniosios klasės moralę, šis ambivalentiškumas pašalinamas pačiu radikaliausiu gynybiniu mechanizmu – reakcijos susiformavimu. „Reakcija akcentuojama ne vien todėl, kad padeda pateisinti savo paties nusižengiamus impulsus; tuo paaiškinama ir pati nusižengiamo elgesio prigimtis."[1] Gal ir taip, tačiau ar ji paaiškinama, ar ne – mums dabar ne tai rūpi. Reakcijos susiformavimas, vedąs į opozicinę subkultūrą, gali informuoti mus apie „nusižengiamo elgesio prigimtį", tačiau gali ir suklaidinti.

Nusižengėlio atsakas į moralinį viduriniosios klasės išsikerojimą – nepripažinti jos moralės, pakeičiant ją aukštyn kojom apverstu moraliniu kodeksu, šlovinančiu piktdžiugišką ir priešišką hedonizmą. Pasak Coheno, daugelis subkultūros nusižengėlių turbūt ir pradeda neryžtingai, kankinami prieštarų, kurių nusikrato įsipareigodami moraliniam negatyvizmui, pasireiškiančiam nusižengiamais poelgiais. Nusižengiamas elgesys yra vertybių, normų ir jausmų, kylančių iš subkultūros, prognozuo-

[1] Albert Cohen and James F. Short, Jr. „Research in Delinquent Subcultures", *Journal of Social Issues*, Vol. XIV, No. 3, 1958, p. 21.

jama pasekmė: tokį vaizdą mums piešia Cohenas. Cohenas sukuria nusižengėlio, kuris savo nusižengimus laiko pagirtinais, gal net teigiamais, vaizdinį.[2]

Cohenas dvejoja, kai šneka apie šiuos du kritinius momentus: santykį tarp nusižengėlio ir konvencionalių vertybių bei nusižengėlio vertybių ir jo paties elgesio. Šios prieštaros ne tik nėra pretekstas kritikuoti autorių, o kaip tik byloja Coheno naudai. Jo dvejonės rodo, jog suvokta, koks sudėtingas šis reiškinys, vis mažiau akivaizdus vėlesnėse formuluotėse. Vėliau nusižengiamumo subkultūros teorijos konstatuoja dar didesnį nusižengiamumo ir konvencionalių vertybių atotrūkį, o sykiu ir tokį nusižengiamumo teorijos bei praktikos vienumą, kuris priverstų pažaliuoti net pačius marksistus. Nepaisydamas net atsargumo, kurio paprastai laikosi interpretuodamas, Cohenas pagaliau nutaria, kad santykis tarp nusižengiamumo ir konvencionalių vertybių yra *priešiškas*, o santykis tarp nusižengiamumo vertybių ir nusižengiamo elgesio artimas. Neįsivaizduojama, kaip nuosekliai ir nejuokais, nelaužant įstatymo, įmanoma paklusti toms vertybėms, kurias jis priskiria nusižengiamumo subkultūrai. Atkreipkime dėmesį, jog tie du dalykai, dėl kurių Cohenas dvejoja, bet pagaliau apsisprendžia, kaip tik ir yra pozityvistinės kriminologijos sociologinės versijos skiriamieji bruožai. Tai radikalus skirtumas tarp nusižengiamo ir konvencionalaus veiksmo atlikėjo bei nusižengiamumo determinuotumas ta prasme, kad jis varžomas konvencinių normų. Man atrodo, jog ir vienu, ir kitu klausimu Cohenas neteisus, toliau kaip tik ir išdėstysiu kodėl.

Provokuojantis Alberto Coheno veikalas *Berniukai nusižengėliai* (*Delinquent Boys*) susilaukė pačios įvairiausios reakcijos. Kaip viena iš reakcijos rūšių atsirado ir nusižengiamumo subkultū-

[2] Albert Cohen, *Delinquent Boys*, Glencoe, Ill.: Free Press, 1955, p. 28, 35, 67, 68, 129–131.

ros portretas, sukurtas Walterio Millerio.[3] Iš pozityvistinio požiūrio Milleris perima skirtumo bei determinuotumo postulatus ir interpretuoja juos taip, kad šie virsta sociologiniu kraštutinumu. Jis tvirtina, jog žemesniosios klasės jaunimas beveik nesusiduria su svarbiausiomis Amerikos visuomenės konvencijomis. Šie jaunuoliai priklauso autonomiškai subkultūrai su savomis integralumo ir „kokybės" tradicijomis.

Žemesniosios klasės berniukai, tvirtina Milleris, socializuojami areale, kurio standartai bei ekspektacijos reikalauja elgesio, deja, atrodančio neteisėtu konvencionaliems amerikiečiams. Šie jaunuoliai nepažįsta Amerikos viduriniosios klasės moralę įkūnijančio įstatymų kodekso, gal tik tiek, kiek jiems reikia, kad apgautų savo teritorijoje budinčius policininkus ir neįkliūtų. Jaunuoliai laikosi savo papročių tvirtai – kaip ir mes savų. Millerio pateikiamą smulkią ir įžvalgią landynių gyvenimo etnografiją iškraipo nuolat jo brukamas interpretacinis tinklelis, – radikalus kultūrinis determinizmas, papildytas ekologo įsitikinimo, jog teritorinės valstybių bei tautų ribos tėra politinės fikcijos, nereikšmingos socialiniu požiūriu. Tad Milleris tvirtina, kad nusižengiamą elgesį galima tiesiogiai kildinti iš to, ką jis vadina „žemesniosios klasės kultūra". Tai įprastas elgesys, kuris yra nusižengiamas tik todėl, kad teisės sistema atspindi kitą – labiau įsitvirtinusią – vertybių sistemą. Jis teigia: „Vadovaujantis tomis kultūros praktikomis, kurios sudaro esminius žemesniosios klasės kultūros egzistavimo elementus, *automatiškai* (kursyvas D. M.) pažeidžiamos kai kurios teisės normos".[4] Toliau Mil-

[3] Walter Miller „Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency", *Journal of Social Issues*, Vol. XIV, No. 3, 1958, p. 5 –19. Taip pat William C. Kvaraceus and Walter Miller *Delinquent Behavior, Culture and the Individual*, Washington, D. C.: National Education Association, 1959. 3, 4, 6, 10 skyriai.

[4] Walter Miller „Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency", op., cit., p. 18.

leris paaiškina, jog kalba ne apie kokius nereikšmingus įstatymo pažeidimus, bet apie visą įstatymo pažeidimų, paprastai priskiriamų nusižengiamumui, diapazoną. Nusižengiamumas ir žemesniosios klasės kultūra Milleriui tapatūs. Atsargumo akimirką jis vos nežingteli atgal, bet atrodo, jog frazės viduryje vėl apsisprendžia nesitraukti. Jis tvirtina: „Tada, kai panašiam tikslui pasirinkti esama alternatyvių kelių, įstatymo nepaisąs kelias neretai suvilioja palyginti didesniu bei greitesniu „pelnu" investavus mažiau energijos"[5]. Taigi Milleris neabejoja, kad žemesniosios klasės jaunuoliai retkarčiais galėtų pasielgti ir teisėtai, bet tam jie turėtų palūkėti menkesnio ir ne taip greitai grįžtančio „pelno", sunaudoti daugiau energijos. Bet šie apsukrūs jaunuoliai, užauginti žemesniosios klasės aplinkos, gerai žino, jog teisėto elgesio palūkanos menkos.[6]

Richardas Clowardas ir Lloydas Ohlinas yra jau tretieji šiuolaikiniai nusižengiamumo subkultūros portretuotojai. Jie nedviprasmiškai atmeta radikalųjį separatizmą, postuluotą Millerio. Tačiau kitais aspektais jų pavaizduotas nusižengėlis savo ištikimybe subkultūros principams primena Millerio bei Coheno aprašytuosius. Clowardas ir Ohlinas tvirtina, kad „kiekviena kultūra suteikia savo nariams įsitikinimus, vertybes bei normas, kurių reikia veiklai" ir kad „tai teisinga ir kalbant apie subkultūrą"[7]. Jie atmeta įsitikinimą radikaliu viduriniosios ir žemesniosios klasių skirtingumu, tvirtindami, jog subkultūra „pažymima priešdėliu „sub", kad atkreiptų dėmesį į jos priklausymą nuo platesnės aplinkinės kultūros, nuo kurios ji iš dalies atsiskyrusi"[8].

[5] Ibid.

[6] Pasak Millerio, labiausiai nusižengėliai stengiasi pasirodyti gudrūs, ibid., p. 9–10.

[7] Richard Cloward and Lloyd Ohlin *Delinquency and Opportunity*, Glenco, Ill.: Free Press, 1960, p. 13.

[8] Ibid.

Tačiau net ir atsisakę radikalaus šių kultūrų atskyrimo, santykio tarp konvencionalios kultūros ir įvairių nusižengiamų subkultūrų aprašymų, šie autoriai iš esmės primena Coheną. Nusižengiamos subkultūros yra susijusios su konvencionalia kultūra savo priešiškumu jai. Jas susieja ne susiformavusi reakcija, kaip Coheno teorijoje, o veikiau susvetimėjimas konvencionaliems principams ir žemesniosios klasės sferose susiformavusi priešiška nuostata. Nepriklausomai nuo jį sukėlusių priežasčių, tarkim, reakcijos susiformavimo, autonomiškos tradicijos, susvetimėjimo ar opozicinių įsitikinimų, ryšys tarp nusižengiamumo subkultūros ir konvencionalios kultūros yra toks pat kaip Coheno, Millerio ir Ohlino bei Clowardo teorijose. Subkultūra yra priešiška viduriniosios klasės konvencionaliai dorovei, tad ji neišvengiamai verčia savo sekėjus pažeisti įstatymą.

Tad iš nusižengiamumo subkultūros subjektų tikimasi, kad jie nusižengs įstatymui ne todėl, kad to reikalauja subkultūros apibrėžimas, bet veikiau hipotetiškai, dėl to, kad jų subkultūra yra nusižengiamumo subkultūra. Taip ryšį tarp subkultūros ir konvencionalios kultūros apibūdinanti teorija nestokoja ir įtikinamumo elemento, nes juk esama arba yra buvę autentiškų opozicinių subkultūrų, o nusižengėliai juk ir pažeidžia vieną iš pagrindinių konvencionalios kultūros atsparų – įstatymą. Negana to, nerašyta nusižengiamumo subkultūros prigimtis reiškė, kad jos ideologija nėra taip lengvai prieinama kaip, tarkime, radikaliosios ar bohemiškosios tradicijų. Tad niekas netrukdė kildinti subkultūros iš atskirų poelgių ir nelengva buvo atsispirti pagundai parašyti tarp jų lygybės ženklą, ypač dar ir dėl to, kad būtent nusižengiami poelgiai visų pirma atkreipia dėmesį į šią šiaip jau liūdnos šlovės tradiciją.

Nusižengiamumo subkultūros vertybės ir normos yra akivaizdžiai susijusios su nusižengimais ir aiškiai nukrypsta nuo įprastų tradicijų. Tačiau santykio tarp šios subkultūros ir bendrosios

kultūros neįmanoma taip paprastai apibendrinti vien terminu „priešiškumas". Jų santykis subtilus, sudėtingas, neretai netiesioginis. Subkultūra beveik visuomet yra ne vien priešiška kultūrai, nes egzistuoja platesnėje kultūrinėje aplinkoje, kuri veikia subkultūrą ir yra jos veikiama. Kartais atsiskyrimas ir priešiškumas pasireiškia taip intensyviai, kad visuomenė iš esmės suskyla į kultūrą ir subkultūrą. Tuomet susiformuoja dualistinė visuomenė, kurios pavyzdžiu galėtų būti kolonizuotos tautos arba tam tikrų tipų daugiareliginė visuomenė. Kartais toks susiskaldymas sukelia pilietinį karą. Bet ar nusižengiamumo subkultūra gali tapti tokia opozicija? Manau, kad ne dėl dviejų priežasčių. Šios subkultūros nariai galų gale yra vaikai, ir būtų keista, jei nuo šito nepriklausytų, kokį pavidalą įgis ideologija. Nors ir keistu būdu, vaikai leidžiasi įtakojami visuomenės, kurią sudaro vyresnieji, dažnai šiems priklauso ir tėvai, kurie, nepaisant jų pačių polinkių, beveik visi susivienija pasmerkdami nusižengiamus poelgius. Negana to, konteksto, t. y. konvencionalios kultūros, pobūdis nebūna toks paprastas kaip dažnai vaizduojama. Tradicinė kultūra – tai ne vien asketiškasis puritonizmas, viduriniosios klasės moralė ar berniukų skautų priesaikos. Konvencionali kultūra yra kompleksiška ir daugiaaspektė, aprėpianti daugelį tarpusavy susipynusių tradicijų. Kai nusižengiamumo subkultūros sampratą papildome suvokimu, jog jos nešėjai yra vaikai, kai savo kultūros sampratą praplečiame įvesdami daugiaaspektiškumo faktorių, išvystame visą neišsemiamą kultūros ir subkultūros ryšio sudėtingumą; jos čia atrodo nežinančios viena apie kitos egzistavimą, čia autonomiškos, čia priešiškos, čia susijusios simbiotiniu ryšiu, čia paralelios.

Gali pasirodyti, kad mano aptariami nusižengėliai tiesiog kitokie nei tie, su kuriais susiduria Ohlinas ir Clowardas. Tačiau nemanau, nors ir galėtume už gryną pinigą priimti tą faktą, kad nusižengiamai savo veiklai pasišventę tik *vos vienas kitas*

nusižengėlis. Bet Ohlinas ir Clowardas pasišovę aprašyti landynių subkultūros nusižengėlius, gausią ir ne tokią jau banalią minią. „Tokia grupė, kuri toleruoja ar praktikuoja nusižengiamą elgesį", Clowardo bei Ohlino dar nebūtinai priskiriama prie subkultūros nusižengėlių, reikia, kad „nusižengiamas elgesys būtų svarbiausia veikla, kuriai grupė ir būtų sutelkta"[9]. Tad grupė, priklausanti nusižengiamumo subkultūrai, yra ta, „kurioje tam tikrų formų nusižengiama veikla yra esminis reikalavimas svarbiausiems socialiniams vaidmenims, kuriuos suformavo subkultūra, atlikti"[10]. Tai, kad Ohlinas ir Clowardas šneka apie populiarią atmainą, t. y. landynių nusižengėlį, o ne kokią ezoterišką išimtį, suprantame netiesiogiai, kadangi autoriai konkrečiai nenurodo, ar jų nusižengėlis eilinis, ar ypatingas. Tai, kad jie turi galvoje tradicinės sociologijos nusižengėlį, landynių gyventoją, paaiškėja iš tų nusižengiamų veiksmų, kurie *nepriklauso* nuo nusižengiamos subkultūros principų, trumpo aprašymo. Čia nepriklauso poelgiai, kurie, „atliekant iš esmės teisėtus vaidmenis, nėra svarbiausi arba esminiai"[11]. Jų pavyzdžiai, tarkim, studentų brolijose krečiami pokštai, gana taikliai parodo, ką norėjo pasakyti autoriai. Ši subkultūra neapima ir neurotiškų bei psichopatiškų jaunuolių poelgių, nei pavienių įstatymo pažeidėjų veiksmų. Taigi matome, jog problema veikiau autentiška nei suklastota. Mes visi turime galvoje tą patį referentą, subkultūrą, kur nusižengimas yra sąmoningas ir viešas, o dažniausiai aprašomi jo pavyzdžiai – iš landynių gyvenimo. Kadangi šnekame beveik apie tą patį, klausimas išlieka: kas sudaro nusižengiamumo subkultūros turinį? Ar *ta* subkultūra paprasčiausiai tik toleruoja nusižengiamą elgesį, ar „reikalauja jo kaip

[9] Ibid., p. 7.
[10] Ibid.
[11] Ibid.

įrodymo, kad asmuo tinkamas pretendentas į nario arba lyderio statusą?"[12]

Gali pasirodyti, jog aprašydamas Clowardo ir Ohlino subkultūros sampratą, aš neteisingai sukritikavau tai, kas gal tėra tik neatidus terminų vartojimas. Deja, ne. Ohlinas ir Clowardas turi galvoje būtent tai, ką jie pasako. Nusižengėlis privalo paklusti savo pasaulio diktatui. Narys, atsisakęs ir toliau nusižengti, turi žinoti, kad bus išvarytas iš grupės.[13] Tokios įtaigios formuluotės ypač pavojingos: dažniausiai jos klaidina, bent jau dažnai. Esama įvairiausių lengvinančių aplinkybių, kai nariai atleidžiami nuo nusižengiamos veiklos; vienos taikomos tik leidžiant nevykdyti tam tikro nusižengimo, kitos bendrai. Lengvinančioms aplinkybėms, kurios leidžia nedalyvauti nusižengiamuose išpuoliuose, priklauso ir toks itin pamokomai mums nuskambąs prisipažinimas: „seni, aš ne toks jau prastas". Svarbiausias žodis „prastas" čia turi dvejopą prasmę. Viena jo reikšmė pasaulietiška, konvencionali, ta pati kaip „blogas", kita – ezoterinė, rodanti į nusižengiamumo kontekstą, kur ji išreiškia teigiamai vertinamą „šaunumą". Dvejopa reikšmė rodo gėdos ir pasididžiavimo mišinį, būdingą tokiam prisipažinimui. Nusižengimas, kurio neatlikti nariui gali būti leista, priklauso nuo to, kokį lygį pasiekęs jis pats ir jo bendraamžių grupė. Jis gali būti „ne toks prastas", kad pavartotų ginklą, apiplėštų, įsilaužtų, užpultų, kartais nusižengtų komendanto valandai. Grupė gali pasitelkti įtikinėjimą arba prievartą, bet ji gali ir pritarti bei

[12] Ibid. Tiesioginei polemikai pliuralistinis nusižengiamumo subkultūrų išvardijimas, kurį pateikia Ohlinas ir Clowardas, nėra reikšmingas. Mano susikirtimas su šiais autoriais daug esmingesnis. Mane domina diferianciacijos tarp konvencionalios kultūros ir nusižengiamumo subkultūros laipsnis bei pobūdis, o ne diferenciacija tarp nusižengiamumo subkultūrų.

[13] Ibid., p. 13.

pataikauti, kadangi jos nariai nėra iki galo apsisprendę, kaip patys vertina savo poelgius. Būtent tokį neapsisprendimą ir iliustruoja ši neįprasta žodžio „prastas" vartosena. Šioms lengvinančioms aplinkybėms priklauso ir tie negudrūs vaikiški pasiteisinimai galvos skausmu ar namuose lieptais padaryti darbais.

Lengvinančiomis aplinkybėmis, kurios atleidžia nuo nusižengimų *neišvarant iš grupės,* yra, savaime suprantama, rimtų teismo sankcijų grėsmė, kybanti viršum nusižengėlio galvos, jei jis dar sykį pažeis įstatymą, taip pat tokie mažiau pateisinami tradiciniai pasaulietiški dalykai kaip darbas po pamokų ar laiko praleidimas su drauge. Tačiau nusižengiamumo subkultūros teoretikai pasakys, jog, *vadovaujantis apibrėžimu,* visa tai tik rodo, kad šis narys atsiskiria nuo subkultūros, ir būtent tai jiems atrodo problema. Toks jų argumentas gana greitai susilauks pritarimo, tačiau kaina, kurią jie užmoka, yra tautologinė konstrukcija. Idant mūsų klausimas būtų realus, arba empirinis, jis turėtų skambėti taip: ar narys gali išlikti nusižengiamumo subkultūroje, viešo nusižengiamumo pasaulyje ir, prisidengęs lengvinančiomis aplinkybėmis, išlaviruoti nenusižengdamas? Manyčiau, kad taip ir kad tokių lengvinančių aplinkybių egzistavimas bei jų pobūdis nemažai mums pasako apie šios subkultūros esmę. Tai juk rodo dramatišką bei galingą konvencionalių vertybių poveikį subkultūrai ir jos polinkį veikiau prisitaikyti nei likti opozicija. Bet, atrems tada nusižengiamumo subkultūros teoretikai, net jei šis teiginys ir pagrįstas, ar čia nesusiduriame su lengvinančiomis aplinkybėmis, kurias egzistuojant patys pripažinome? Ar tai ne išimtys, kurios tik patvirtina taisyklę? Argi tas faktas, kad nenusižengti leidžiama tik esant lengvinančioms aplinkybėms, *nerodo* įsipareigojimo? Paprastai atsakytume taip, tačiau ne tada, kai nusižengiamas elgesys leidžiamas tik esant tam tikroms sąlygoms, ne tada, kai ši subkultūra pateisina tik nusižengimus,

įvykdytus tų kitų, lengvinančių aplinkybių akivaizdoje. Jei vieni nusižengiamumo subkultūros principai leidžia nusižengti, prisidengiant gana paprastomis lengvinančiomis aplinkybėmis, o kiti atleidžia nuo būtinybės nusižengti esant gana paprastoms lengvinančioms aplinkybėms, apie kokį tada įsipareigojimą kalbėti? Tad drįsčiau tvirtinti, jog nusižengiamumo subkultūra yra grandinė subtiliai subalansuotų principų, dvejopai priklausomų nuo lengvinančių aplinkybių. Tiek leidimas nusižengti, tiek nenusižengti pateisinami tik tam tikromis sąlygomis.

Iš kur galime žinoti, ar nusižengiamumo subkultūra yra nusižengėliška subkultūra? Vienas būdas yra įvertinti nusižengėlio laikyseną įvairiose situacijose. Prisiminkime, aš tvirtinau, kad subkultūros požiūris į nusižengimą dvejopas: ji ir leidžia nariams elgtis neteisėtai, taip įgyjant prestižą, o kartu ir atskleidžia pažintų konvencionalių principų poveikį. Tikslus nusižengiamumo subkultūros apibūdinimas reikalauja įvertinti ir vieną, ir kitą nuostatą.

Arešto situacija

Jeigu nusižengiamumo subkultūra būtų įsipareigojusi nusižengti, sulaikyti jos nariai pajustų tik menką gėdą ar kaltę. Kai asmenys, opozicinės subkultūros šalininkai, sulaikomi dominuojančios struktūros atstovų, jie pasipiktina, dedasi kankiniais, baiminasi dėl to, kokios bus jų sulaikymo pasekmės. Jeigu jie ištikimi opozicijai, savo poelgių teisingumu jie nedvejoja[14]. Kitaip nei teisėtai pasipiktinęs jo priešininkas, nusikaltėlis ar agentas

[14] Opozicinių subkultūrų pavyzdžiais gali būti ankstyvųjų krikščionių ir šiuolaikiškesnės religinės sektos, nacionalinis judėjimas kolonijinėse teritorijose ir galbūt ekstremistinių pažiūrų politinės partijos.

šnipas tik gūžtelės pečiais, nes rizika – jų amato dalis. Visiškai kitokia yra nepilnamečio nusikaltėlio reakcija. Sulaikyti nusižengėliai neretai garsiai piktinasi, bet dažniausiai dėl to, kad tiki ar dedasi tikį, jog jie neteisingai apkaltinti. Skirtingai nei opozicinės subkultūros šalininkai, jie sutinka, kad kažkas turėjo būti sulaikytas ir nubaustas, bet tai juk kažkas kitas. Pasipiktinimą nusižengėlis gali išreikšti sykiu su prisipažinimu, tikindamas, kad „kitiems už tai nieko nebūna". Taigi nusižengėlio pasipiktinimas skiriasi nuo, tarkim, nacionalisto sukilėlio pasipiktinimo. Nusižengėlio pasipiktinimas neteisėtas.

Kai nusižengėlis jau parodė savo neteisėtą pasipiktinimą, jis imasi atgailauti arba gintis prasimanydamas paaiškinimus. Jo atgaila gali būti pagrįsta ir kalte, nors veikiau gėda, tačiau į šią jo reakciją negalima vien tik numoti ranka kaip į manipuliatyvinę taktiką, skirtą įsiteikti turintiems valdžią. Daugelis įrodymų, kad atgailavimas nėra vien paprasta taktika, tiesą sakant, yra klinikinės kilmės arba paremti įspūdžiais tų, kurie turi reikalų su pažeidėjais. Tad šias išraiškas reikia vertinti santūriai[15], bet ignoruoti jų nevalia, jeigu norime išvengti grubiai nutašyto nusižengėlio kaip miniatiūrinio užkietėjusio gangsterio stereotipo. Dauguma nusižengėlių nerodo jokios atgailos ir turbūt jos nejaučia. Užuot atgailavę, jie veikiau stengsis pateisinti savo poelgį su būdingu jiems atviravimu. Elgesį galima pateisinti radikaliai arba apologetiškai. Radikalus pateisinimas patvirtina patį poelgį, o juo siekiamą tikslą paskelbia teisiu. Šitaip pateisinta ne taip jau mažai, – nuo radikalaus homoseksualo tvirtinimo, jog vyrų meilė išreiškia aukštesniuosius jausmus, iki žmogžudžio įsitikinimo, kad jo pasikėsinimas prieš karalių teisėtas. Tačiau atkreipkime dėmesį į tai, kad tie patys poelgiai, homoseksua-

[15] Žr. pvz., Fritz Redl and David Wineman *Children Who Hate*, Glencoe, Ill.: Free Press, 1951.

lumas ir politinė žmogžudystė, gali būti paaiškinti ir apologetiškai. Homoseksualas reikalavimą parodyti jam tolerancijos paremia tvirtinimu, jog lytiškai iškrypusius asmenis į nelaimingas aplinkybes įstumia jiems nepavaldžios jėgos. Pasikėsinimą irgi galima pateisinti, nors ir suvokiant tokio poelgio negatyvumą. Pasikėsinimas gali būti „vienintelė išeitis" susidūrus su tironišku režimu ar masių atsilikimu. Apologetas vertina tokį poelgį kaip būtiną arba išprovokuotą – tai neišvengiama. Tačiau šiam neįprastam poelgiui jis taiko tradicinį mastelį. Žodžiu, tokį poelgį jis *pateisina*.

Radikalus pateisinimas yra būdingas opozicinėms subkultūroms, o atsiprašinėjimas būdingesnis prisitaikančioms subkultūroms. Kai kurios subkultūros, tarkim, homoseksualų, akivaizdžiai susijusios su radikaliomis bei apologetinėmis grupuotėmis. Nusižengėlių subkultūra tokių grupuočių neturi. Išskyrus keletą keistuolių, kuriuos eiliniai nusižengėliai laiko pamišėliais, radikalios gynybos nusižengėliai nesigriebia. Užuot gynęsi, nusižengėliai, kurie nesideda atgailaują, teisina savo elgesį atsiprašinėdami. Jų pasiteisinimo šūkiai: „Niekas tau nieko nepasiūlys. Tad paimk, ką gali". „Čia visai nėra kur nueiti, nėra kur dėtis, kaip jūs manote, kaip mums užmušti laiką?" „Man teko dėtis prie tos gaujos ir išmokti apsisukti su peiliu. Vyras juk turi sugebėti apsiginti, ar ne?" Jau vien tokie lozungai išduoda, kaip nusižengėlis vertina savo žygius. Nusižengimas būtinas arba neišvengiamas, tačiau pats nusižengėlis suvokia jį įprastų konvencijų šviesoje. Jis pasiteisina, tačiau dėl jo staciokiškos manieros mums sunku įžvelgti, kad iš tikrųjų jis maldauja pasigailėti.

Kaltės primetimo situacija

Berniukui iš Bedfordo-Stuivesanto, žinomo Niujorko nusižengėlių kvartalo, bičiulis pranešė, kad jo brolis kalėjime. Vaikinas primušė savo draugužį šiukšliadėžės dangčiu, paneigdamas neva neteisėtus kaltinimus. Po kelerių metų, analizuodamas savo poelgio motyvus, jis pasakojo: „Aš nė kiek nesusigėdau, kad mano brolis kalėjime. Pažinojau daugybę šeimų, iš kurių kas nors tupėjo už grotų. Ir vis viena aš negalėjau taikstytis su tuo, kad šitaip mane kas nors išmėgintų. Nesvarbu, kad jis pasakė tiesą. Mes jau čia tokie"[16]. Tai itin būdinga kaltės primetimo situacija, o aprašytąją reakciją laikau tipišku nusižengiamumo traukos atveju. Berniukas sako, jog „nė kiek nesusigėdo, kad jo brolis kalėjime". Būtent šį tvirtinimą tiesiogine prasme sociologija priėmė ir padarė šiuolaikinės nusižengiamumo sampratos esme. Jis girdėtas daugelį kartų, ypač interviu situacijose, o ne vienas sociologas tik jas ir laiko reikšmingomis. Tačiau perkėlus jį į kaltės primetimo situaciją, tokio tvirtinimo, kad jis nesusigėdo, jau neįmanoma priimti už gryną pinigą. Tvirtinimo teisingumas šiek tiek įtartinas dėl keistoko šiukšliadėžės dangčio panaudojimo, nes taip vaikas paneigė kaltinimą, neva jo brolis kalėjime; tačiau svarbiausia, kad savo draugelio pareiškimą jis pavadino „išmėginimu". „Išmėginimas" yra pagrindinis terminas nusižengėlių žodyne, nusakąs turbūt būdingiausius kasdienio nusižengėlių elgesio bruožus. Korektiška „išmėginimo" analizė gali pasitarnauti kaip puikus instrumentas, padedąs suprasti nusižengėlių vertybes. Kaip ir daugelis su nusižengėlių pasauliu susijusių terminų, šis turi dvi reikšmes, vieną konvencionalią, kitą – ezoterinę. Konvencionali reikšmė apibūdina gy-

[16] Ira Freeman *Out of the Burning: The Story of A Boy Gang Leader*, New York: Crown, 1960, p.41.

lio matavimą, taip sakant, suvokimą, kokio „gylio" yra asmens išorinis „fasadas", ir nusižengėlio statuso koregavimą priklausomai nuo šito. Ezoterinė „išmėginimo" reikšmė šiuo atveju kur kas svarbesnė. Ji nusako tas pirmines priemones, kuriomis išbandomas statusas – būtent, išmėginimą. Kas tas išmėginimas? Išmėginimas – tai neigiamų savybių priskyrimas. Įžeidimas priimamas tik tuo atveju, jei įžeidžiamasis nors šiek tiek pritaria neigiamam pastabos autoriaus požiūriui į save kaip jos taikinį. Juk vargu ar mums pavyks įžeisti ką už tas savybes, kuriomis asmuo didžiuojasi. Nusižengiamumo subkultūrai priklausančius berniukus lengva įžeisti dėl to, kad jų broliai kalėjime. Negana to, juos galima išmėginti ir jie nuolat išmėginami tikrinant, ar yra niekadėjai arba niekšai. „Vyruti, betgi tu tikras niekadėjas (arba niekšas), argi ne?" Tokiu būdu vienas juokas išmėginti bendraamžį, kuris pretenduoja į pažengusiųjų stadiją nusižengėlio karjeroje. Tai, kad esi niekadėjas, vienu metu ir pasigėrėtina, ir pretekstas įžeisti.[17]

Nusižengėliai įsižeidžia neteisėtai apkaltinti. Visų pirma jie mielai išvengtų bausmės, kuri paprastai būna po apkaltinimo, bet sykiu jie pritaria kaltintojui, patys tradiciškai vertindami nusižengiamumą[18]. Jie ne tik atmeta kaltinimą (taip įvyktų bet kuriuo atveju vien jau vardan tiesos), bet juo dar ir pasipiktina. Jei nusižengiamumo subkultūra būtų prisiekusi nusižengti, jei ji būtų opozicinė, kaltinimai dėl nusižengimų, nesvarbu, teisingi ar ne, būtų išgirsti kaip pagyrimai ir vargu ar sukeltų pasipiktinimą.

[17] Analogiška situacija hierarchizuotos biurokratijos pasaulyje yra patvirtinimas, jog asmuo tapo „reikšmingu". Toks pasakymas („big shot") kartu ir pagerbia, ir įgelia, priskirdamas arba pernelyg dideles ambicijas, arba vergiško keliaklūpsčiavimo nuostatą.

[18] Jie įsižeidžia netgi kai kaltinimas yra suformuluojamas kaip įžūlesnis klausimas, tarkime, kaip interviu situacijoje, kur bausmė nėra numatoma.

Nusižengėlis ypač piktinasi, jeigu nusižengiami poelgiai priskiriami kuriam nors iš svarbesnių jo šeimos asmenų. Jis galvą guldo, kad apgintų savo pamaldžią motiną, skaisčią seserį, sąžiningą brolį ar tėvą. Visiško įstatymų atmetimo, kuris būtų įkvėptas nusižengiamumo subkultūros, matome nedaug. Nusižengėlis gerbia tuos, kas iš tikrųjų gerbtini, dažnai juos net garbina. Įniršį jis pataupo apsimetėliui ar veidmainiui, o globėjišką nuostatą „kietagalviui".

Aukų pasirinkimas

Pasirinkti aukas – nusižengėliui įprasta situacija. Nors tai daroma tarsi atsitiktinai, yra ne visai taip, nes galime nurodyti aiškių išimčių. Išimtimis yra tam tikri asmenys ir institucijos. Tai nereiškia, kad šie niekuomet netampa aukomis. Nusižengėliai pažeidžia ir savo subkultūros, ir bendrosios kultūros principus. Tačiau tai reiškia, kad esama aukų, kurių užpuolimui nepritariama. Išpuolių prieš tokias aukas pasitaiko, tačiau apie tai viešai nekalbama. Šie išpuoliai asmeniški, tad lieka už nusižengiamumo subkultūros, kurios būdinga savybė – viešumas. Jeigu subkultūros nariai apie tokius poelgius sužino, jiems atsitiktinai iškilus į viešumą, reakcija gali būti nuo švelnių iki negailestingų sankcijų. Negriežtos sankcijos pavyzdys, tarkime, įžeidimas, o, nors ir keista, griežtos sankcijos pavyzdys – išvarymas iš gaujos.

Kas gali būti išimtis, ko nepasirinksi auka? Išimtys įvairios, priklausomai nuo konkretaus nusižengiamo veiksmo, tačiau artimesni savo bendraamžių nusižengėlių grupei šios subkultūros nariai rečiau pasirenkami aukomis. Dažniausiai aukomis nesirenkami šeimų nariai ir bendraamžiai. Visos kitos išimtys atrodo ypatingos, vienos grupės juos pripažįsta, kitos ne, kai

kurios, pavyzdžiui, susilaiko nuo vandalizmo aktų prieš savo tikėjimo bažnyčią ar bažnyčią apskritai. Kiti, be atskiro pritarimo, neapiplėšinės tos pačios etninės grupės miegančio girtuoklio.[19] Kiti, tarkime, gerbs silpnus, bejėgius.

Laikytis principo, kad negalima rinktis aukomis bendraamžių ir šeimos narių, nėra taip lengva. Ypač daug rūpesčių pridaro bendraamžių išskyrimas iš aukų, o šeimos išskyrimo pažeidimas pritraukia mažiau viešumo negu bendraamžių terorizavimas. Bendraamžių (t.y. bičiulių iš to paties nusižengiamumo subkultūrai priklausančio išrinktųjų rato) užpuldinėjimas bei apvaginėjimas gana dažnas, nors tokiems žygiams ir nepritariama. Toks teorijos ir praktikos suskilimas tampa galingu konkurencijos, peštynių, pavydo, greit subyrančių klikų priežastimi. Štai kodėl daugelis paauglių palieka subkultūrą vos pasitaiko patrauklesnė alternatyva.

Įtampos būsena nusižengėliui daugiau ar mažiau įprasta. Ją sukelia visų pirma dvejopos priklausymo grupei pasekmės. Iš principo priklausymas grupei, ypač narystė, tarsi ir laiduoja šio pažymėjimo savininkui, kad jis veikiausiai auka netaps; bet praktiškai galimybė tapti auka priklauso paprasčiausiai nuo to, ar lengva šį narį užpulti; tokiame provincialiame pasaulyje kaip nusižengėlių baudžiama ir už priklausymą grupei. Ačiū dievui, šis pasaulis dar nėra tokia provincija, kad iš aukų pašalintų kaimynų berniūkščius, kurie nėra subkultūros dalis ir nėra išskirti iš aukų dėl kokių nors kitų priežasčių.[20] Dar lieka neliečia-

[19] Žr. Thrasherio žydų bendruomenių aprašymą ir žydų girtuoklių neliečiamumą – juos būdavo nevalia apiplėšti; kn. *The Gang*, Chicago: University of Chicago Press, 1927, p. 315.

[20] Vaikinams ir merginoms, kurie išskiriami iš aukų grupės, priklauso ne tik šeimų nariai, bet ir „geri vaikučiai", kuriuos dėl kokios nors priežasties mėgsta, sakykim, paprasčiausiai todėl, kad jie šaunūs vaikinai (arba gražios mergaitės). Tad įsitikinimas, kad landynių kvartaluose pasirin-

miesiems nepriklausantys suaugusieji bei jų nuosavybė, daugiausia tie, kurių nusižengėliai nepažįsta ir nemėgsta. Galiausiai esama mėgstamų taikinių, kuriuos sudaro kiti panašios nuostatos izoliuoti nusižengėlių rateliai. Šituos užpuldinėti ypač patrauklu, tačiau priklausomai nuo to, kiek turi kolektyvinės ar asmeninės nuosavybės, jie tinka ir kaip vandalizmo, įsilaužimo ar apiplėšimo aukos.

Ką gi toks subtilus nusižengėlio aukų pasirinkimas byloja apie nusižengiamumo kaip reiškinio esmę? Matome, kad priklausomai nuo principų skirtingos aukų kvotos parenkamos iš privilegijuotųjų ir neprivilegijuotųjų kategorijų. Dauguma kvota paremtų sistemų mėgstamoms kategorijoms paskiria prizus, o nemėgstamoms bausmes. Prizo ir bausmės samprata žymi sutarimą tarp donoro ir prizo gavėjo. Išskyrimas iš aukų yra prizas, kurį nusižengėliai donorai skiria laimingiesiems jo gavėjams. Taigi šiuo atveju – šioje situacijoje, kaip ir kitose – tarp nusižengėlio ir kitų esama susitarimo. Nusižengiamumo subkultūros tezę paverstume absurdu primygtinai tvirtindami: jei nusižengėliai būtų ištikimi nusižengiamai savo veiklai, jie aukomis rinktųsi privilegijuotuosius, bet nesirinktų nemėgstamųjų. Tačiau pats teiginys nėra toks jau absurdiškas, kadangi aptariama situacija tik viena. Jau minėjau, kad kai kuriose situacijose nusižengėlis elgiasi tarsi būtų ištikimas nusižengiamumui. Bet kitais atvejais jis dažnai pademonstruoja konvencionalų mentalitetą.

kimas yra tik įsilieti į gaują, arba nukentėti kaip aukai, tėra mitas, kurį dažniausiai puoselėja nusižengėliai arba (nesąmoningai) jų profesionalūs tarpininkai.

Nepilnamečio situacija

Vaikystė, kuri žvelgiant plačiau apima ir paauglystę, yra padėtis socialinėje struktūroje ir kaip tokia pasižymi bendromis savybėmis, formuojančiomis ir apribojančiomis šios grupės narių galimybes. Taigi žinodami, kad asmuo užima vaiko padėtį, kartu galime ir kur kas daugiau pasakyti apie tai, ką jis pajėgia ir ko nepajėgia. Tam tikri tokios padėties elementai mus iš karto tiksliai informuoja: pavyzdžiui, vaikai nebalsuoja, jie negali nekenkdami sau dirbti užuot mokęsi; išskyrus ypatingus atvejus, jie negali būti šeimos galva. Kiti elementai informuoja mus ne taip tiksliai, tačiau tikimybiškai. Būtent prie šios klasės elementų norėčiau stabtelėti.

Amerikietiškos vaikystės elementai nusižengiamumo subkultūrą, kaip ji aprašyta kai kurių autorių, padaro neįtikėtiną. Kitaip tariant, šie elementai padaro tokią kultūrą ne neįmanomą, bet neįtikimą. Kokie yra tie elementai ir kodėl jie sumažina opozicinės subkultūros tikėtinumą?

Nepilnamečiai apsupti suaugusiųjų visuomenės narių. Opozicinės subkultūros gali susiformuoti, tačiau beveik visuomet jos izoliuotos nuo visuomenės. Idealiu atveju tokias subkultūras sudaro šeimos, o ne individai; bent jau individualūs pasiuntiniai gauna įkvėpimo ir paramos iš šeimų, kurioms jie atstovauja. Opozicines subkultūras dar smarkiau izoliuoja specialiųjų ir atitinkamai cenzūruojamų komunikacijos priemonių, specialiųjų mokyklų, bažnyčių, savanoriškų organizacijų, vasaros stovyklų tinklas bei kaimyniniai kvartalai. Tai ištisa sistema, kuri veikia darniai, kad pašalintų abejones ir sustiprintų tikrumą bei įsipareigojimą. Tokie getai neturėtų būti opoziciniai – dažnai jie tokie ir nėra, – tačiau opozicinė subkultūra klesti sektos teisėmis. Kai aplinkybės, palankios tokiai sektai egzistuoti, sunyksta, iškart apninka abejonės, atsiranda oportunizmo bei dezertyravimo iš sektos tikimybė.

Žinoma, ši formuluotė ne visuomet tinka – esama ir išimčių, tačiau paprastai jos nėra kitame spektro gale. Aplinkybės, kurias ką tik aprašiau, idealiai tinka opozicinei subkultūrai įsitvirtinti. Jei jos nėra būtinos, tai bent paskatina. Kitame spektro gale yra konvencionalumo įsiskverbimo bei demaskavimo aplinkybės. Joms priklauso nuolatiniai kontaktai su konvencionalia kultūra; konvencionalių mokyklų lankymas, savanoriškos organizacijos, vasaros stovyklos, masinės informavimo priemonės, gyvenimas rajonuose, kuriuose gausiai infiltruota konvencionalių agentų. Dėl visa nustelbiančios identifikacijos su bendraamžių grupe, nusižengėlio galbūt ir gali nepaveikti ta apsupties situacija, tačiau iš tiesų tai neįmanoma. Kai atsisakoma tikėti dikensiška tėvuko–velnio figūra, visa opozicinės subkultūros, kurios nariai vaikai, idėja tampa įtartina. O kai dar prie tėvų pridedame visus kitus, ta idėja tampa ir visai neįmanoma. Net jei nusižengėliai nežinia kaip stengtųsi, kas nors daugiau nei dalinė izoliacija yra kone visai nepasiekiama, nebent vienam kitam. Nusižengiamumo subkultūra tikrai yra dalinė izoliacija nuo konvencionalių tarpininkų. Tačiau ta pati subkultūra atspindi ir konvencionalių tarpininkų įsiskverbimą, įmanomą dėl keblios jų apsupties.

Čia vertėtų užsiminti apie tėvus. Šios subkultūros teorija konkrečiai apžvelgia šeimų nestabilumo ar aršius kartų konfliktus. Jei ne kokia kita, tai bent šia prasme nusižengiamumo subkultūros teorija gali pasididžiuoti, kad ji analizuoja kone normalų vaiką. Nekenčiamoji, *the bête noir*, jeigu šis ko ir nekenčia, yra mokyklos sistema, nesąmoningai verčianti varžytis dėl statuso, kur laimi privilegijuoti; ambicingi landynių berniukai apviliami arba ten niekas nė nenutuokia apie žemesniosios klasės vertybes. Šeima, kuriai Cohenas dar palieka jos vaidmenį, iš naujo apmąstyta Ohlino bei Clowardo, jau beveik išnyksta iš landynių

gyvenimo.[21] Net Walteris Milleris, kuris suvokia šeimos esmę, ją aptaria ir ypatinga šeimos struktūra iš dalies paaiškina nusižengiamumo subkultūros turinį, nepajėgia įvertinti konvencionalaus šeimos poveikio.

Kokie yra tėvų santykiai su nusižengėliais jų sūnumis? Jie, aišku, įvairūs, tačiau net tuomet, kai tėvų laikysena skatina nusižengiamumą, tiesiogiai toks paskatinimas niekuomet nebūna išreiškiamas.[22] Dikensiškojo Feiginso tėvo figūra tokia retenybė, jog šis tipažas jau net nesvarbus. Kadangi normaliomis sąlygomis tėvai funkcionuoja kaip konvencionalios kultūros nešėjai, bet koks santykių su sūnumis nutrūkimas pasitarnauja sukuriant dalinę izoliaciją, būtiną nusižengiamumo subkultūrai. Tačiau netgi pablogėję santykiai neeliminuoja tėvų, išskyrus kraštutinius atvejus, tad ir izoliacija dažniausiai tik dalinė. Tėvai randa savų būdų, kaip įsiskverbti į vaiko egzistenciją, net ir nusižengiamą. Tad nepilnamečių situacija nurodo, kad nusižengiamumo subkultūros vieta tarp tradicijos ir nusikaltimo, kad ši neįsipareigojusi nei pirmajai, nei antrajai, bet veikiama abiejų. Tai nereiškia, kad esama konvencionalios ir nusižengėliškos subkultūros, kurias paaugliai suderina tam tikrais būdais; aš veikiau sakyčiau, jog pati nusižengiamumo subkultūra yra konvencionalumo ir nusikalstamumo sintezė; daugelio nepilnamečių elgesys, vienų daugiau, kitų mažiau, yra jos paveiktas, o ne suvaržytas.

[21] Žr. David Bordua „Delinquent Subcultures", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, November 1961, p. 133–134, kur sukritikuojamas šis Ohlino ir Clowardo požiūris.

[22] Fritz Redl leidinyje Helen L. Witmer and Ruth Kotinsky (leidėjai) *New Perspectives for Research on Juvenile Delinquency*, United States Children's Bureau, Washington, D. C.: Government Printing Office, 1956, p. 61.

Interviu situacija

Kai kas iš sociologų, jei ne teoriškai, tai praktiškai, daug dėmesio skiria vienai konkrečiai socialinei situacijai. Turint galvoje bendrąją sociologinę teoriją, tvirtinančią, kad individualus elgesys skiriasi priklausomai nuo vaidmens, tad ir nuo situacijos, toks nerašytas ypatingos svarbos priskyrimas būtent šiai situacijai atrodo nepelnytas ir keistokas. Tačiau dar keistesnė yra ta konkreti situacija, kuriai suteikiamas šitoks reikšmingumas – situacija, kai pašalinis žmogus užduoda informantui intymius, gal net akiplėšiškus klausimus. Ką gi pasako reakcija į tokią keistą situaciją? Vienintelis įtikinamas atsakymas būtų, kad ši reakcija priklauso nuo daugelio faktorių, visų pirma nuo skirtingo kultūrų požiūrio į tokį tardymą, taip pat nuo to, kiek užduodantis klausimus asmuo įstengia sušvelninti susvetimėjimo jausmą ir užmegzti kontaktą. Aksioma yra ir tai, kad reakciją į šią situaciją dar būtina papildyti reakcijomis į daugybę kitų įvairių situacijų. Jei interviu pajėgtų įtikinti, jog atitinka visas šias tris sąlygas – išreiškia pagaulų kultūros požiūrį svarstoma tema, sukuria užsimezgančio kontakto tarp pašnekovų iliuziją ir papildo atsakymus įvairiomis kitomis socialinėmis situacijomis, – tuomet jau derėtų interviu pripažinti tą reikšmingumą, į kurį jis taiko. Neužmirškime ir praktinės interviu naudos, nes juk klausimus užduodančiam nepažįstamajam, su kuriuo neva užsimezgė ryšys, atskleidžiamas tam tikras „aš" aspektas. Šis požiūris ne toks jau ir keistas, jei pritariame nebyliam įsitikinimui, jog ypatingus ar itin svarbius „aš" aspektus iš viso įmanoma atskleisti. „Aš" aspektus, kurių kiekvienas svarbus savaip, atskleidžia kiekviena socialinė situacija.Tad kaip tik interviu situacijos neįprastumas gali parodyti tokius aspektus, kurių kitose situacijose neišvysime.

Mums rūpi, ar nusižengiamumo subkultūra, kurią įkūnija ta gausybė nusižengėlių, yra ištikima nusižengiamumui, ar jos santykis su tradicija ir nusikaltimu daugiaprasmis, ar ji opozicinė, ar kompromisinė subkultūra, ar nusižengiamumo pateisinimas radikalus, ar apologetiškas? Interviu situacija kaip tik tokia, kad problema išreiškiama suformuluojant klausimą, kuris ir pateikiamas nusižengėliui. Pati problema gali būti užmaskuota ar palyginti akivaizdi. Klausimas, kurį uždavė šimtui nusižengėlių berniukų pataisos mokykloje, buvo tiesus ir paprastas.[23] Kiekvienam respondentui parodė paveikslėlių, kurie iliustravo vis kitokį įstatymo pažeidimą. Visų jų paklausdavo, kokia jų nuomonė apie vaikiną, įvykdžiusį konkretų iš parodytų įstatymo pažeidimų. Klausimą paaiškindavo pridurdami: „Ar norėtum praleisti laiką su juo, kitais panašiais į jį, daugiau ar mažiau panašiais į jį?" Berniukai įspėti, jog svarbiausia atsakymo sąžiningumas. Pateiktas klausimas gali atrodyti su potekste, nors aš taip nemanau. Aš nežinau geresnio būdo atskleisti paaugliams berniukams nusižengiamumo subkultūros prielaidas nei paprasčiausiai parodyti, kad, nežinodami kitų aplinkybių, jie palankiai reaguos į tuos paveikslėlius, kuriuose pavaizduoti vaikinai, jų manymu, elgiasi šauniai.

[23] Aš nežinau, ar tie šimtas nusižengėlių sykiu buvo ir atstovai. To nežino ir niekas kitas, kadangi atstovavimo klausimo negalime kelti, kol nenustatėme, koks tos visatos, iš kurios paimtas mėginys, pobūdis ir pavidalas. Apie tą visatą težinome mažai, jei iš viso žinome ką nors konkretaus. Tad atstovavimo klausimas kalbant apie nusižengėlius teisėtas, tačiau turbūt per ankstyvas. Informantais buvo pirmasis šimtas nusižengėlių, vyresnių nei dvylikos ir jaunesnių nei aštuoniolikos metų, kurių protinio lavėjimo koeficientas septyniasdešimt penki ir kurie atėjo į instituciją po nurodytos datos. Paprastai juos apklausdavo praėjus mėnesiui po jų atvykimo į šią instituciją. Jos narių informavimo kanalais tai, jog aš esu tyrinėtojas, nepriklausantis jokiai institucijai, buvo gerai žinoma visiems berniukams.

Reakcija interviu situacijose patvirtina įspūdį, kurį jau atskleidė įvairios iki šiol aptartos situacijos. Nusižengiamumo subkultūros šalininkai terodo menką ištikimybę jos esmę sudarantiems žygiams. Vertinimų pasiskirstymas svarbu ne mažiau negu bendras įspūdis. Pritarimas ar nepritarimas gana tiksliai atspindi sąlyginį nusižengimo rimtumą.

Vertinimų lentelė

Nusižengimas	Pritaria	Abejingi	Negriežtai nepritaria	Pasipiktinę	Respondentų skaičius
Užpuolimas gatvėje	2	12	39	47	100
Ginklo panaudojimas	1	21	38	40	100
Ginkluotas apiplėšimas	2	22	27	49	100
Automobilio vagystė	2	46	22	30	100
Vogimas iš sandėlio	3	48	32	17	100
Vogimas iš automobilio	1	51	29	19	100
Vandalizmas	1	58	30	11	100
Dviračio pavogimas	4	60	22	14	100
Iš viso	16 (2%)	318 (40%)	239 (30%)	227 (28%)	800

Šioje lentelėje pirmiausia krinta į akis tai, kokia maža dalis tų, kurie pritarė parodytiems poelgiams, kaip nors išreikšdami savo susižavėjimą ar pritarimą, arba norėjo susitapatinti su paveikslėly pavaizduotu vaikinu. Ši dalis tokia maža, jog atrodo, kad pritarimas visai nepriklauso nuo nusižengimo sunkumo – gal dėl to, kad parinkta tik nedaug atvejų, – bet gal ir dėl to, kad pritarimo atvejai yra iracionalių asociacijų sukeltos neurotinės reakcijos. Tad beveik nepasitaikė atvejų, kai šių nusikalstamų poelgių vykdytojui būtų pritarę daugelis. Iš 800 įvertinimų, kuriuos pateikė šimtas berniukų, nusižengimams pritarė 2%. Iš šešiolikos pritarimų devyni buvo skirti keturiems švelnesniems nusižengimams, o septyni keturiems iš sunkiausių įstatymo pažeidimų. Dauguma atsakymų svyravo nuo abejingumo iki pasipiktinimo. Apskritai 40% vertinimų reiškė abejingumą. („Man tas pats." „Gal ir pasitrinčiau sykiu su juo, o gal ir ne." „Ne nuo šito priklausytų mėgčiau jį ar ne.") 30% išreiškė nežymų nepritarimą. („Žmogau, tas vaikinas „meta kietą". Manęs ant šito nepamausi". „Ne, aš tokio šūdo nemėgstu." „Aš ne toks šūdas". „Aš nuo tokių laikausi nuošaliai, nes tik pakliūvi į bėdą.") 28% reagavo su teisuolių pasipiktinimu, kitaip šito nepavadinsi. („Nekenčiu tokių." „Kaip niekšiškai jis pasielgė, jis turėtų cypėj pūti už tokius darbus." „Tokie vyrukai visiems tik bėdos pridaro, nuo jų reikia laikytis atokiau"). Skaitytojui reikėtų priminti, jog ne vienu atveju paveikslėliuose buvo pavaizduoti būtent tokie nusižengimai, kokius buvo įvykdęs respondentas, o tai rodo nusižengiamumo subkultūros narių neapsisprendimą.

Gal mane paprasčiausiai suklaidino? Manau, kad ne. Prisiminkime, aš tvirtinau, kad nusižengiamumo subkultūra pateisina nusižengiamus poelgius, įvykdomus esant lengvinančioms aplinkybėms, kurias surasti ne taip jau sunku; kad ji toli gražu neprisaikdina savo sekėjų būtinai nusižengti. Šį požiūrį smulkiau išdėstysiu tolesniuose skyriuose. Dabar užtenka pastebėti,

kad vertinimų pobūdis ir pasiskirstymas neprieštarauja nusižengiamumo traukos apibūdinimui, tačiau smarkokai nukrypsta nuo šios subkultūros postulatų.

Draugijos situacija

Ir galiausiai dar kartą norėčiau žvilgtelėti į nusižengėlį toje situacijoje, kuriai ankstesnieji stebėtojai skirdavo kone visą dėmesį. Tai situacija, kai nusižengėlis yra tarp savo bendraamžių, nusižengdamas, savo nusižengimus išpūsdamas, jais girdamasis ar regzdamas naujų žygių planus. Tai žvilgsnis į pirminį nusižengėlio kontekstą. Šį kontekstą vadinu draugijos situacija. Suprantama, tai reikšmingiausia situacija, ypač sociologui. Tačiau jei pernelyg nepaisysime profesinio lojalumo, tai tik dar viena situacija, kurios reikšmingumas turi būti apsvarstytas ir įvertintas, o ne tik konstatuojamas. Draugijos situacija nėra vienintelė realybė. Tai ne vienintelė situacija, kurioje galima iš arti žvilgtelėti į subkultūros sekėjų saviraišką[24].

Tad mano teiginys nenukentės, jei pasakysiu, jog draugijoje nusižengėlis atsiskleidžia kaip subkultūros šalininkas – kaip opozicinio požiūrio, kurį jis radikaliai pateisina, ištikimas gynėjas. Taip lengviausiai paaiškinę draugijos situaciją galėtume ją ir užmiršti, bet tai būtų per daug paprasta, nes ši situacija ypač stipriai suponuoja asmenybinio nenuoseklumo galimybę, reikalaudama sudėtingesnio įvertinimo.[25]

Ne visose situacijose žmonės elgiasi vienodai. Jie atlieka aiškiai apibrėžtus vaidmenis, kuomet kaip veiksmo atlikėjai meta-

[24] Dennis Wrong „The Oversocialized Conception of Man in Modern Sociology", *American Sociological Review*, April 1961, p. 183–193.

[25] Prescott Lecky *Self-Consistency: A Theory of Personality*, New York: Island, 1945.

foriškai būna skirtingais asmenimis. Tačiau iš tikrųjų jie yra tie patys asmenys, o tai rodo, kad vaidmenys kartais daugiau, kartais mažiau integruoti. Iš faktorių, kurie nubrėžia ribą, kiek nenuoseklumo leidžiama, paminėkime izoliaciją tarp atskirų „aš" atliekamų vaidmenų. Jeigu bendradarbiai ar šeimos nariai yra visiškai izoliuoti vienas nuo kito, atsiranda nuolatinio nenuoseklumo galimybė. Ji gerokai sumažėja, kai atstumas ir izoliacija tarp vaidmenų nedideli. Nusižengėlis, visų pirma dėl to, kad yra nepilnametis, bet sykiu ir dėl savo subkultūros provincialumo, egzistuoja gana siauroje gyvenimo erdvėje, kurios centras – jo teritorija, apimanti mokyklą, šeimą, bendraamžius[26]. Akivaizdu, jog nusižengėliui būdinga nemažai nenuoseklumo. Draugijos situacijoje jis arčiausiai priartėja prie opozicionieriaus, tačiau iki galo su šiuo nesusitapatina.

Ryškus nusižengiamumo subkultūros bruožas yra tai, kad įsitikinimai savo šaknimis čia siekia veiksmą. Tą būtų galima pasakyti ir apie kitas tradicijas, tačiau ypač apie nusižengiamumą. Mes kalbame apie nusižengiamumo kodeksą, tarytum jis egzistuotų kur nors aiškiai išdėstytas. Šiuolaikinėje visuomenėje yra ir tokių aiškiai suformuluotų kodeksų. Jų skiriamasis bruožas tas, kad jie užrašyti. Nusižengiamumo kodeksas palyginti latentinis. Jis nėra užrašytas, išskyrus gal sociologų, jis nėra net deramai verbalizuotas. Kaip neartikuliuota žodinė tradicija nusižengiamumas yra pakankamai gerai apibūdintas. Jo principai nėra nei kodifikuoti, nei formaliai perduodami. Veikiau jie regimi veiksme, kuris akivaizdžiai apima ir šneką. Kaip nuoseklus požiūris nusižengiamumo ideologija perskaitoma iš nusižengiamo poelgio, tačiau ši ideologija nusižengėliams nežinoma. Jie nėra sąmoningai jos suvokę, kadangi niekuomet nesistengė išdėstyti jokios ideologijos. Tad jie semiasi ideologijos vieni iš

[26] Warren Miller *The Cool World*, Boston: Little, Brown, 1959.

kitų. Šituo visų pirmà ir yra reikšminga draugijos situacija. Tai tas kontekstas, kuriame implikuojama nusižengiamumo subkultūra yra jos dalyvių bendrai interpretuojama. Bendra interpretacija atliekama pasitelkus žodines direktyvas, užuominas, jausmus, gestus, veiksmus. Tačiau kol subkultūra yra perskaitoma iš implikacijų, tol jos nėra mokoma tiesiogine šio žodžio prasme. Užuot tą darius, ji atkuriama iš užuominų[27]. Kiekvienas draugijos narys kildina subkultūrą iš kitų jos narių užuominų. Draugijos nariai yra lemtingai vienas nuo kito priklausomi, kadangi nuoseklios ideologijos, kuria būtų galima remtis, nesama. Yra tik šūkių, specifinių bei konkrečių. Tačiau nėra bendrosios teorijos.

Tai, ką bendrai visi nariai perskaito iš šių užuominų, ir yra nusižengiamumo subkultūra. Kiekvienas narys įsitikinęs, kad kiti yra ištikimi savo nusižengimams. Tačiau ar tą patį apie save mano kiekvienas atskiras narys ir ką jis apie save mano? Ar daugelyje situacijų jis neparodė esąs neištikimas? Gal draugijoje iš kitų gaunamos užuominos paverčia jį ištikimu nusižengėliu? Gal kiekvienas narys manosi esąs išimtis tarp kitų ištikimų nusižengėlių? Sudėtingą užuominų sistemą gali sudaryti ir klaidinančios užuominos. Kadangi subkultūra turi susikurti iš draugijos situacijos, ji gali susikurti ir klaidingai. Ar tai neįtikinama? Žinoma, painiavai atitaisyti pakaktų diskusijos. Draugiją sudaro draugai ir, be abejo, jei nusižengiamumas viešas, tai ir požiūris į grupę būtų niekam ne paslaptis. Deja, taip yra ne visada. Kiekviena vieša situacija išsaugo ir asmeniškumo sritį. Yra dalykų, kurie viešai neaptariami, tad juos ir žino ne visi. Dažnai asmeniškumo pagrindu tampa *nerimas dėl statuso (status anxiety)*[28]. Toks nerimas gali paskatinti visų priimtos neteisingos sampratos susiformavimą.

[27] Cohen *Delinquent Boys*, op. cit., p. 59–62.

[28] Nerimo dėl statuso koncepcija išplėtota aptariant ją politiniame kontekste; Daniel Bell *The New American Right*, New York: Criterion, 1955.

Nerimas dėl statuso turbūt neiškils į viešumą. Būdinga, kad jis išsisklaido tik sulaukus padrąsinimo iš tų, kurių menama atstumtis jį sukėlė. Nerimaujama dėl statuso, dėl to, kokia asmens *padėtis* šioje ar didesnėje grupėje. Tokio nerimo kankinamas asmuo klausia: – Kokia mano padėtis tarp jūsų? – arba, numatydamas, kad bus atstumtas, neapibrėžtam laikui atideda šį klausimą, bet tada nerimas neišsklaidomas, jis įgauna vienokią ar kitokią išraišką. Kodėl nusižengėlis nerimauja dėl statuso, kokia šio nerimo prigimtis, kodėl jis nekelia šio klausimo?

Nusižengėlių draugijos situacija sukelia dvejopos prigimties nerimą. Viena iš priežasčių – toks nekaltas laiko praleidimas, koks yra „išmėginimas". Užgauliojimas išmėginant yra kasdieninė, beveik nenutrūkstanti nusižengėlių draugijos veikla. Dėl jos teisėto pobūdžio tokios veiklos pasekmės liko neapsvarstytos. Išmėginimas atspindi nusižengėlio nerimą dėl statuso ir gerokai jį sutirština, atimdamas galimybę šiam iškilti į viešumą ir išsisklaidyti.

Prisiminkime, jog išmėginimas yra asmens gelmės tyrimas, įgavęs įžeidimo formą. Asmens gelmė nėra patvirtinama konkrečiai, o išmėginant ji tikrinama beveik kasdien. Ji tikrinama daugeliu dimensijų, tačiau dvi yra svarbiausios. Dauguma išmėginimų patikrina asmens vyriškumą ir jo narystę. Ar tu tikras vyras, ar vaikas? Ar tu tikrai vienas iš mūsų, ar tik dediesi? Tad kiekvienas nusižengėlis draugijoje dažniausiai patiria nerimą dėl vyriškumo ir nerimą dėl narystės. Šios kilmės nerimo jis beveik neturi galimybės išvengti. Jį kasdien išbando bendraamžių prisiekusieji. Pastebėkime, iš pradžių nusižengėlio nerimo turinys tarsi ir nėra niekuo ypatingas. Daugumą berniukų daugiau ar mažiau kankina nerimas dėl vyriškumo ir nerimas dėl narystės. Tačiau išmėginimas, kuris gali sukelti intensyvesnį pradinį nerimą, bet gali ir ne, vėliau abiem atvejais vis viena padidina nerimo lygį. Atkreipkime dėmesį ir į tai, jog nerimo dėl vyriškumo

ir narystės pasekmė yra ne nusižengiamumas, o tik viešo nusižengiamų poelgių įvertinimo vengimas. Nerimo funkcija yra apriboti diskusijas ir viešą žinojimą. Tad jis yra svarbiausias faktorius, sąlygojantis bendrą klaidingą supratimą, kurio kulminacija – bendrų neteisingų sampratų susiformavimas. Kiekvienas narys mano, jog kiti ištikimi nusižengiamumui.

Kodėl nepaklausiami šie klausimai apie vyriškumą ir narystę? Ir tarkim, mano atsakymas bus įtikinamas, tad kodėl tada nepaklausiama apie nusižengiamumą? Klausimai apie narystę ir vyriškumą neužduodami todėl, kad turint galvoje išmėginimo istoriją reikia tikėtis vien tokių atsakymų: „Ar tu man iš tikrųjų patinki? Na, eik čia ir vizgink uodegą, tada aš tau parodysiu, kaip tu man patinki". „Ar tu tikras vyras? Na, nežinau, nežinau, žmogau, kartais tu kaip vaikas, kartais kaip koks pedas".

Sulaukti tokių atsakymų visai tikėtina, nes puikus būdas savo paties nerimui laikinai sumažinti – kuo žiauriau niekinti kitus. Užgauliojimas yra ir nerimo šaltinis, ir instrumentas nors trumpam sušvelninti nerimą.

Klausimas apie nusižengiamumą neužduodamas todėl, kad jis tučtuojau paverčiamas klausimu apie vyriškumą bei narystę. „Ką aš galvoju, ar gerai pavogti mašiną? Žmogau, ar tu koks pedas, ar kas? Ar tu iš savų vaikinų?"

Rimtesnę diskusiją apie tai, kas ką mano apie nusižengiamumą, nukerta lengvabūdiški atsakymai, kurių motyvas – pademonstruoti gelmę, tad sykiu ir užsiminti, kad oficialiai išmėginti nebūtina. Tad nusižengėlis draugijoje savo nusižengiamų poelgių nesvarsto. Jis perskaito kitų įvertinimą iš dygių replikų, kurių pagrindinis motyvas yra ne subkultūros demonstravimas, o nerimo dėl statuso sumažinimas. Net nepriklausomai nuo motyvo, tokių replikų funkcija yra suklaidinti nusižengėlį įtikinant, kad jo subkultūra ištikima nusižengiamumui.

Ar nusižengėlis jau galutinai patekęs į šios klaidų komedijos pinkles? Manau, ne. Negana to, esu įsitikinęs, kad išeitį iš jos galima laikyti, atrodytų, keistos ir neįtikinamos hipotezės patvirtinimu. Prisiminkite ankstesnį mano teiginį, kad dauguma nusižengėlių suaugę netampa nusikaltėliais. Iš daugialypių ir sudėtingų priežasčių, skatinančių trauktis iš nusižengėlių pasaulio, reikšmingiausia yra viena. Rimtai nusižengiamumas įvertinamas tik viešai, tačiau ne tose draugijos situacijose, kurias aprašėme iki šiol. Yra dvi grupės situacijų. Viena – vis didesnio atsivėrimo pasauliui, kita – sutartinė ir ezoteriška, kuriose nusižengiamumas gali būti įvertintas viešai. Viešumas ir jo implikuojama galimybė ištaisyti neteisingas sampratas bei koncepcijas paprastai būna traukos iš nusižengiamumo įžanga.

Didėjančio atsivėrimo pasauliui situacija yra draugystė, idealiu atveju dviejų bičiulių. Kodėl dviejų? Užgauliojimas yra viešas nesantaikos demonstravimas. Kadangi ši pora berniukų yra draugai, jie kariauja tik tiek, kiek reikia dėl akių. Kai jie vieni, draugijos, prieš kurią reikėtų vaidinti, nelieka. Izoliuotos bičiulių poros pajėgios viešai įvertinti nusižengiamumą. Nors įvertinimas ir įmanomas, vis dėlto tikėtis jo galima tik kai nuslopinamas, kai neintensyvėja užgauliojimo sukeltas nerimas.

Nerimas dėl vyriškumo šiek tiek sumažėja, kai asmuo iš pretendento į vyrą tampa vyru. Berniukai mažiau linkę įrodinėti vyriškumą nekonvencionaliomis priemonėmis, „šauniais" ar nusižengiamais poelgiais, kai laikui bėgant jie jau be pastangų gali pademonstruoti svarbiausius konvencionalius vyriškumo požymius: fizinę išvaizdą, mokyklos baigimą, darbą, santuoką, gal net vaikus. Gal ne visuose socialiniuose sluoksniuose suaugusiojo amžius galutinai įrodo vyriškumą, tačiau tai visuomet geras *prima facie* paliudijimas. Atvirai atsiversdamas įšvęstasis į vyriškumą gali nebepaklusti reikalavimui dalyvauti nusižengimuose, kuriuos rengia dar tik kandidatai į vyrus, globėjiškai

pastebėdamas, jog tai tik vaikų žaidimai. Tai tinka ir šnekant apie tokius dalykus kaip nepasitenkinimo murmesys, ir apie įvairių formų vagystes.

Sumažėjęs nerimas dėl narystės mažina ir nerimą dėl vyriškumo. Subrendimą žymi naujų raiškos sričių atsiradimas. Dėl tų naujai atsiradusių alternatyvių sričių asmuo mažiau jaudinasi dėl narystės bendraamžių draugijoje. Visuomet buvo ir kitų alternatyvų, tačiau šių naujų galima įsikabinti daug tvirčiau, nes tai suaugusiojo alternatyvos. Į jas negalima numoti ranka ir paniekinti kaip vaikų žaidimo. Darbas, santuoka, kiti konvencionalūs suaugusiojo statusai gali būti laikomi kvailais arba „bukais", tačiau akivaizdu, jog tai ne vaikų žaidimai. Todėl jie skatina dalyvauti. Pats jų egzistavimas padeda sumažinti nerimą dėl narystės, būdingą nepilnamečių nusižengiamumo subkultūrai.

Taigi įžengimas į suaugusiojo amžių galimybę viešai įvertinti nusižengiamumą paverčia tikimybe. Dažnai nusižengėlių dvejukės išsiaiškina, kad tai, ką vienas apie kitą manė, toli gražu nėra tiesa. Tikrai jie nebuvo įsipareigoję nusižengti, tai buvo pramoga, be to, kiekvienas manydamas, jog to reikalauja kiti, *pats* tuo niekuomet netikėjo[29]. Tačiau šitaip įvyksta ne visuomet. Nors ir itin nedidelė, dalis nusižengėlių išsiaiškina, kad jie iš tiesų ištikimi nusižengiamumui. Jie apsisprendžia tapti nusikaltėliais. Didesnė dalis taip niekuomet viešai ir neįvertina nusižengiamumo, jie įžengia į suaugusiojo gyvenimą vadovaudomiesi neteisingu šios subkultūros supratimu, kilusiu iš bendrai išpažįstamos klaidingos jos koncepcijos. Kiekvienas asmeniškai nėra ištikimas, bet viešai veikia kaip klaidingų užuominų, sugestijuojančių ištikimybę, priėmėjas ir perdavėjas. Kodėl ši grupė išsaugo pliuralistinį savo neišmanymą?

[29] Poros situacija yra ideali atskleidžiant neteisingas sampratas ir jas įsisąmoninant, tačiau šis procesas gali vykti ir šiek tiek didesnėse klikose.

Nors yra įvairiausių atvejų, tačiau svarbiausi faktoriai slypi viešumo sąlygose, kurias jau aprašėme. Tai tiesiog atvirkščioji pusė tų sąlygų, kurios paverčia viešumo galimybę tikimybe: visa priklauso nuo to, ar dažnai ir ar tvirtai užsimezga tokių porų santykiai, bei nuo to, kokį lygį pasiekęs nerimas dėl statuso. Svarbu ne pats tokių porų susidarymo faktas, bet tai, ką jis leidžia pasakyti apie nusižengiamumą. Kiekvienas ar beveik kiekvienas nusižengiamumo subkultūros narys vienu ar kitu metu turėjo artimą bičiulį. Tačiau draugystės skiriasi intymumu ir intensyvumu. Tad nemėgstami nusižengiamumo subkultūros išpažinėjai, rečiau užmezgantys artimesnius santykius, turi mažiau šansų nei kiti sužinoti apie neteisingą savo požiūrį į nusižengiamumo subkultūrą.

Tačiau net tuomet, kai asmuo mėgstamas ir yra užmezgęs tokius artimus santykius ne su vienu asmeniu, nerimo dėl statuso intensyvumas nubrėžia ribas, ką leidžiama aptarinėti. Įprastu atveju ir nerimas dėl abiejų statusų (narystės ir vyriškumo) išblėsta pasiekus suaugusiojo amžių.

Kartais nerimas dėl narystės lieka gana intensyvus dėl to, kad papildomos raiškos sferos asmeniui neatsiveria. Dėl įvairiausių priežasčių kai kurie nusižengiamumo subkultūros nariai nesusituokia, kiti, o dažnai ir tie patys, neįsilieja į dirbančiųjų gretas. Tad nerimas dėl narystės išlieka.

O nerimas dėl vyriškumo? Jau minėjau, kad brandaus amžiaus artėjimas yra *prima facie* vyriškumo įrodymas. Paprastai taip ir įvyksta, tik retkarčiais koks nors svarus įrodymas nusveria tą tikrumą, kurį suteikia įžengimas į suaugusiojo amžių. Kartais beišsikvepiantys senosios gaujos likučiai nepalieka ramybėje jaunesniųjų „sėbrų"! Akivaizdu, kad perduodant subkultūrą tai gana funkcionalu. Tačiau koks šito poveikis barzdotam nesubrendėliui? Tą skausmingai tiek metų augintą tikrumą žiauriai niokoja pažeminimas, kad turi trainiotis su vaikais. Tad ir nerimas

dėl vyriškumo nesumažėja, jis išauga.[30] Tad tai, kokios gajos klaidingos sampratos, idealiai priklauso nuo tarpusavyje susijusių aplinkybių, tokių kaip paviršutiniška draugystė, uždelstas nenoras pasinerti į darbo bei santuokos sritis ir su tuo susijęs vis gilesnis klimpimas į vis dar gausias nusižengiamumo subkultūros gaujas. Tie, kurie niekuomet neišsiaiškina, kad jų sampratos neteisingos, tampa nusikaltėliais, tačiau niekad nebūna, kad jie tam apsispręstų valingai. Jie paprasčiausiai ir toliau plūduriuoja, pamažu artėdami prie brandos.

Sutartinio ir ezoteriško viešumo situaciją įprasta vadinti grupės terapija, tačiau tikslesnis terminas yra valdoma grupės sąveika (interakcija).[31] Nusižengiamumas gali būti įvertinamas viešai valdomos grupės sąveikos metu, gatvės arba institucijos aplinkoje. Valdoma grupės interakcija reikšminga, kadangi ji gali padėti suvokti iš pradžių neįtikėtiną teiginį apie bendrai priimtas neteisingas sampratas. Šiokios tokios, gana ribotos, naudos ši technika gali atnešti jau vien dėl to, kad ištisas valandas diskutuojant viešai įmanoma išsiaiškinti klaidingas sampratas. Turint galvoje tokią interpretaciją, lemtingiausias valdomos grupės sąveikos rezultatas yra ne tiek įžvalga į save patį, kiek kitų požiūrio atskleidimas.

Valdomos grupės sąveikos kontekstai, gatvė ir institucijos aplinka, turi savų privalumų bei trūkumų, kurie apriboja ir jų paveikumą.

Institucijos aplinkoje, sužinoję, kad kitų požiūris nesiskiria nuo jų, dalyviai kartais nesiryžta pritaikyti šios įžvalgos, sam-

[30] Kiti inkorporavimo modeliai, taikomi beatskylantiems gaujos nariams, taikliai aprašyti Ohlino ir Clowardo.

[31] Žr. pvz. Lloyd McCorkle, Albert Elias, and F.Lovell Bixby *The Highfield Story*, New York: Holt, 1958; ir Lamar T. Empey and Jerome Rabow „The Provo Experiment in Delinquency Rehabilitation" *American Sociological Review*, October 1961, p. 679–695.

protaudami vienu ar kitu iš šių dviejų būdų. Jiems gali atrodyti, kad kiti terapinės grupės dalyviai tik dėl akių taip reaguoja į įkalinimo situaciją.

Kaip rodo duomenys apie valdomą grupės sąveiką, šis jausmas išsklaidomas pradinėse proceso stadijose. Tais duomenimis galima pasitikėti, jei remiamės tarsi neįtikėtinu iš pradžių tvirtinimu, kad nusižengėlius suvienija klaidingų sampratų sistema, kurios branduolys – įsitikinimas, kad kiti ištikimi nusižengiamumui. Duomenys apie abejonių išsklaidymą mažiau įtikimi, gal ir visai neįtikimi, jei remiamės prielaida, kad nusižengėliai neva ištikimi savo nusižengimams. Labiau linkęs tikėti užrašytais stebėjimais nei spekuliatyvine teorija, bet sykiu ir turėdamas savų sumetimų, tvirtinčiau, jog duomenys apie abejonių išsklaidymą yra patikimi.

Net jei nusižengėlis įsitikina, kad jo terapinės grupės kolegų požiūris į nusižengiamumą nėra vien apsimestinė reakcija į kalinimo situaciją, tai nenubraukia galimybės, kad jo bendraamžiai už šios institucijos ribų ne tokie. Tai pagrindinis valdomos grupės sąveikos institucijoje trūkumas.[32] Nebent nusižengėlis priima prielaidą apie subkultūros vientisumą – apie esminį nusižengėlių didžiulėje teritorijoje vieningumą, – antraip jam sunkoka tuos atradimus, kuriuos padarė institucinėje aplinkoje, pritaikyti savo bendrams iš nekriminalinio pasaulio. Jis gali sutikti su tuo, jog nusižengiamumo subkultūra yra vieninga, tačiau tai rizikingas ir ne itin pagrįstas ėjimas. Nusižengėlis nėra išsilavinęs teoretikas ir šioje sampratoje užslėptas apibendrinimas gali prasprūsti jam pro akis. Negana to, prielaida apie subkultūros nusižengiamumo vientisumą skamba tarsi iššūkis priešiškumui, kurio kupinas jo pasaulis. Tiesa, jį klaidina terminas „vieningu-

[32] Institucijos situacija, kuri daugiau ar mažiau pakartotų gatvės aplinką, beveik neįmanoma, kadangi ji netrukus susiduria su fundamentaliais gatvės aplinkos apribojimais.

mas", nusižengėlis supranta jį kaip bendradarbiavimą, o ne kaip nuostatų bendrumą. Tačiau tokios dviprasmybės ir tampa dirva klaidingoms socialinėms sampratoms išsikeroti. Ir galiausiai, jis turbūt nenorės rizikuoti taikydamas savo atradimą, kai vėl sugrįš į savo bičiulių nenusikaltėlių pasaulį. Net jeigu nusižengiamumo subkultūros vieningumas jam atsiveria grupės valdymo ar jo intuicijos dėka, galų gale tai tik teorija. Tai pastebėti nusižengėlis, be abejo, įstengia. Tačiau jis gali nepageidauti rizikuoti savo kaip vyro ir nario statusu išmėgindamas, ar šis atradimas tinka tokiai dar neapibūdintai bendrijai kaip nusižengėlių. Tad valdoma grupės sąveika institucine savo atmaina yra iš esmės ribota, kai šnekama apie padarytų atradimų perkėlimą iš nusižengėlio į piliečio gyvenimą.

Valdoma grupės sąveika ne taip formaliai gali pasireikšti ir gatvėje. Ir tokiu atveju viešai įvertinti nusižengiamumą nėra tikslas, į kurį būtų nukreipta gaujos veikla. Jos pastangos išsklidusios daugybe krypčių. Tačiau čia, kaip ir institucijos kontekste, viešas nusižengiamumo įvertinimas tampa kone neišvengiamu bet kokio didesnio užmojo, kurio imasi gaujos analitikas, šalutiniu produktu.

Gatvės aplinkos apribojimai visiškai kitokie nei tie, su kuriais susiduriama institucijoje. Gatvėje apribojimai kyla iš to fakto, jog tai *jo* bendraamžių kompanija. Kliūtys, trukdančios viešai įvertinti nusižengiamumą ir atskleisti iš jo kylančias klaidingas nuostatas – nerimą dėl vyriškumo ir narystės, tad ir nerimą dėl statuso, niekur neišnyksta, nepriklausomai nuo gatvėje dirbančio profesionalo įsikišimo. Palyginti nedidelis nerimas dėl vyriškumo, tačiau neįveikiamas nerimas dėl narystės ypač palengvina ir pagreitina neteisingų sampratų atskleidimą institucijos aplinkoje; taip pat paaiškina tai, kodėl dažnai per anksti pranašaujamas persiauklėjimas. Įkalinimo situacija nėra paprastas autentiškos draugijos situacijos pratęsimas. Vyriškumo parodoma

tik minimaliai, bet nesivaržoma pageidauti kuo trumpesnio įkalinimo laiko. Nerimas dėl narystės dar mažiau pateisinamas, nes tai ne bendraamžių grupė. Institucijoje bendros klaidingos sampratos išaiškinamos ir viešai įvertinamos gana greitai ir nesunkiai, o gatvėje tai vyksta kankinamai lėtai ir neužtikrintai. Čia nusižengėlis rizikuoja dar smarkiau. Tai ir yra didžiausias gatvės aplinkos trūkumas. Pranašumas irgi akivaizdus. Jei ko nors pasiekiama – viešumo, neteisingų koncepcijų išaiškinimo ir atitolimo nuo nusižengiamumo, – šie pasiekimai daug ilgalaikiškesni negu institucijos aplinkoje.

Apibendrindamas aš teigčiau, jog ir draugijos aplinkoje įsipareigojimas nusižengti yra klaidinga koncepcija, pirmiausia puoselėjama pačių nusižengėlių, o paskui ir juos analizuojančių sociologų. Egzistuoja bendra neteisingų įsitikinimų sistema, gyva klaidinančiomis užuominomis, kai nusižengėliai tiki, jog visi kiti grupės nariai ištikimi savo nusižengimams. Tad grupės situacijos suteikiamas požiūris į nusižengiamumą radikaliai nesiskiria nuo to, kurį atveria mano jau anksčiau aptartos situacijos. Jei įvairiose situacijose nusižengėlio požiūris į savo elgesį nevienaprasmis, tai jau gali pagrįsti naują subkultūros sampratą.

Nusižengiamumo subkultūra: alternatyvus požiūris

Nusižengiamumo subkultūrą sudaro principai ir papročiai, subtiliai balansuojantys tarp konvencionalaus ir nusikalstamo. Ši subkultūra iškelia tikslus, kurių galima siekti nusižengiant, tačiau galima pasiekti ir kitaip. Jos principai leidžia nusižengti ir net sugestijuoja nusižengimą, tačiau nusižengimo nėra reikalaujama ir tai nėra primygtinai siūlomas kelias. Tos normos ir požiūriai, kuriais subkultūra tiki, funkcionuoja kaip lengvinančios sąlygos, pateisinančios nusižengimą.

Nusižengiamumo subkultūra yra viena iš daugelio. Su kitomis subkultūromis ją susieja kai kurios bendros savybės. Ryškiausia iš jų yra tam tikras atsiskyrimo nuo motininės kultūros naudingumo, arba funkcionalumo, laipsnis. Subkultūros nėra tapačios motininei kultūrai; nėra jos ir visai socialiniu požiūriu nenaudingos[33]. Tačiau šalia šių savybių subkultūra pasižymi ir ypatingomis savybėmis, išreiškiančiomis jos turinį ir vietą visuomenėje. Išskirtinė nusižengiamumo subkultūros savybė, turinti lemiamos reikšmės, yra tas faktas, kad visi jos nariai nepilnamečiai ir būtent dėl ypatingo savo statuso apsupti konvencionalios sanklodos. Į nepilnamečių subkultūrą atkakliai infiltruojami konvencionalumo nešėjai, ji nuolat modifikuojama tradicinių kanonų. Ši subkultūra yra integravusi didesnę dalį konvencionalios kultūros nei kurios nors kitos ir yra labiausiai nuo jos priklausoma[34]. Tad analizuodami nusižengiamumo subkultūrą daugiau suvoksime įvertinę jos gana esmingą integraciją į platesnę visuomenę nei gilindamiesi į kur kas mažesnį jos išskirtinumą. Pagrindinius integracijos mechanizmus įkūnija dvi idėjos.

Neutralizacija

Bet kokios pastangos paaiškinti reiškinį turėtų prasidėti nuo jo paties. Elgtis kitaip reikštų per anksti pasiduoti redukcionizmui. Nusižengiamumas yra įstatymo pažeidimas. Tad jo paaiškinimo reikėtų ieškoti interpretuojant teisės reiškinius[35].

[33] Cohen *Delinquent Boys*, op. cit., 2 skyrius.

[34] Apie kitų jaunimo subkultūrų integravimą žr. mano „Subterranean Traditions of Youth", *The Annals of The American Academy of Political and Social Science*, November 1961, p. 102–118.

[35] R. M. MacIver *Social Causation*, Boston: Ginn, 1942, p. 90–91; taip pat Emile'o Durkheimo darbai, ypač *Suicide*, Glencoe, Ill.: Free Press, 1951.

Normas galima pažeisti ir neatsižadant ištikimybės joms. Normų diktuojamų veiklos direktyvų galima išvengti retkarčiais jas apeinant, užuot kritikavus jas tiesiogiai. Jų įmanoma išvengti, užuot radikaliai jas atmetus. Normas, ypač teisės, įmanoma neutralizuoti. Baudžiamoji teisė ypač lengvai pasiduoda neutralizacijai, kadangi jos taikymo bei netaikymo sąlygos yra aiškiai išdėstytos. Daugelis, o gal ir visos visuomenės normos yra sąlyginės. Imperatyvios jos būna retai, jei iš viso būna. Kadangi dauguma normų mažiau kodifikuotos ir racionalizuotos, jos išdėstytos apibendrintai. Nuo jų diktuojamų nurodymų atleidimas numatytas, bet paprastai *ad hoc* būdu. Išimtys apginamos apeliuojant į miglotą susitarimo sampratą. „Aš tikiu, kad reikia lankyti bažnyčią, bet kaip tik šį sekmadienį oras mane pribaigė. Taigi aš nenuėjau. Prašau atleisti." Ar tai atleistina? Mes nežinome, net iš principo, nes nurodymo taikymo, vadinasi, ir netaikymo, sąlygos niekur nėra aiškiai išdėstytos. Kadangi teisė sąlygas sukonkretina, tai neutralizacija yra ne tik įmanoma, ji skatinama. Baudžiamoji teisė, labiau nei kuri nors kita su ja palygintina normų sistema, pripažįsta ir konstatuoja pagrindinius principus, kurie ir suteikia veikiančiajam galimybę reikalauti išimties. Jau pačiame įstatyme slypi jo neutralizacijos sėkla. Nors ginčijamasi ir ieškoma argumentų dėl detalių, bendri nusikaltimų sušvelninimo ir paneigimo principai pateikti jau įstatymuose.

Paprastai nusižengėliai nežino įstatymų, nors dažnai pretenduoja į jų išmanymą. Tad neketinu tvirtinti, jog nusižengėliai griebiasi tų skylių, kurios paliktos įstatymuose, ir jomis pasinaudoja. Jie gali pamėginti, tačiau tai nėra neutralizacijos idėja. Neutralizacijos esmė yra ta, kad šiuolaikinė teisės sistema pripažįsta sąlygas, kurioms esant nusižengimai gali likti nenubausti arba išvengti sankcijų, ir kad šias sąlygas įmanoma nesąmoningai duplikuoti, iškraipyti bei pratęsti, paverčiant jas paprotiniais įsitikinimais.

Įstatymui nėra pasipriešinama giluminiame uždraustos veiklos lygmenyje. Išskyrus periferinius atvejus, kuriuos gina reliatyvizmo ideologai, mūsų visuomenėje, turbūt ir visose kitose, kiekvienas pritars, jog asmens ir nuosavybės teisių pažeidimas, sudarąs esminį mūsų baudžiamosios teisės turinį, *kartais* nusipelno uždraudimo, perspėjimo bei arešto. Klausimas tik *kada*, kokiomis sąlygomis, ir būtent čia prasideda nesutarimai. Ankstesnės nusižengiamumo subkultūros teorijos klaidingai tvirtino, jog nesutarimas arba opozicija pasireiškia paviršiaus lygmenyje, kur ir klausiama, kas turėtų būti uždrausta.[36]

Tad nesutarimas iškyla, tačiau jis giluminis. Minimalios veiklos gairės, numatytos teisės draudimų, neutralizuojamos leidžiantis į gilesnius nei paviršiaus lygmenis. Tačiau įdomu, jog net nesutardami, konvencionalus ir nusižengiamumo požiūriai į tai, kada reikia pasitelkti įstatymus, gerokai panašūs. Nusižengiamumo ideologijos požiūriu, nors ir pripažįstant teisės draudimų vertingumą, vis dėlto įstatymus reikėtų pasitelkti rečiau. Subkultūros nusižengėlis nesąmoningai pratęsia netaikymo aplinkybes žymiai toliau negu numatyta įstatymo, tačiau tą darydamas jis laikosi bendrųjų krypčių, nurodytų jau pačių

[36] Šios teorijos teisingos ne iki galo. Dėl įvairių periferinių įstatymo pažeidimų pripažinimo nėra sutariama. Ginčijantis išsiskiria dvi klasės įstatymo pažeidimų. Viena yra nusižengimų be aukos kategorija, daugiausia ydos, kita, – šios dvi kartais sutampa – statuso nusižengimai: tai veika, draudžiama kurio nors konkretaus statuso turėtojams. Mūsų visuomenėje dauguma šios rūšies draudimų taikomi nepilnamečio statusui. Tačiau nusižengiamumo subkultūros teoretikai kategoriškai neapriboja savo argumentų tokiais periferiniais įstatymo pažeidimais. Pasak jų, svarbiausi materialinio kodekso nusikaltimai – užpuolimas ir vagystė; konvencionalūs asmenys paklūsta draudimui įvykdyti tokius nusikaltimus, o nusižengėliai šių draudimų nepripažįsta kaip įstatymo pažeidimo; žr. 5 skyrių.

teisės principų. Minėtas aplinkybes, tad ir neutralizavimą, nusižengiamumas pratęsia tokiomis kryptimis kaip atsakomybės paneigimas, neteisingumo jausmo puoselėjimas, nusižengimo kaip piliečio poelgio patvirtinimas ir papročio sureikšminimas.[37] Antroji idėja, kuria grindžiu savo samprotavimus apie nusižengiamumo subkultūrą, yra intereso sutapimas, sunkiai įžvelgiamas konvencionalaus ir deviacinio požiūrių panašumas.

Gilumine konvergencija

Po paviršiaus skirtumais slypi vos pastebimas panašumas. Kartais yra kaip tik taip, kartais ne. Į šiuos tarsi nepastebimus panašumus verta pažvelgti atidžiau, antraip sunku suvokti, kaip tokia menkutė bei netvari sistema kaip nusižengiamumo subkultūra gali būti tokia gyvastinga. Subkultūra nuolat minta ir pasistiprina iš konvencionalių šaltinių, nuo kurių ji turbūt net priklauso. Subkultūra tvirtai remiasi įsitikinimais, kurie klesti įtakinguose normatyvinės sanklodos segmentuose. Tie požiūriai, kuriems priklauso ir profesionali kriminologijos teorija, psichiatrija, socialinių darbuotojų veikla, besiformuojanti laisvalaikio ideologija, primityvumo garbinimas bohemos pasaulėjautoje bei antropologijoje, kaubojiško vyriškumo kultas, kuriamas masinių žiniasklaidos priemonių, neblėstanti meilė provincijai izoliuotuose metropolio rajonuose, – visus šiuos aspektus, pasiekusius kritinį tašką, ima atspindėti subkultūros principai. Tačiau mes negalime nurodyti šių nežymių, bet turtingų padariniais skirtumų

[37] Specifiniai būdai, kuriais yra išplečiami baudžiamojo kodekso taikymo principai bei neutralizuojamas moralinis ryšys su įstatymu, aptariami 3–5 skyriuose.

tol, kol neatsisakysime dabartinės sociologijos praktikos, painiojančios turtingą Amerikos normatyvinę sistemą su paprastu puritonizmu. Puritonizmas arba ritualizuotas jo atitikmuo (viduriniosios klasės moralė) tėra viena iš daugelio amerikietiškojo gyvenimo tradicijų. Niekas nėra įrodęs nepertraukiamo jos viešpatavimo. *Les bourgeoises* patyrė tokias atkaklias ir karingas atakas nuo pat tariamai negarbingo savo atėjimo į valdžią, kad keista būtų, jei jų moralė ir toliau neįveikiamai vyrautų, nebent kur nors Bostono priemiesčiuose. Buržua moralė patyrė drastiškų pokyčių. Maža to, ji susidūrė su moraliniais konkurentais šiuolaikinės korporacinės iniciatyvos pavidalu, su intelektualų įtaka vis labiau išsilavinusioje visuomenėje, su specializuotų socialinės gerovės profesijų iškilimu. Maža to, jos senasis konkurentas – feodalinio provincialumo jausmas – niekada ir nebuvo galutinai išnykęs. Neįtikėtina, kad įstengsime paaiškinti nusižengiamumo subkultūrą vien atsigręžę į konvencionalius įsitikinimus, tam būtina suprasti ir įvertinti pagrindinių pliuralistinės Amerikos moralės tradicijų sklaidą. Visuomenės dorovėje turėtų sugyventi naujosios ir itin senos tradicijos, tik tada jos turės reikšmingų padarinių. Kad šios tradicijos nusižengiamumo subkultūrą paremtų ar sustiprintų, nebūtina, kad nusižengiamumo subkultūros šalininkus jos pasiektų grynu ar įmantriu pavidalais. Priešingai, parėmimo ir įtvirtinimo funkcija vykdoma sėkmingiausiai, kai įsitikinimai grubiai vulgarizuojami. Tačiau kad šios sėklos būtų pasėtos, apie jas kaip nors turi išgirsti subkultūros nariai.

Nusižengiamumo subkultūra paremiama konvencionalios kultūros tradicijų. Be to, ji gerokai remiama tiek visuomenės, tiek asmenų, jei rėmimą suprantame veikiau kaip skalę, o ne kaip atributą. Taigi, atrodytų, nežymi ir su rizika susijusi subkultūra, subtiliai balansuojanti tarp nusikaltimo ir konvencijos, turi papildomą stabilumo šaltinį. Ji ir pati Amerikos gyvenime yra gilumine tradicija.

Giluminę tradiciją charakterizuoja tai, kad šiuolaikiniai jos šalininkai per lokalinį palikimą yra susiję su praeitimi, o per palaikymą – su platesne socialine struktūra. Tai idealus atvejis, kai subkultūra yra integruota. Tačiau čia jau iškyla fundamentalios sociologinės sampratos – visuomenės ir jos autsaiderių (deviants) *santykio* – klausimas.

Reikšmingiausiu sociologijos indėliu aiškinant deviacinę autsaiderių situaciją derėtų laikyti tokias dvi įžvalgas. Pirma, nuoseklus deviantiškumas paprastai nereiškia vienišiaus situacijos. Toks asmuo klesti gaudamas palaikymą iš grupės. Antra, deviacinė situacija nėra individo ar grupės sugalvota naujovė; veikiau jos istorija siekia konkrečias vietas. Taigi, pasak sociologų, deviacinės situacijos atstovas su visuomene susijęs minimaliai, per deviacines grupes ir lokalines tradicijas. Kai šie minimalūs ryšiai išryškėja, kalbame apie deviacinę kultūrą. Sociologinį požiūrį pratęstume papildomai analizuodami santykius tarp subkultūros ir platesnės kultūros sistemos. Tas pratęsimas ir sudaro giluminės idėjos analizės esmę. Tokia analizė reikalauja ištirti *sąsajas* tarp lokalizuotų deviacinių tradicijų ir tradicijų įvairovės konvencionalioje visuomenėje.

Be to, ši giluminių tendencijų analizė numato nuolatinę įvairių konvencionalių ir deviacinių požiūrių dialektiką, o sykiu kiekvienos iš tradicijų stabilizaciją bei modifikavimą vykstant mainams. Stabilumo ir modifikacijos paradoksas yra ir fundamentali kultūrinio pliuralizmo esmė.

Požeminę tradiciją būtų galima apibūdinti konkrečiai nurodant svarbiausius jos gaunamos paramos aspektus. Tai deviacinė tradicija, kurią viešai pasmerkia tam įgalioti kalbėtojai. Tačiau daugelis konvencionalių piliečių šią tradiciją supranta daugiaprasmiškai, tiek kontempliuodami individualiai, tiek aptardami ją viešuose rateliuose. Giluminių tradicijų dvasią bei kūną pažįsta ir, laikydamiesi tam tikrų ribų, toleruoja platūs

suaugusiųjų gyventojų sluoksniai. Paauglių įsipainiojimas į nusižengiamumo tradiciją arba flirtavimas su ja yra tinkama nostalgiškų reminiscencijų bei pokalbių poilsio valandėlėmis tema. Šitoks laiko praleidimas toks populiarus, kad puritonai kartais priversti klastoti savo biografiją arba absurdiškai tapatinti nekaltus savo išdykavimus su subkultūros, kuri tam tikromis aplinkybėmis pritaria ir žmogžudystei, principais. Kalbant apie jaunimą, giliuminių tradicijų konvencionalios versijos ir nuosaikesnės šių kopijos su nutrintais mažiau toleruotinais jų aspektais yra platiems gyventojų sluoksniams pažįstama patirtis. Paauglių kultūrai savybingas lengvabūdiškas ir neapgalvotas pramogų bei pajautas kutenančios patirties siekimas. Jos vaikantis įvykdoma nemažai nepilnamečių nusižengimų. Paauglių kultūros dvasia yra nusižengiamumo subkultūros implikuojamo turinio atmaina. Tad šią kultūrą galima laikyti nusižengiamumo subkultūros konvencionalia, racionalesne versija. Be to, giluminės tradicijos turi pulkus sekėjų. Jie yra subkultūros *bona fide* nariai. Jie perneša jos teoriją, įgyvendina jos praktiką. Toliau aš ir aptarsiu šią teoriją bei jos poveikį praktikai.

3

NUSIŽENGIMO NEIGIMAS

Palankių progų nusižengti – galybė. Iš tikrųjų kiekvienas momentas pasiūlo tokią progą, išskyrus situacijas, kai sekama ar stebima. Tačiau nusižengiant išsemiama tik menka dalelė visų galimybių[1]. Didesniąją savo gyvenimo dalį subkultūros nusižengėlis įstatymo nelaužo – įvykdyti nusižengimą jam sutrukdo ar nuo jo nukreipia įsigalėjusi tvarka. Retkarčiais jis išsiveržia iš moralės varžtų, siejančių jį su įprasta tvarka. Manyta, jog toks laikinas, tačiau pasikartojantis konvencijos saitų nutraukimas turi prievartos arba įsipareigojimo pobūdį. Tačiau yra kone atvirkščiai. Išsilaisvinimo iš konvencijos varžtų epizodais nusižengėlis nėra priverstas nusižengti, priešingai, nesuvaržytą jį gali plukdyti nusižengiamumo srovė. Esant nesunkiai pasitelkiamoms lengvinančioms aplinkybėms, dabar subkultūrai jau priklausąs nusižengėlis gali ryžtis pažeisti įstatymą. Tačiau didžiąją savo gyvenimo dalį, o tradiciškesnis jaunimas ir visą gyvenimą, gali šito ir nepadaryti[2].

[1] „Inicijuoti" nusižengėliai įvykdo labai daug nusižengimų, palyginti su tuo, kiek jų oficialiai žinoma, tačiau labai mažai – turint omenyje tai, kiek pasitaiko palankių progų nusižengti. Pirmasis faktas pasakytas, o antrasis numanomas. Fred J. Murphy, Mary M. Shirley and Helen J. Witmer „The Incidence of Hidden Delinquency", *American Journal of Orthopsychiatry*, October, 1946, p. 686–696.

[2] Mano siekis – patikslinti tą delinkvencijos sampratą, kuri dažnai pateikiama, bet visuomet pozityvistiniame kontekste. „Socialinės kontrolės" nusižengiamumo teorijos suformuluotos: Albert J. Reiss, Jr. „Delinqu-

Laisvo pasirinkimo situacija sociologams pažįstama. Tokia buvo originali *anomie* prasmė. Aš nevartoju šio termino dėl tų daugybės prieštaringų reikšmių, kurias jis įgavo po Durkheimo. Renkuosi terminą „nusižengiamumo srovė" (drift) ir vengdamas daugybės *anomie* potekščių, ir todėl, kad perteikčiau epizodišką, o ne nuolatinį atsipalaidavimo nuo moralės suvaržymų pobūdį. Taigi nusižengiamumo srovė yra epizodinis išsilaisvinimas iš moralės varžtų.

Epizodinis atsipalaidavimas, suprantama, iki galo nepaaiškina, kodėl pažeidžiamas įstatymas. Tačiau tai lemiama dalis to proceso, kurio kulminacija tampa nusižengimas. Šis procesas turi ir kitų aspektų, tačiau jie gali pasireikšti tik tada, kai nutraukiami moralės saitai. Epizodiškai išsilaisvinęs iš moralės saitų asmuo gali nusižengti. Protarpiais tą asmenį su teisėtomis paskatomis siejąs ryšys nutrūksta. Lengvinančios aplinkybės leidžia išvengti moralės spaudimo.

Tvirtinčiau, kad nusižengiamumo subkultūros normatyviniai principai beveik ir yra ne kas kita kaip tokių aplinkybių numatymas. Šios aplinkybės apima įstatymo pažeidimo neigimą, neteisingumo jausmą, rudimentinę delikto sampratą bei papročio viršenybę. Šiame skyriuje aptariu įstatymo pažeidimo neigimą.

Įstatymu draudžiamo veiksmo įvykdymas dar nėra nusikaltimas. Nusikaltimas apima materialųjį ir psichologinį aspektus. Teisės tradicija, kuriai nusižengėliai mielai pritaria, sako, kad atvirai atliktas veiksmas pats savaime negali būti vertinamas kaip nusikalstamas ar nusižengiamas.

Tai tinka ir nepilnamečiams, ir suaugusiems, nepriklausomai nuo tų reikšmingų pokyčių, kuriuos sukėlė beįsitvirtinantis nepilnamečių teismas.

ency as a Failure of Personal and Social Controls" *American Sociological Review*, April, 1951, p. 196–207; F. Ivan Nye *Family Relationships and Delinquent Behavior*, New York: Wiley, 1958; Walter C. Reckless *The Crime Problem*, New York: Appleton-Century-Crofts, 1961, 18 skyrius.

Kad uždraustas veiksmas būtų nusikalstamas, būtina pridurti tą elementą, kuris teisėje vadinamas *paskata*. Nusižengėlių subkultūra ir teisininkams nepriklausanti visuomenė dažniausiai šį elementą vadina kalte. Visi trys – teisės atstovai, pasauliečiai ir nusižengėliai – atsižvelgia į pasiteisinimą „ne mano kaltė", tačiau tuomi sutarimas ir baigiasi. Paskatos prasmė, jos nustatymas bei interpretacija kiekvienoje iš šių trijų sferų skirtingi.

Paskata ir nepilnamečio statusas

Pažangios teisės sistemos baudžiamajai atsakomybei, tad ir nusikaltimo ar nusižengimo apibrėžimui, taiko apribojimus. Atsakomybę apribojančias sąlygas „geriausia apibūdinti kaip jos paneigimą, kaip lengvinančias aplinkybes"[3]. Tokios lengvinančiosios aplinkybės taikomos bendrai. Aiškiausia šios taisyklės išimtis randama griežtos atsakomybės nusikaltimuose. „Tai daugiausia smulkūs pažeidimai, laužantys prekių, skirtų parduoti, gamybos priežiūros reikalavimus; pavyzdžiui, taisyklės, draudžiančios pardavinėti atskiestą pieną"[4]. Nepilnamečių nusikaltimų sritis tik atrodo dviprasmiška. Kad ir koks dviprasmiškas nepilnamečių kodeksas bei jo pagrindai, nė vienas nepilnamečių teismas paskatos svarbos neneigia. Iš tiesų pats nepilnamečio statusas laikomas nusikaltimą švelninančiu faktoriumi, taip įteisinant specializuotą teismą su savitu

[3] H. L. A. Hart „Legal Responsibility and Excuses" kn. Sidney Hook (leidėjas) *Determinism and Freedom in the Age of Modern Science,* New York: Collier, 1961, p. 95.

[4] Ibid.

požiūriu bei filosofija. Taigi kūdikyste paremta gynyba pratęsiama, užtikrinant, kad ir su visais nepilnamečiais bus elgiamasi išskirtinai.

Bendras principas, švelninantis vaikams taikomą baudžiamąją atsakomybę, atsirado labai seniai. Jau 1818 m. JAV susiklosčiusią bendrosios teisės doktriną pakartotinai suformuluoja Vyriausiasis teisėjas Kilpatrickas.

> Kadangi jaunesnis nei septynerių metų vaikas „negali turėti supratimo, kad atskirtų gėrį nuo blogio", jis laikomas nepakaltinamu; nuo septynerių iki keturiolikos metų jo nepakaltinamumo prezumpcija gali būti paneigta; nuo keturiolikos metų jis laikomas pakaltinamu.[5]

Bendroji teisė buvo išplėsta ir modifikuota įsteigiant nepilnamečių teismus, pirmąjį Kuko apskrityje Ilinojaus valstijoje, o paskui panašius ir visoje šalyje.

Griežtų procedūrinių veiksmų nepaisymas nepilnamečių teismuose pateisinamas tuo, kad tai – civilinis teismas, skiriąs globotiniams globą, o ne bausmes nusikaltėliams. Tad galėtų atrodyti, kad paskatos sąvoka menkai lemia nepilnamečių bylų nagrinėjimą šiuose teismuose.

Toks požiūris būtų visiškai klaidingas. Nepilnamečių teismas taiko baudžiamąsias sankcijas, kad ir kokį pavadinimą joms pasirinktų, ir būtent todėl jis privalo aiškiai nustatyti, ar pažeidėjas turėjo nusikalstamų paskatų. Nors šis teismas turi didesnę sprendimo laisvę, suteiktą jam Aukščiausiojo teismo šiuo ir kai kuriais kitais klausimais, nors šio teismo procesai dažnai

[5] *State v. Monohan* kn. Richard C. Donnelly, Joseph Goldstein, and Richard D. Schwartz *Criminal Law*, New York: Free Press of Glencoe, 1962, p. 855.

nevykusiai organizuoti, tačiau net paprastų nepilnamečių bylų nagrinėjimas aiškiai rodo paskatos svarbą[6].

Jei būtų kitaip, abejingumas paskatos klausimui pažeistų bendrą visuomenės bei įstatymo ekspektaciją, numatančią suplanuotą veikimą kaip įstatymo pažeidimo sudedamąją dalį. Nors kartais nepilnamečių teismas nepakankamai rūpestingai apsvarsto paskatos klausimą, tokie atvejai tik paruošia dirvą dar vienam neutralizacijos mechanizmui. Kai nepilnametis tvirtina, kad tai ne jo kaltė, kad jis „to nenorėjo", o teismas lieka abejingas, nusižengėlis pajunta neteisybę[7].

Nepilnamečių teismas maskuojasi esąs civilinis teismas, nors skirdamas baudžiamąsias sankcijas pats save demaskuoja. Net daugumai jo šalininkų ši maskuotė atrodo veikiau pokštas, kuris jau tampa nejuokingas.

Praėjusiame dešimtmetyje vaiko konstitucinių teisių srityje buvo pastebimas ne itin negriežtas, tačiau intriguojantis grupelės pasižymėjusių teisėjų protestas. Kai kurių nepilnamečių teismų praktika

[6] Pastaraisiais metais pasirodė nemažai literatūros apie nepilnamečių teismą, daugiausia kritinės. Pavyzdžiui, *Comparative Survey of Juvenile Delinquency*, Part 1, New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs, New York, 1958 (parengė Paul Tappan); Francis A. Allen, „The Borderland of the Criminal Law", Social Service Review, 1958 birželis; ir „Criminal Justice, Legal Values and the Rehabilitative Idea" *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, 1959 rugsėjis–spalis; Margaret K. Rosenheim (leid.) *Justice for the Child*, New York: Free Press of Glencoe, 1962; Lewis Diana „The Rights of Juvenile Delinquents": An Appraisal of Juvenile Court Procedures", *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, 1957 sausis–vasaris, p. 561–569; Robert G. Caldwell „The Juvenile Court: Its Development and Some Major Problems", *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, 1961 sausis–vasaris; Sol Rubin *Crime and Juvenile Delinquency*, New York: Oceana, 1961, 4–5 skyriai.

[7] Išsamiau neteisingumo jausmas aptartas ketvirtame skyriuje.

tapo tokia nepatraukli, kad paskatino teisėjus atsisakyti daugumos pripažįstamos taisyklės, tvirtinančios, jog įstatymo pažeidimo nagrinėjimas nepilnamečių teisme yra civilinė, ne baudžiamoji byla.

...Ši doktrina pasirodė tokia atstumianti Kalifornijos apeliaciniam teismui, kad išvadą jie suformulavo tokiais žodžiais: „Nors nepilnamečių teismo įstatymas numato, kad nepilnamečio paskelbimas teismo globojamu asmeniu neturėtų būti vertinamas kaip nuteisimas už nusikaltimą, tai iš tikrųjų tėra teisinė fikcija, – patiklumo išbandymas ir proto prievartavimas"[8].

Taigi paskatos svarba teismuose, sprendžiančiuose nepilnamečių bylas, yra šiek tiek sunkiau įžvelgiama. Baudžiamosios atsakomybės apribojimas, atsižvelgiant į psichinį nusikaltimo ar nusižengimo elementą, dabar Vakarų pasaulyje jau taip įtvirtintas, jog tapęs tradicija, tad parodęs abejingumą šiuo klausimu teismas būtų palaikytas tironišku. Tai mestų iššūkį ir visų tokių teismų teisėtumui.

Paskata ir sveikas protas

Psichinis nusikaltimo elementas visuotinai pripažįstamas būtinu ne todėl, kad neprofesionalai ir nusižengėlių pasaulis mėgdžioja teisės principus, o veikiau atvirkščiai. „Ryšys tarp tam tikro psichinio elemento ir bausmės už kenksmingą veiksmą yra beveik toks pat instinktyvus kaip gerai pažįstamas vaiko pasiteisinimas „aš nenorėjau"[9]. Nors šis teiginys turi būti priimamas su išlygomis, kad apsivalytų nuo didžiosios etnocentrizmo

[8] Paul W. Alexander „Constitutional Rights in the Juvenile Court" kn. Rosenheim, *op. cit.*, p. 83.

[9] *Morisette v. U.S.*, kn. Donelly, Goldstein, and Schwartz, *op. cit.*, p. 565.

nuodėmės, jis daugiau ar mažiau teisingas, kai turime galvoje demokratinės Vakarų visuomenės nuostatas.

Holmesas teigia, kad baudžiamoji atsakomybė pagrįsta „pelnytu kaltinimu"; tai jo savita *mens rea* interpretacija. Šio pagrindo paneigimas, mano jis, „išklibintų bet kokios civilizuotos visuomenės moralės jausmą"[10]. *Savo* susirūpinimą psichiniu elementu teisė paremia civilinės visuomenės sveiku protu. Holmesas padaro teisingą išvadą, kad „įstatymas, baudžiantis už vidutinio visuomenės nario kaltinimo nepelniusį poelgį, visuomenei būtų per griežtas"[11].

Reikalavimas, kad paskata būtų regima prieš apkaltinant, siekia gilius Vakarų teisės tradicijos šaltinius[12]. Svarbus šiuose šaltiniuose išryškėjantis dalykas yra nenoras priskirti kaltę. Galų gale tai rimtas įvardijimas. „Sunkus nusikaltėlis", sako Maitlandas, „blogesniu žodžiu žmogaus ar kokio dalyko jau neįmanoma pavadinti". Palyginti su Maitlando supratimu, kad socia-

[10] Oliver Wendell Holmes *The Common Law*, Boston: Little, Brown, 1946, p. 50.

[11] Tokiam teiginiui rastume išimčių, tačiau tik iš esmės neteisingai interpretuodami jo prasmę. Holmesas turi galvoje ne materialinę teisę, bet apkaltinamumą ar *mens rea*.Tad tvirtinimas, jog skirtingi nacijos sluoksniai skirtingai vertina konkretų įstatymą, ypač kai kalbama apie ydas, gal ir teisingas, tačiau nėra svarbus. Holmeso tvirtinimas reikalauja tik vieno paaiškinimo. Teiginys, kad civilizuotos bendruomenės negalėjo „pakęsti" įstatymo, nepaisančio, ar yra už ką apkaltinti, neturėtų būti suprastas taip, kad šios bendruomenės „neišgyveno" tokių įstatymų taikymo. Akivaizdu, ypač totalitarinėse visuomenėse, kad jos įstengė išgyventi ir išgyveno tokius įstatymus. Dauguma, nors ir ne visos tokios bendruomenės, pergyveno „objektyvaus" valstybės priešo koncepciją, kuri yra akivaizdus proto elemento nusikaltime atmetimas. Piliečiai negali „pakęsti" tokių įstatymų ta prasme, kad juos nuo jų „pykina", – jie nesusivaldo asmeniškai nepastebėję, kad tokie įstatymai neteisingi ir tironiški.

[12] Paul Radin „Criminal Intent", *Encyclopedia of Social Science*, 8 tomas, p.126–130.

linės tokio kaltinimo implikacijos toli siekiančios, tariamai šviesuoliškas šiuolaikinio nepilnamečių teismo požiūris atrodo tikras pamaldaus bukaprotiškumo pavyzdys. Aukščiausiojo teismo sprendime, palaikančiame nepilnamečių teismo abejingumą būtiniems procesiniams veiksmams, sakoma: kadangi tokių teismų paskirtis ne bausti, bet apsaugoti, „jokios nepilnamečių teismo išvados apie įstatymo pažeidimus nemeta nusikaltėlio dėmės ir nekelia jokių užuominų"[13]. Sunku nepastebėti, jog klasikinė teisė daug geriau perprato sveiką protą nei mylimas pozityvistinės kriminologijos augintinis – nepilnamečių teismas.

Teisininkai teoretikai ginčijasi, kokia tiksli *mens rea* prasmė bei kokiais tiksliais metodais galima nustatyti paskatą[14]. Aišku viena. Palyginti su nusižengiamumo subkultūros požiūriu, teisės požiūriu žmogui tenka daug didesnė atsakomybė už savo veiksmus. „Įstatymas numato ribotą pateisinamų salygų skaičių."[15] Esant tinkamoms aplinkybėms, įstatymas „gerą valią ar nekaltą paskatą pripažįsta gynyba, daline gynyba arba elementu, į kurį galima atsižvelgti sušvelninant bausmę"[16]. Taigi paskatos ar jos masto klausimas gali turėti įtakos nusprendžiant, ar veiksmas yra nusikaltimas, koks jo pobūdis bei laipsnis, kokios rūšies ir laipsnio baudžiamoji sankcija bus taikoma.

Visų pirma nepilnamečių įvykdyti įstatymo pažeidimai sušvelninami, tačiau nepaneigiami. Atskiras nepilnamečių teismas jau pats *yra* sušvelninimas. Ar toks sušvelninimas realus, ar simbolinis, kaip tik tai dabar ir reikia apsvarstyti. Čia reikėtų

[13] In re Holmes, kn. Donelly, Goldstein, and Schwartz, *op. cit.*, p. 272.

[14] Ir čia, ir visur kitur vengiama komplikuoto ir pedantiško teisės požiūrio. Elementarių, sutartinių teisės aspektų pakanka, norint palyginti juos su subkultūros sampratomis. Tad man pavyko pasiremti įvadiniais ir autoritatyviniais baudžiamosios teisės teiginiais.

[15] Hart, *op. cit.*, p. 99.

[16] *Morisette v. U. S.*, iš Donelly, Goldstein, and Schwartz, *op. cit.*, p. 569.

atsakyti į du klausimus. Ar teismo nuolaidžiavimas skiriant bausmę atsveria tą apsaugą, kuri prarandama lyg ir netaikant reikiamo proceso?[17] O ta „globa" arba „priežiūra", skiriama nepilnamečių teismo? Ar ji reali, ar mistifikacija?[18]

Prieš teisiškai priskirdami nusikaltimą, turime būti pagrįstai įstikinę, kad esama priežastinio ryšio tarp uždrausto veiksmo ir „aš"[19]. Tai viena *mens rea* interpretacija. Kad asmuo įvykdytų nusikaltimą, jis turi būti atsakingas. Jis privalo turėti pasirinkimą, vadinasi, būti pajėgus padaryti bloga. Jei veiksmas priežastingai nekyla iš jo „aš", tai nėra nusikaltimas. Kas dar be veikėjo „aš" gali būti veiksmo priežastimi? Atsakymas prasmingas tik tada, jei pripažįstame, jog teisinė „aš" esmė yra *valia*. Jeigu draudžiamą veiksmą sukėlė ne asmens valia, o kas nors kita, vadinasi, jo priežastis nėra veikėjo „aš". Taigi visos kitos patvirtintos veiksmo priežastys gali būti gynybos pagrindas nusikaltimo byloje. Tai lengvinančios aplinkybės, kadangi pats veikėjas nesukėlė veiksmo.

Veiksmą gali sukelti kiti, ne veikėjo „aš", faktoriai. Kai kurie, toli gražu ne visi, pripažįstami įstatymo ir gali tarnauti kaip lengvinančios įstatymo pažeidimą aplinkybės. Teisė pripažįsta ribotą ir siaurą ratą kitokių nei veikėjo „aš" priežasčių. Nusižengiamumo subkultūra jų prikuria kur kas daugiau. Taigi nusižengėlis gali tvirtinti, kad jis „nenorėjęs", bet teisingumo vykdytojas atsakys, kad jo akimis „šis būtent tai ir ketino padaryti".

Teisės poziciją geriausiai išreiškia frazė „veikti valingai", o tai reiškia, kad veiksmo negalima pagrįstai laikyti nelaimingu atsitikimu, savigyna ar nepakaltinamumu dėl pamišimo.

[17] Rubin, *op. cit.*, 4 skyrius.

[18] Allen „The Borderland of the Criminal Law", *op. cit.*, and „Criminal Justice, Legal Values and the Rehabilitative Ideal", *op. cit.*

[19] R. M. MacIver *Social Causation*, Boston: Ginn, 1942, 8 skyrius.

Kiekviena iš šių nusikaltimo byloje gynybos pagrindu tampančių priežasčių savo ruožtu susiaurinamos ir apibrėžiamos. Kiekviena turi apribotą ir konkrečią prasmę. Teisės principų neutralizavimas kyla ir iš kalbėjimo dviprasmybėmis – neišmanėliško sąvokų vartojimo gerokai jas iškraipant. Nesunkiai subkultūros nusižengėliui surandamos įstatymo pažeidimą pateisinančios sąlygos yra tos pačios švelninančios sąlygos, pripažįstamos įstatymo, tik išplėstos ir deformuotos.

Nusižengiamumo subkultūra be žodžių išplečia ir modifikuoja atsakomybę švelninančius faktorius, laikydamasi įstatymo aiškiai nurodytų krypčių. Dažniausiai toks paralelinis aptariamų sąlygų išplėtimas vyksta ne nusižengėliams imituojant įstatymą, bet kone atvirkščiai. Teisės požiūris į paskatą atspindi tai, kas rūpi visuomenei apskritai. Ne teisė išrado reikalavimą, kad kaltinimas būtų pelnytas, ji tik atspindėjo, sukonkretino ir kodifikavo šį principą. Nusižengėlių ir papročio požiūriu šio principo formuluotės liko neapibrėžtos ir išplečiamos.

Trys banginiai, ant kurių teisėje laikosi nusižengimo paneigimas ir neatsakomybė, yra savigyna, nepakaltinamumas dėl pamišimo ir neatsargumo nusikaltimas.[20] Juk tais pačiais pasiremia ir nusižengiamumo subkultūra. Įstatymo varžtai epizodiškai neutralizuojami, pratęsiant lengvinančias aplinkybes už įstatymo nurodytos ribos. Kiekvienas įstatymo postulatas pratęsiamas ir todėl iškraipomas.[21] Aptarkime visas teisėtas lengvinančias aplinkybes ir pažiūrėkime, kaip jas transformuoja nusižengiamumo subkultūros principai.

[20] Tomas Szasz „Criminal Responsibility and Psychiatry", kn. Hans Toch (leid.), *Legal and Criminal Psychology*, New York: Holt, Rinehart and Winston, 1961, p. 150.

[21] Tokia perkeltinė konstrukcija gali būti klaidinanti. Tad pakartosiu. Nėra taip, kad nusižengėliai ir neteisininkai geriau žinotų įstatymą ir atmestų iš jo tai, kas jiems nepriimtina. Yra kaip tik priešingai. Tai įstatymas pažįsta sveiką protą, įkūnytą paprotyje, ir atsargiai jį patikslina.

Savigyna

Įstatymas ir delinkventų subkultūra yra vienodai įsitikinę, kad savigyna paneigia nusižengimą. Aprašykime abiejų požiūrį ir išvysime panašumus bei skirtumus.

Ne taip paprasta apibendrinti teisės požiūrį į savigyną kaip lengvinančią aplinkybę. Teisės poziciją formuluojančiųjų nuomonės išsiskiria daugiausia dėl to, kad tam tikri pagrindiniai terminai nėra vienaprasmiai. Galima išskirti tik kai kurias pagrindines idėjas, kurios skiriasi nuo nusižengiamumo subkultūros požiūrio, kad minėtos daugiaprasmybės nebūtų tokios lemiamos. Teisės atstovų požiūrių skirtumai nereikšmingi palyginti su tuo bendrumu, kuris išryškėja supriešinant teisės idėjas su nusižengėlių požiūriu.

Turbūt svarbiausią teisės ir nusižengėlių požiūrio į savigyną skirtumą rodo sampratos *puolimas* aiškinimas. Įstatymas įspėja, kad morališkai nepritaria puolimui, kurio, priimdamas iššūkį, griebiasi gynėjas. Nusižengėlis pritaria perėjimui į puolimą. Pagal įstatymą puolimas paverčia gynybą niekine. Nusižengėlių subkultūros atstovai „dosnesni". Jie gynėjui suteikia daugiau laisvės apsispręsti: ir kiek šis gali pamokyti savo provokatorių, ir kokiais būdais gali į provokaciją atsakyti.

Žodinės ar fizinės provokacijos neturi būti praleidžiamos pro pirštus, bet nereikia ir keršyti. Paprastai nusižengėlis turi galimybę pasirinkti, kaip elgsis. Priklausomai nuo konteksto ar nuotaikos į tokius kreipinius kaip „žąsine", „pede", „močiakrušy" jis gali atsakyti abejinga tyla, žaismingai atsikirsti, piktai atšauti, pagrasinti užvožti arba griebtis smurto. Lygiai taip vožtelėtas arba gavęs pasiūlymą užvožti jis gali pabūgęs nukiūtinti šalin, pašokti atsivesti savo berniukų, draugiškai vožtelėti atgal, piktai vožti atgal arba, staiga pakeldamas statomą pinigų sumą, švystelėti ginklu.

Įsitikinimas, kad jis privaląs keršyti dėl savo kompulsyvaus agresyvumo ar subkultūros nuostatų, yra dar vienas šiuolaikinis kriminologų prasimanymas, kurį galima išsklaidyti vien prabėgomis stebint nusižengėlius. Provokacijų nebūtina praleisti pro pirštus, bet jei nori, galima. Daugelyje situacijų suteikiama teisė pereiti į puolimą, jei tik nori šį kelią pasirinkti. Tačiau tai nereiškia, kad nusižengiamumo subkultūra stokoja saiko jausmo. Subkultūros principai nesako, kad jos narys gali daryti kas šaus į galvą vien todėl, kad kas nors pavadino jį „chuliganu". Jei kas nors iš jų bandys nužudyti pavadinusį jį chuliganu, jo dralgužiai tikriausiai pagalvos, kad jis „kietas". Bet vis viena jie, kaip ir mes visi, pamanys, kad jis „išsikraustė iš suknistos galvos".

Tad paisydamas ribų nusižengiamumo subkultūros narys turi teisę imtis puolimo. Tai žymiai daugiau nei leidžia įstatymas. Įstatymas nepripažįsta jokio lygybės ar „atsiteisimo" principo. Pagal įstatymą lengvinančios aplinkybės atsiranda tada, kai sukelta grėsmė asmeniui ar turtui. Besiginantysis gali ginti tik savo teritoriją.Teisės požiūriu, nusižengimas negali būti paneigtas kaip savigyna, jeigu ją paskatino troškimas „atsilyginti". Nusižengėliui tokia įstatymo pozicija atrodo gerokai įtartina. Jam atrodo, kad čia trenkia bailumu. Taip ir yra. Bylos nagrinėjime dalyvaujantis teisėjas paprastai nurodo: jeigu bailio kelią įmanoma pasirinkti, tai reikia jį ir rinktis.

> Ginamojo pareiga buvo, jei įmanoma, pasitraukti ir pabėgti. Žmogus ... neturi teisės griebtis jėgos ir smurto prieš kitą, net gresiant pavojui, net kai jis turi pagrįstą priežastį manyti, jog atsidūrė pavojuje, nebent jis neįstengia saugiai atsitraukti ir pabėgti. Pagal įstatymą griebtis jėgos ir smurto savigynos tikslu ... jis gali tik tokioje situacijoje, tokioje padėtyje, kai neįstengia saugiai atsitraukti.[22]

[22] *People vs. Tomlins* iš Donnelly, Goldstein, and Schwartz, op. cit., p. 665.

Jei įmanoma atsitraukti, jei galima šauktis policijos ar gyventojų, bailio kelias neišvengiamas. Tai reiškia, kad situacijos, kurios nėra spontaniškos, vargu ar gali tikti kaip gynybos pagrindas nusikaltimo atveju. Sugrįžimas į įvykio vietą absoliučiai užkerta švelninančių aplinkybių taikymo galimybę; tačiau subkultūros nusižengėliui taip neatrodo. Įstatymas liaujasi jį varžęs, aktyvi provokacija jį epizodiškai neutralizuoja. Provokuojamas jis gali ne tik gintis, bet ir pulti.

Nusižengėlio ir įstatymo pozicijos skiriasi trimis pagrindiniais dalykais. Subkultūra pripažįsta atsiteisimą, leidžia nesirinkti bailio kelio, nors nepaneigia ir atsitraukimo galimybės; nedraudžia sugrįžti į provokacijos vietą ir net iš anksto surežisuoti konfliktą.

Įstatymas, atspindėdamas sveiką protą, jau seniai išsidavė nesąs iki galo tikras dėl bailio kelio. Galiausiai nevyriška ar net nelabai išmintinga bėgti nuo užpuoliko, ieškoti įsivelti vengiančio piliečio ar policijos, kurios amžinai stinga. Taigi įstatymas leidžia gintis tada, kai užpultasis jau parodė daugiau ar mažiau pastangų ieškodamas pagalbos.

To negana, įstatymas leidžia besiginančiajam laikyti savo namus prieglobsčiu. Taigi ką tik pacituoti bylos teisėjo nurodymai buvo klaidingi, pasak Cardozos, – ne iš principo, bet šiuo konkrečiu atveju. Jie buvo klaidingi, nes:

Žmogžudystė įvyko ginamojo būste. Įstatymas niekad netvirtino ir dabar netvirtina, kad žmogus, užpultas savo namuose, turėtų trauktis. Užpultas namuose jis gali neužleisti savo pozicijų ir pasipriešinti užpuolėjui. Jis tikrai neįpareigotas lėkti laukais ar keliais, pabėgęs iš savo paties namų[23].

[23] *Ibid.*

Taigi įstatymas numato bailio kelio taisyklės išimtis. Ji galioja ne visur, o visų mažiausiai savuose namuose. Įstatymas atspindi sveiko proto nuostatą, kad bailumas ne visada pateisinamas ir trumpam pasirodo, jog šios taisyklės išimtis nesunku pratęsti ir pamažu išplėsti. Tačiau įstatymas, turėdamas daugiau savimonės negu paprotys, gali nubrėžti griežtas ribas, už kurių išimtys negalioja. Paprotys nėra toks tikslus.

Įstatymas nubrėžia ribą ties namais, ir ne toliau. Cardoza tame pačiame teismo sprendimo atšaukime pritardamas cituoja *Žmonės prieš Salivaną*.

Nužudytasis žmogus ir ginamasis gyveno pensione. Jų kambariai buvo skirtinguose aukštuose. Muštynės prasidėjo ginamojo kambaryje. Vyrai išsiskyrė ir ginamojo auka nulipo laiptais žemyn. Laiptų apačioje jis apsisuko ir grįžo atgal. Ginamasis, užuot pasitraukęs į savo kambarį, pasiliko laiptų aikštelėje. Jie vėl susiėmė ir įvyko žmogžudystė.[24]

Nusikaltimas *Žmonės prieš Salivaną* nebuvo paneigtas, nes pereita į puolimą. Ginamasis buvo ne namuose. Jis buvo ant laiptų, išėjęs iš savo kambario. Įstatymas sąmoningai apriboja tą zoną, kurioje bailio kelio taisyklei daroma išimtis. Tokia konkreti demarkacija yra šiek tiek savavališka.

Nusižengiamumo subkultūrai rūpi panašūs dalykai kaip ir teisei. Jos išvados šiek tiek skiriasi nuo teisės, bet kai kuriais atžvilgiais ir panašios.

Bailio kelias yra žinomas ir nusižengėliui. Jis dažnai jį pasirenka, ypač ne namuose. Namais jis vadina savo „žemę". Nors namuose, ant savo žemės, jis ir galėtų pasirinkti bailio kelią, tai nepatartina. Jis ypač nenori rinktis bailio kelio, jei agresorius

[24] *Ibid.*

yra užpuolikas iš kitur. Nenori, nes savo žemėje siekia išsaugoti drąsaus ar karingo reputaciją; ir todėl, kad bėgti iš prieglobsčio, kur tuzinai piliečių neverčiami suteiks pagalbą, būtų ne bailio, o kvailio kelias. Namų arba savos žemės išskyrimas iš bendrų taisyklių ir įstatymo, ir nusižengėlių pasauliuose turi tą patį pagrindą. Šis panašumas iš dalies patvirtina nuomonę, kad abi sferos atspindi sveiką protą.

Kodėl įstatymas išskiria namus iš bendro draudimo kautis už savo pozicijas? Primesti įstatymui motyvus pražūtinga, bet rizikuoti vis tiek verta. Reikalauti pasirinkti bailio kelią, kai žmogus savo namuose, reikštų rekomenduoti kvailio kelią. Daroma prielaida, kad namuose saugiau nei „laukuose ar vieškeliuose". Negana to, pabėgti iš namų reikštų palikti turtą ir asmenis, kuriuos nuskriausti galėjo būti užpuoliko įsiveržimo motyvas. Taigi bailio kelio nereikalaujama, jis net nerekomenduojamas, nes pasmerktų veikiau didesniam, o ne mažesniam pavojui, grėstų didesniu asmens sužalojimu ar finansiniais nuostoliais nei savo pozicijų gynyba.

Galima pridurti, gal tik su mažesniu pasitikėjimu, dar vieną motyvą. Įstatymas visada labai rūpinosi išsaugoti tėvų, ypač tėvo, autoritetą. Šeimos, kaip kertinės visuomenės institucijos, tvarkos ir stabilumo atramos, idėja nėra ką tik atrasta sociologijos. Todėl įstatymas vengia rekomenduoti bailio kelią žmonos ir vaikų akivaizdoje. Tėvų įvedama tvarka ir stabilumas priklauso ir nuo tėvo reputacijos. Bailio kelio taisyklės pritaikymas pasmerktų jo reputaciją žlugti. Taisyklė buvo suformuluota taip:

Įstatymas leidžia žmogui imtis jėgos bei smurto savigynai tik tada... jei jis atsiduria tokioje padėtyje, tokioje vietoje, iš kur negali saugiai pasitraukti... Tačiau kartais užpulti mes nelinkę trauktis: tai gali pasirodyti mums nevyriška; bet įstatymas liepia: jei žmogus įsten-

gia saugiai pasitraukti ... taip ir turi padaryti, net jei tai neatrodytų kilnu ir vyriška.[25]

Įstatymas išskiria iš taisyklės namus, nes pritardamas sveikam protui žino, kad reikalauti iš vyro elgtis nekilniai ir nevyriškai žmonai bei vaikams matant reiškia išklibinti pagarbos jam ir jo vertumo pagrindą. Įstatymas negali kelti grėsmės pagarbos šeimoje pagrindams, todėl ir modifikuoja bailio kelio taisyklę. Subkultūros nusižengėlis irgi negali leisti, kad jo šeimos „pakaitalų" pagarbos jam pagrindas būtų išmuštas iš po kojų. Tad savo teritorijai jis irgi taiko ypatingas sąlygas.

Įstatymo ir nusižengėlio požiūriai į savigyną panašūs, tačiau ir skirtingi. Teisės požiūrį apibendrintai nusako tokie principai: į puolimą pereiti jokiomis aplinkybėmis nedera, daugumoje situacijų dera pasirinkti bailio kelią, jei tik tai įmanoma; tačiau namie savo pozicijų galima ir neužleisti. O štai apibendrinta nusižengėlio samprata: į puolimą pereiti galima bet kokiu atveju, žinoma, blaiviai įvertinus puolimo mastą; tad dažniausios alternatyvos yra pasirinkti bailio kelią, neužleisti savo pozicijų arba pulti; visais atvejais prieš pasirenkant dera blaiviai įvertinti situaciją; tačiau jei siūloma rinktis bailio kelią savo namuose, tai netikęs patarimas.

Tad kai nusižengėlį užpuola arba provokuoja, moraliniai saitai su įstatymu neutralizuojami. Dabar jau nesvarbu, kokia situacija, savo žemėj ar ne, jis gali pereiti į puolimą. Ar jis tai padaro, ar ne, priklauso nuo aplinkybių bei nuotaikos. Tačiau galimybė nusižengti išlieka, nes sąžinės graužimas, kad nepritampi, kyląs iš moralinio saito su įstatymu, neutralizuotas. Dabar individas be kliuvinių nuplūduriuoja su nusižengiamumo srove.

[25] *Ibid.*

Esama išskirtinės situacijos, kai neįprastas nusižengėlio požiūris į savigyną sušvelnina įstatymo pažeidimą. Subkultūros nusižengėlis dažnai dalyvauja karo veiksmuose. Jo savigynos samprata leidžia jam pateisinti bendraamžių grupės egzistavimą, o ši, šalia visokios kitokios veiklos, nepaliaujamai konfliktuoja su gausybe kitų panašiai nusiteikusių gaujų. Mūšiai – ir partizanų užpuolimai, ir konvencionalūs susirėmimai – yra pagrindinis nusižengiamumo subkultūros elementas. Gaujų karai, nors ir skirdamiesi dažniu, formomis, pavojingumu, laiku ar vieta, matyt, buvo šios subkultūros įprastas požymis nuo pat jos užuomazgų[26].

Nusižengiamumo subkultūra į reikšmingesnes savo veiklos sritis atkakliai įtraukdavo ir periodiškai atnaujinamą konkurenciją, kuri nedraudžia panaudoti smurto. Dramatiškiausia smurto forma, oficialus mūšis, dažnai vadinama „susistumdymu". Anksčiau tokie oficialūs mūšiai vadinti „susidūrimais" ar paprasčiausiai gatvės muštynėmis. Įprastesnis, bet turbūt pavojingesnis yra partizaninis įsiveržimas į priešo teritoriją arba paklydėlių, nuklydusių iš savo teritorijos, užpuolimas iš pasalos.

Mūšis yra veikla, realizuota ar potenciali, kuria užsiima visos nusižengiamumo subkultūros grupės. Tai viena iš įprastų nusižengiamumo raidos pakopų. Beje, tai ir standartinė nusižengėlio ekspektacija, nes kiekvienas iš jų žino, kad anksčiau ar vėliau teks susikauti vienokiame ar kitokiame mūšyje. Akivaizdu, kad šie mūšiai nelegalūs. Be to, primušimas, tyčinis suža-

[26] Gatvės ir gaujų mūšių aptarimą žr. Herbert Asbury *The Gangs of New York*, New York: Knopf, 1928; Richard O'Connor *Hell's Kitchen*, Philadelphia: Lippincot, 1958; and Lewis Yablonsky *The Violent Gang*, New York: Free press of Glencoe, 1962; laikmečio ir socialines variacijų, net tokių kraštutinių kaip specializuotos kovinės ir vagių subkultūros, analizė pateikta Richard Cloward and Lloyd Ohlin *Delinquency and Opportunity* Glencoe, Ill.: Free Press, 1960.

lojimas, žmogžudystė, šaunamojo ginklo nešiojimasis yra įstatymo pažeidimai, sudarantys baudžiamosios teisės branduolį, o ne jos periferiją. Kaip paaiškinti reguliarų ir kone suplanuotą dalyvavimą tokioje veikloje, neiškreipiant iki šiol mūsų susikurto nusižengėlio paveikslo?

Subkultūros nusižengėlio savigynos samprata *pateisina* jo dalyvavimą tokiuose mūšiuose. Tariamas mūšio motyvas visuomet gynyba, ir toks jo supratimas nėra mums neįprastas. Mūšis suprantamas kaip savisaugos ir savigynos užtikrinimas[27]. Negana to, savigyna suprantama gana laisvai ir be apribojimų, galop pateisinant ir prevencinius veiksmus. Savisauga laikoma grupės ir jos teritorinių teisių gynimas. Gynyba kam nors užpuolus reiškia išsaugoti grupės vientisumą, neleidžiant nuplėšti jos garbės, bei atremti kitokias provokacijas. Gynyba atvirai užgauliojant – tai atsikirsti tiems klastingiems užgauliojimams, kuriuos sukelia per uolios kitų gaujų pastangos užsitikrinti trokštamą „statusą". Taigi nusižengėlio savigynos samprata jau gana talpi ir darosi vis talpesnė. Kaip dauguma papročiu tapusių nerašytų principų, ji stokoja drausmės priemonių, sustabdančių neribotą plėtimąsi. Tai tokios priemonės, kurios būdingos kodifikuotoms ir racionalizuotoms sistemoms kaip teisė.

Savigynos, pateisinančios prevencinę agresiją prieš numatomas provokacijas, sampratos įtvirtinimą paspartina ir istorijos jausmas. Savigynos sampratos išplėtimas įgyja žymiai daugiau teisumo, jei situacija matoma istoriniame kontekste. Mūšių tarp gaujų ar jų tiesioginių pirmtakų istorija pakankamai turtinga, o ankstesnių mūšių priežastys užtektinai nevienaprasmės, kad pateisintų perėjimą į puolimą savigynos sumetimais. Taigi smur-

[27] Nereikėtų suprasti, kad realybėje nėra gaujų agresorių ir gaujų, kurios ginasi. Jos egzistuoja, kaip egzistuoja tautos agresorės ir tautos, kurios ginasi. Painiava kyla ir analitikas suklaidinamas dėl to, kad gaujos bei tautos agresorės yra pasisavinusios gynybinę leksiką.

tą, kuriuo atsakoma į banalią provokaciją ar net agresiją, galima pateisinti kaip nusikaltimo paneigimą, kai gauja, su kuria konkuruojama, apkaltinama kokiu nors simboliniu arba istoriniu nusižengimu.

Dėl nusižengėlių gaujų susidūrimų ir priešiškumo istorijos jų teritoriją pagrįstai galima pavadinti metropolio prieštarų židiniu. Bet kurią akimirką gali įsiplieksti įžeidimo kibirkštis ir gynybos samprata leis pereiti į puolimą. Ar tai įvyks, ar ne, ar oficialus mūšis įsiplieks, priklauso nuo daugelio faktorių, iš kurių paminėtini keli. Mūšio tikimybė priklauso nuo konkrečių varžovų padėties gaujos viduje, sąlyginio jų pajėgumo, įgytų sąjungininkų, arbitrų turėjimo arba ne, taip pat nuo to, ar stropiai teritorija stebima policijos.

Subkultūros savigynos samprata neutralizuoja moralinius saitus su įstatymu. Taigi gauja gali patekti į nusižengiamumo srovę. Kaip visada, nėra tikra, kad toks plūduriavimas pasroviui pasieks kulminaciją, prasiveržiančią nusižengiamu elgesiu. Ar susirėmimas iš tiesų įvyks, ar ne, priklausys nuo paminėtų faktorių bei daugybės kitų nenumatytų aplinkybių. Tačiau lemtingas žingsnis jau žengtas. Neutralizacija suveikė, nusižengėlis pateko į srovę. Jis *gali* nusižengti. Tikėtina, jog per ilgesnį laiką, pasitaikius progai, plaukimas pasroviui išsiverš kulminacija: realiu susirėmimu. Tačiau pavieniu atveju sunku, net neįmanoma nustatyti, ar nusižengiamumo nuostatai būdingas socialinės kontrolės susilpninimas subrandins rezultatą, t.y. įstatymo pažeidimą. Nusižengiamumo subkultūra tokia turtinga galimybių, taip menkai apibrėžta ir konkretizuota, tokia daugiaprasmė savo išraiškomis, kad ji nė nesiūlo nieko panašaus į aiškius nurodymus kaip veikti[28]. Nusižengiamumo kultūros raiška neišvengiamai išsaugo netikėtumo elementą.

[28] Apie plaukimo nusikalstamumo srovėje kulminaciją, įstatymo pažeidimą žr. šeštą skyrių.

Nepakaltinamumas

Šiuolaikinis teisės požiūris į nepakaltinamumą dėl psichinės ligos gerokai painus, todėl stengtis čia ką nors išsiaiškinti rizikinga. Deja, be tokių pastangų neapsieisime. Iš tikrųjų teisės požiūris gerokai painus todėl, kad ji nepajėgė susintetinti klasikinio bei pozityvistinio kanonų ir pasirinkti tarpukelio. Dviejų žmogaus sampratų sintezė logiškai sudėtinga, o pasirinkti vieną iš šių dviejų empiriškai neįmanoma. Vyrauja padrika teisinė psichinės ligos koncepcija, tad ir aprašant ją nemenkų prieštarų neišvengiama. Beje, daugiausia dėl tos pačios priežasties teisės ir nusižengėlio nepakaltinamumo sampratos taip ir lieka aiškiai neatsiskyrusios. Pozityvistinė ir klasikinė koncepcijos daro įtakos ir teisės, ir nusižengėlio nepakaltinamumo, kaip gynybos pagrindo (nusikaltimo atveju), sampratai.

Thomasas Szaszas nurodo vienas iš svarbesnių šios painiavos ištakų. Pozityvistinio mąstymo psichiatrijos mokslo pavidalu atsiradimas pakeitė nepakaltinumumo juridinę prasmę. Teisės žvilgsniu, „neatsakomybė už žalingą poelgį dėl nepakaltinamumo...logiškai yra tas pat kas neatsakingumas už tokį poelgį dėl to, kad jis įvykdytas netyčia arba ginantis"[29]. Poelgis nėra nusikalstamas, kadangi stokojama protinio (psichinio) elemento. Dalinai pateisinama todėl, kad veiksmo atlikėjas nesukėlė veiksmo. Taigi kaltinamasis atleidžiamas nuo teisinės atsakomybės. Tvirtinimas, kad veikėjas nesukėlė veiksmo, prasmingas klasikinių teisės prielaidų kontekste. Jis ne toks prasmingas turint galvoje pozityvistinės kriminologijos ir jos pagrindinio tarpininko teisme – moderniosios psichiatrijos – prielaidas.

Pozityvizmo požiūriu, tvirtinimas, jog veikėjas nesukėlė veiksmo arba jį sukėlė, paprasčiausiai beprasmis. Tai banalybė arba

[29] Szasz, *loc. cit.*

klastotė: žmogaus veiksmai, nusikalstami ar konvencionalūs, esą sukelti ankstesnių įvykių. Ir atvirkščiai – akivaizdi klasikinė tokio teiginio prasmė. Veikėjo teisinis aš – valia – to neįvykdė. Kaip tvirtina Szaszas, tai tas pat kas veiksmas, įvykdytas netyčia arba savigynos sumetimais. Jis įvyko nesirenkant, vadinasi, ne dėl nusikaltimą padariusiojo kaltės. Negana to, klasikinė nepakaltinamumo samprata psichinę ligą laiko teisės faktu, paklūstančiu tokiems pat logikos ir akivaizdumo kanonams kaip ir savigyna ar atsitiktinumas. Teismui, pasitelkus parodymus ir apklausą, tekdavo nuspręsti, ar kaltinamasis elgėsi sąmoningai. Jis turėdavo nustatyti, ar veikėjas turėjo teisinį savojo „aš" aspektą. Valia, teisinis „aš" aspektas, mažai tesusijusi su asmenybe, psichiatriniu „aš" aspektu.

Psichiatrinis „aš" aspektas – asmenybė – ir su juo susijusi psichinės ligos samprata pastaruoju metu dažnai pasitelkiama teisme, ir būtent rėmimasis ja taip supainioja nepakaltinamumo klausimą. Nepaisant net Durhamo ar M'Naghteno taisyklių, psichiatrų dalyvavimas ir jų sukeliama painiava tarp valios ir asmenybės, nepakaltinamumo bei psichinės ligos akivaizdi. Abiejose srityse ekspertų parodymai, ar veikėjas sukėlė veiksmą ir ar yra atsakingas, pateikiami šiuolaikinių mokslų disciplinų atstovų, paneigia fundamentalias prielaidas, kuriomis tie parodymai remiasi. Šviečiamosios šiuolaikinės psichiatrijos skelbėjas, atrodytų, kažkaip liko atskirtas nuo sveiko proto, žinančio, kas yra pasirinkimas ir apribojimas, atsakomybė ir jos dalinis sušvelninimas. Tačiau kaip tik toks sveikas protas yra teisinės nepakaltinamumo sampratos pagrindas.

Verta atkreipti dėmesį į painiavą, užgožiančią dabartinį nepakaltinamumo statusą, kadangi minėtasis konvencionalių šaltinių palaikymas kaip tik leidžia suklestėti nusižengėlio supratimui. Skirtingai negu teisės sistema, nusižengiamumo subkultūra neatmeta nei vieno, nei kito kelio. Teisės požiūrį į nepakaltinamumą

išplėtoja ištisas galimų prasmių kapitalas, o pasauliečių, kurie yra įprastas požeminio palaikymo šaltinis, argumentus šiuo atveju sustiprina pačios teisės elementai. Įstatymo pažeidimo pateisinimas tuo, kad buvai „nesveikas" ar „apkvaišęs", gali atrodyti protingas ir priimtinas tiems įtakingiems elementams, kurie patogiai įsitaisę nepilnamečių teisės administravimo įstaigose; iš tikrųjų gal net labiau pateisinamas negu pačiam nusižengėliui, kuris antai reikalauja savo nusižengimo sušvelninimo. Tačiau „pamišimo" ar „apkvaišimo" idėja atrodo nesuderinama su tradiciniu nusižengėlio savęs vaizdiniu, kurio dominantės – vyriškas ištvermingumas ir ankstyva nepriklausomybė. Dėl šio neatitikimo tarp kartkartėmis pareiškiamo pasiteisinimo „pamišimu" ir tradicinės nusižengėlio savęs sampratos, galėtume įtarti, kad nepakaltinamumo gynyba teisme – dėl pamišimo – yra jų pasiimta iš išorinio šaltinio. Daugelis skirtumų tarp teisės ir nusižengėlio požiūrių atrodo iškylą iš pačios subkultūros socialinių aplinkybių, o nepakaltinamumo gynybos supratimas nusižengėlių veikiausiai pasiskolintas iš teismų ir socialinės rūpybos darbuotojų. Kai nusižengimą švelninančios priežastys yra platinamos socialinių darbuotojų ir inkorporuojamos į nusižengėlių subkultūrą, neutralizacija gresia įgauti itin taktinį, arba makiavelišką, pobūdį. Tad šis būdas išvengti atsakomybės neturi to autentiško skambėjimo kaip daugelis kitų. Kai nusižengėliai įrodinėja esą neatsakingi ir pasitelkia savitai suprantamas atsitiktinumo bei savigynos priežastis, tuomet jų įrodinėjimai skamba įtikinamai. Bet kai delinkventai aiškina savo „žygius" teisindamiesi nesklandumais šeimoje bei kitokiomis paauglių nelaimėmis, jie neslepia savo netikėjimo ir nenuoširdumo, ir, atrodo, sąmoningai. Daugelis iš jų tikindami, kad yra pamišę ar buvo apkvaišę, nesugeba nė nuslėpti, jog apgaudinėja. Nepriklausomai nuo to, ar subkultūros nusižengėlis tiki esąs pamišęs ar ne, jis norėtų, kad kiti jo tokiu nelaikytų. Pamišimas, kaip jis

suvokia psichikos sutrikimus, nesiderina nei su vyriškumu, nei su pilnametyste. Tad toks statusas jo aplinkoje jam vertės nesuteiks. Vis dėlto, kadangi tokią gynybą mielai priima dauguma nepilnamečių teismų atstovų, kai kurie nusižengėliai tuo pasinaudoja.

Nusižengėliai daug mieliau linkę išplėtoti kur kas tradiciškesnę pamišimo sampratą. „Prarasti protą" skamba daug vyriškiau nei būti pamišusiam, tad nusižengėlių grupė dažnai mieliau pasirenka tokią formuluotę ir jos laiduojamas švelninančias aplinkybes. „Aš nesusivaldžiau. Iš pykčio man aptemo protas." *Tuo metu* jis nesuvokė ką darąs. *Tuo metu* jis nebepajėgė atskirti gero nuo blogo. Kursyvu pateiktas terminas atskiria nusižengėlio požiūrį nuo teisinio M'Naghteno principo.

Maža to, nusižengėlį juk gali paveikti ir išorinės jėgos. Paveikiausi iš tokių faktorių yra alkoholis bei stimuliuojamieji medikamentai. Alkoholio poveikio aplinkybę teisė retkarčiais gali leisti panaudoti kaip atsvarą konkrečiai nusikalstamai paskatai, tačiau ne bendrai nusikalstamai paskatai.[30] Ir ne vien todėl, kad nepilnamečiams draudžiama vartoti alkoholį, bet tai jau visai kitas klausimas; įstatymas neišlaisvina asmenų nuo atsakomybės tada, kai jie laisva valia užsiima veikla, kurios žalingus bei pavojingus padarinius nesunku numatyti.[31] Tačiau nusižengėlio požiūriu alkoholio poveikis neabejotinai sušvelnina arba iš viso paneigia nusižengimą. Būti paveiktam alkoholio tai beveik tas pat kaip „pamesti protą", „prarasti protą".[32] Kai plaukimas nusižengiamumo srovėje neišvengiamai pasiekia kulminaciją,

[30] Teisinę intoksikacijos kaip gynybos teisme sampratą, žr. Herbert Wechsler „On Culpability and Crime" *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 339 tomas, 1962 sausis, p. 33–34.

[31] *Ibid.*

[32] Toks nepilnamečio nusižengimas kaip alkoholio vartojimas neutralizuojamas kitu būdu, kuris bus aptartas šeštame skyriuje.

išsiliedamas nirtulinga agresija arba proto aptemimu, tokį poelgį veikiausiai derėtų vertinti kaip automatinį patologišką atsaką į stimulą. Tačiau dabar jau galima apibūdinti ir bendrą neutralizacijos bei palinkimo į nusižengiamumą modelį. Savitvardos praradimas arba apsvaigimas nuo alkoholio trumpam nutraukia ryšį su moraliniais draudimais. Normatyvinės kontrolės sistema laikinai nustoja veikusi tokį visuomenės narį. Kai ryšys su įstatymu neutralizuojamas, gali įvykti posūkis į nusižengiamumą. Vienintelis skirtumas tarp šio ir kitokių rūšių patekimo į nusižengiamumo srovę tėra laikas: kiek užtruks nuo to, kai asmuo pateko nusižengiamumo poveikin, iki numatomos kulminacijos. Štai ir sprogimas. Nusižengiamumo subkultūros požiūriu, jos narys „prarado protą" ar tiesiog pamiršo pasitelkti protą. Jo elgesys jau nebėra valingas. Jo valią išstūmė išorinė, jį kontroliuojančios jėgos. Subkultūros nusižengėliui arodo, jog kaip tik šis akimirkos pamišimas ar impulsas, kuriam jis neįstengė atsispirti, ir atleidžia jį nuo atsakomybės.

Nelaimingas atsitikimas

Nusižengiamumo subkultūra nelaimingą atsitikimą supranta kitaip nei teisė. Ji arba išplečia juridinę nusižengimo dėl neatsargumo sampratą, arba ją iškraipo.

Teisės požiūriu nelaimingo atsitikimo kategorija *rizikos* nenumato.[33] Subkultūros nusižengėlio ta pati samprata riziką įtraukia. Neatsargumas ar rizika teisme nėra gynybos pagrindas, kadangi sveiko proto asmenys suvokia, kokios gali būti konkrečios tokios veikos pasekmės. Numatoma neatsargaus vairavimo pasekmė – partrenktas praeivis. Galima neatsargaus el-

[33] Wechsler, *op. cit.*, p. 29–30.

gesio su ginklu pasekmė – padaryta žala asmeniui arba nuosavybei. Jei asmuo imasi tam tikrų veiksmų, kurių numatoma kulminacija – įstatymo pažeidimas, tai jau leidžia įžvelgti esant nusikalstamą paskatą. Į tai, kad kaltinamasis „neketino to įvykdyti", atsižvelgiama, tačiau ne tiek, kad būtų iki galo pateisinti rizikos padariniai.

Taigi rizika nėra nei nelaimingas atsitikimas, kuris galėtų tapti pagrindu įstatymo pažeidimui paneigti, tačiau nėra ji ir iki galo tyčinė, kad nesusilauktų jokio sušvelninimo. Šalia kompromiso dėl psichinės nusižengėlio būklės, įstatymas pasinaudoja dar paprastesne priemone šiam akivaizdžiai sudėtingam klausimui išspręsti. Jis pasiremia įstatymo inovacija. Pati rizika tampa įstatymo pažeidimu, ypač turint galvoje vairavimą. Rizikinga veika pavadinama įvairiai, nors dažniausiai ji nusakoma kaip piktavalis (tyčinis) žalos darymas, kaip neatitaisoma, kaip nesuvaldoma, kaip ramybės drumstimas ir netgi „nepilnamečių nusižengiamumas". Visoms šioms įstatymų pažeidimo kategorijoms būdingas neapibrėžtumas ir neaiškumas, nederantis teisei, kuri šiaip jau didžiuojasi konkretumu bei aiškumu. Bet atrodo, kad tai kaina, kurią tenka sumokėti norint išnarplioti kietą mazgą pasitelkus įstatymo inovaciją. Rizikos dviprasmybės neįmanoma išvengti, kadangi tai ir psichinė būklė, proto būsena, o ne vien akivaizdus poelgis. Tą dviprasmybę galima tik perkelti iš psichikos į materialųjį ar faktinį lygmenis.

Nusižengėliai į šį reikalą žiūri šiek tiek kitaip. Jų nesutikimas iš dalies yra principinis, tačiau irgi susijęs su intelektualiniais trūkumais subkultūros, kurios nariai yra berniukai mokiniai. Teisės požiūrio į riziką logika, tokie jo elementai kaip kompromisas, subtilumas bei sofistika subkultūros nusižengėlio liks nepastebėti, kadangi šiuose menuose jis visiškas beraštis. Tebus leista man pamėgdžioti nusižengėlio minčių eigą.

Poelgis yra arba sąmoningas, arba nesąmoningas. Rizika yra psichinė būsena, kuri arba implikuoja paskatą, arba ne. Žinoma, aš linkęs rizikuoti. Aš to neneigiu. Aš nesivarginu, kad numatyčiau savo elgesio padarinius. Tačiau kaip galėčiau juos numatyti? Juk esu neatsargus. Neatsargumas nėra nusikaltimas. Paprasčiausiai esu pašėlęs vaikis.

Iš tokios nusižengėlio argumentacijos nesunku rekonstruoti tris dalykus. Pirma, jis nepalieka vidurio kelio: paskata yra arba jos nėra. Antra, nesąmoningai inkorporuodamas savybes, siejamas su terminu „rizika", jis jas materializavo, taip atmesdamas atsargaus elgesio galimybę. Trečia, jis iš principo nepritaria įstatymui faktine, arba materialiąja, prasme. Šitaip jis pereina iš kompromiso, pirmojo teisinio atsako į neatsargumą, režimo į antrąjį – įstatymo inovaciją.

Subkultūros reakcija į įstatymo naujoves visų pirma yra atsisakymas sutikti su jų teisėtumu. Nors delinkventas sutinka su svarbiausiais baudžiamosios teisės draudimais, daugelio periferinių įstatymo pažeidimų jis nepripažįsta. Įstatymo inovacijos, persmelkiančios nepilnamečių nusikaltėlių kodeksą ir uždraudžiančios įvairias „kvailiojimo" formas ar per ankstyvą „brandą", jo pritarimo nesusilaukia. Taip reaguodamas į periferinius įstatymo pažeidimus subkultūros nusižengėlis, atrodo, visai atitinka savo portretą, sukurtą nusižengiamumo subkultūros teorijos. Tačiau netgi kalbant apie periferinius įstatymo pažeidimus, nusižengėlis paprastai juk nepostuluoja tokių poelgių teisingumo; užuot tai daręs, jis nesąmoningai inkorporuoja ir modifikuoja dar vieną teisės sąvoką. Daugelį periferinių įstatymo pažeidimų jis suvokia kaip deliktus, civilinės teisės pažeidimus, poelgius, kurie yra blogi, už kuriuos, jei jais sukeliama žala asmeniui, turi būti laiduojamas žalos atlyginimas bei kompensavimas. Tačiau nusižengėlis nelaiko jų vertais įtraukti į

baudžiamąją teisę[34]. Maža to, į įstatymo inovaciją jis reaguoja pasipiktinęs. Kaip įtūžęs klientas, kuriam per vėlai pranešė apie smulkų šriftą, subkultūros nusižengėlis jaučia neteisingumą. Kadangi jis yra „stambiausias" teisingumo vartotojas, jo reikalavimai gana aukšti. Teisingumas ne tik privalo imtis bylos sąžiningai ir su didžiausiu rūpestingumu, jis neturi būti ir smulkmeniškas[35].

Išplėsdamas nelaimingo atsitikimo sampratą ir įtraukdamas į ją riziką, nusižengėlis mato daugiau ir tų sąlygų, kurioms esant įstatymo pažeidimas gali būti paneigtas. Jis gali elgtis netramdomai ir nerūpestingai, nenumatydamas savo elgesio padarinių. Vadinasi, pasitaikius progai jis nuplūduriuos su srove. Laikantis jo interpretacijos, jis nesukėlė šio veiksmo. Tai įvyko dėl neatsargumo.

Nusižengiamumo subkultūra ne tik išplečia teisinę nelaimingo atsitikimo sampratą, bet ją ir iškraipo. Įstatymo pažeidimas gali būti paneigtas ir atsakomybė panaikinama dėl *nelaimingo atsitikimo aplinkybių (accidents of circumstance).* Kaip ir savigynos atveju, sampratos gali būti iš esmės modifikuotos pasitelkus istorijos jausmą. Savigyna gali remtis praeitimi, istorine priešo agresija. Panašiai ir nelaimingas atsitikimas gali būti aiškinamas biografiniais faktais, o ne vien tik tiesiogiai susijusiais su įstatymo pažeidimu. Aplinkybių nulemti nelaimingi atsitikimai nusako nesėkmę – ankstesnius įvykius, gamtinius bei antgamtinius, suteikiančius kontūrus asmens lemčiai.

Pasak nusižengėlio subkultūrinių principų, nesėkmė yra lengvinanti aplinkybė, taigi ir gynyba teisme. Žmogus nekaltas dėl savo nesėkmės. Kadangi jis neatsakingas už savo lemtį, jis negali

[34] Šis argumentas išplėtojamas penktame skyriuje.

[35] Žr. ketvirtą skyrių.

atsakyti ir už tai, kaip ji susiklosto[36]. Taigi paskata, psichinis nusikaltimo elementas, periodiškai išnyksta. Kai jis išnyksta, moralinis ryšys su įstatymu nutrūksta, ir asmuo gali patekti į įvairius nusižengiamumo srovės verpetus.

Tikėjimas lemtimi bei likimu panaikina paskatą. Tad tautoms, tarkim, ir mūsų, akcentuojančioms psichinį nusikaltimo elementą, tokie įsitikinimai sukelia tikrą teisinės tvarkos koroziją. Jei tokį įsitikinimą priimtume iki galo ir visuomet, tai įstatymo suvaržymai būtų visiškai ir kiekvienu atveju neutralizuojami. Laimė, niekas mūsų visuomenėje (ir jokioje kitoje visuomenėje) nėra iki galo atsidavęs lemties malonei. Įsitikinimą totalia lemties valdžia pakerta lygiai toks pat persmelkiantis jausmas, jog žmogus pats lemia įvykius. Žmogus suvokia save ir kaip priežastį, ir kaip pasekmę. Ir viena, ir kita slypi asmens sąmonėje, išplaukia iš „aš" santykio su aplinka. Sveikas protas mums sako, kad mes veikiame savo aplinką ir esame jos veikiami.

Nusižengėlis dažnai svyruoja tarp savęs kaip priežasties suvokimo – humanizmo – ir savęs kaip pasekmės suvokimo – fatalizmo. Tokį svyravimą patiria kiekvienas. Tačiau nusižengėlis gali patirti jį dar intensyviau, kadangi jo subkultūros priesakai linkę į senesnes tradicines fatalizmo sampratas. Galėtume tarti, jog nusižengiamumo subkultūra formuojasi provincijos ir metropolio gyvenimo kryžkelėse. Tad ji išsaugo tradicinį įsitikinimą sėkme ir lemtimi. Tačiau būdama šiuolaikinės pažangios visuomenės sudedamąja dalimi nusižengėlių subkultūra inkorporavo ir humanistinius elementus, todėl nusižengėlis ne visuomet suvokia save kaip aplinkybių auką. Jis ne visuomet neatsakingas. Nusikaltimas sušvelninamas, tad tampa leistinas tik tuomet, kai primenama lemtis, kai delinkventas prisimena esąs kontroliuo-

[36] Walter Miller *Delinquent Behavior: Culture and the Individual*, Washington, D. C.: National Education Association, 1959, p. 67.

jamas išorinių jėgų. Taip kartkartėm atsitinka, tad jis gali nusižengti gana dažnai, įkūnydamas nusižengiamumo ideologijos siūlomą įvaizdį. Jis vengia (o tai ir atitinka mūsų turimą jo vaizdinį) dviejų parodija virstančių kraštutinumų – pasirodyti, kad jis didesnis nusižengėlis negu kiti; užsiminti, kad iš tiesų yra įvykdęs daugiau nei žinoma įstatymo pažeidimų. Jis gali nuplaukti su nusižengiamumo srove, kai jį apima fatalistinė nuotaika, kai jam primenama apie tai, kad yra pasekmė.

Kas gi sukelia nusižengėliui fatalistinę nuotaiką? Kas primena jam apie lemtį? Kaip dažnai ir būna, jis mums atsako, tik mes neišgirstame atsakymo. Lemtį jis prisimena tuomet, kai jis, anot jo, yra „stumdomas". Būti stumdomam reiškia būti kontroliuojamam išorinių jėgų. Mums sunku suvokti šios metaforos reikšmę, kol jos neperkeliame į nusižengiamumo kontekstą.

Kai klausiame nusižengėlių, kodėl jie elgiasi būtent taip kaip elgiasi, ir kai jų atsakymai patikrinami, jie dažnai tvirtina taip pasielgę dėl to, kad buvo „stumdomi". Įprasta reakcija yra arba priimti jo žodžius rimtai ir pritarti tai naiviai frustruotos agresijos teorijai, arba atmesti jo tvirtinimus rimtais pozityvistiniais argumentais – atseit jis svariau nepaaiškino, kuo skiriasi nuo kitų. Kitus taip pat stumdo, tačiau tik jis ir jo draugužiai nuolat nusižengia įstatymui. Taip, tai gal ir teisinga, tačiau vėl labai klaidina. Fatalistinė nuotaika, jausmas, jog esi „stumdomas", tėra viena dalelė proceso, apimančio visa tai, ką iki šiol jau apsvarstėme: nerimą dėl statuso, sustiprintą nuolatinių išmėginimų, klaidingą savosios subkultūros turinio supratimą ir sykiu subkultūros principus, ieškančius įstatymo pažeidimą švelninančių sąlygų. Beveik beprasmiška ištraukti šiuos elementus iš konteksto, pažvelgti į kiekvieną iš jų ir atmesti kaip nepakankamai atskiriančius nusižengėlius nuo kitų berniukų. Kaip tik tai ir norime pasakyti: nusižengėlis nėra toks jau fatališkai kitoks nei kiti berniukai. Skirtumas tik nežymus, ir tik procese pasie-

kiama tokia skirtumų koncentracija, kurios kartais pakanka, kad įvyktų kulminacija, įstatymo pažeidimas.

„Stumdymas" pasmerkia nusižengėlį fatalistiškai nuotaikai. Jis patiria save kaip pasekmę. Tokiomis aplinkybėmis jis tampa neatsakingu. Neatsakomybės jausmas įtraukia jį nusižengiamumo srovėn, kuri parengia jį nusižengiamai veiklai. Nuo jo priklauso, ar plaukdamas su šia srove jis pasieks kulminaciją ir nusižengs. Nusimetęs moralinius skrupulus, jis akimirksnį egzistuoja atšiauriai ir gąsdinamai atskirtas. Jo subkultūros principai epizodiškai išlaisvina jį nuo dorovinių suvaržymų, tačiau dėl to jo priklausomybė nuo subkultūros narių tik sustiprėja. Jis atsigręžia į bendraamžius, kad šie padėtų jam nenuplaukti nublokštam nusižengiamumo srovės. Tačiau bendraamžių funkcija ne tokia. Užuot tai padarę, jie tik sustiprina jo fatalistinę nuotaiką ir sukuria abipusės neteisybės supratimo kontekstą. Kodėl grupės situacija sustiprina fatalizmo nuotaiką ir dažnai paspartina jos įsitvirtinimą?

Grupės situacija neišvengiamai primintų jos dalyviui apie lemtį ir taip sunaikintų atsakomybę, jei nusižengimo dėl neatsargumo aplinkybių koncepcija neapimtų natūralių, o sykiu ir antgamtinių aspektų. Griežtai kalbant, lemtis juk reiškia, kad esame kontroliuojami antgamtiškų esybių, o bendraamžiai juk neturi nieko antgamtiško. Tačiau nusižengiamumo kultūra išplečia lemties sampratą visų pirma priimdama parankią pagalbą iš gamtiškojo fatalizmo brolio – determinizmo. Subkultūra, kuri klesti maitindamasi konvencionalaus palaikymo syvais, inkorporavo šiuolaikinius determinizmo kanonus į savo tradicinį fatalistinį kontekstą. Taigi tikėjimas antgamtiška lemtimi, kurią subkultūros nusižengėliai priima tik pusiau rimtai, praturtintas gamtinėmis determinantėmis. Abu elementai tobulai susilieja. Skiriasi jie tik savo nurodomu suvaržymo šaltiniu, kokybe ir laipsniu. Priešingai nei pozityvistinei kriminologijai, nusižen-

giamumo subkultūrai skirtumas tarp gamtiškųjų ir antgamtiškųjų determinančių didelės įtakos nepadarė. Tačiau nei kriminologo pozityvisto, nei klasikinės humanistinės prielaidos nusižengėlio – kai jis nugrimzdęs į fatalistinę nuotaiką – visiškai neveikia. Stebėdamas apimtą tokios nuotaikos subkultūros nusižengėlį gali patikėti, kad pozityvizmo sukurtasis jo portretas tikslus. Tačiau taip nėra. Panašumas apgaulingas. Jis nėra suvaržytas, verčiamas nusižengti. Nusižengėlis yra laisvas nusižengti.

Kai lemties samprata išplečiama, grupės situacija gali priversti nusižengėlį prisiminti, kad jis yra pasekmė. Jis yra vienas iš daugelio. Jis yra patekęs į nuožmios nepriklausomybės būseną, ypač jeigu į „kompanijos" rankas jį anksčiau nubloškė atsitiktinumas. Tokia grupė ir pati gali sukurti fatalizmo nuotaiką, kadangi ji taip pat daugumą savo narių „stumdo".

Grupės situacija gali arba sustiprinti fatalistinę nuotaiką, arba ją sukelti. Tokią nuotaiką gali sukelti ir kita situacija, neretai patiriama vaikų – apsupties. Apsupties situacijos, kurioje vyrauja konvencionalūs suaugusiųjų visuomenės tarpininkai, būdingu bruožu dažnai būna priklausomų nuo jų asmenų „stumdymas". Tėvai ir pareigūnai kartais naudoja tokias taktikas, kad nepilnametis negali užmiršti esąs pasekmė. Tačiau paprasto įsakinėjimo nepakaktų tokiai prislėgtai ir pavojingai nuotaikai sukelti. Kad nepilnametį įtrauktų delinkvencijos verpetai, jis turi būti kaip reikiant trankomas. Jo silpnas, tačiau vis viena egzistuojąs ryšys su visuomene turi nutrūkti. Kad prisimintum lemtį, privalai trumpam palikti visuomenę.

Parama iš konvencionalių šaltinių

Tam tikromis aplinkybėmis subkultūros nusižengėlis laiko save neatsakingu. Jo savęs samprata yra patvirtinama, galbūt net pranokstama to požiūrio, kurio laikosi kai kurie konvencionalūs visuomenės sluoksniai. Nusižengėlio pretenzijos pranokstamos todėl, kad kai kurios konvencionalios ideologijos be jokio sąžinės graužimo nė nesistengia susieti neatsakomybės su nelaimingu atsitikimu, savigyna ar pamišimu – netgi jų išplėtotu pavidalu. Pasak šio požiūrio apologetų, mes iš viso niekuomet nesame atsakingi, nes mūsų elgesys determinuotas tikrovės įvykių, kurių mes nekontroliuojame. Subkultūros nusižengėlis girdi – jo ausys pastatytos – ištartys iš įvairių tariamai respektabilių šaltinių, kurie jį veikia, patvirtina jo požiūrį. Jis klauso, iškraipo, pasinaudoja šiomis ištartimis.

Galiu numatyti, kad būsiu apkaltintas, neva šias ištartis bei tvirtinimus atsieju nuo konteksto. Taip ir yra. Požiūriai, kuriuos aprašysiu, dažniausiai modifikuojami, komplikuojami ir logiškai išvedami jiems atstovaujančių ideologų. Tačiau jeigu mums rūpi, kaip šias ištartis girdi nusižengėliai, praverčia atitraukti jas nuo konteksto, tačiau ne bet kaip. Veikiau mes turėtume pamėginti perskaityti populiarias ideologijas taip, kaip jas perskaito nusižengėlis. Savo tendencingo perskaitymo ar klaidingo interpretavimo stilių turėtume derinti prie nusižengėlio, kuris visų pirma nori ar mėgina prisiderinti prie nusižengiamumo subkultūros principų. Jeigu bendravimo tyrinėjimai mus iš viso ko nors išmokė, tai visų pirma budrumo nepraleisti pro akis to vyraujančio klausytojų polinkio iškraipyti, klaidingai interpretuoti ir apskritai inkorporuoti girdimą į jau egzistuojančias savo atskaitos sistemas[37]. Mano svarbiausias tikslas, kai nurodau kon-

[37] Žr. Eunice Cooper and Marie Jahoda „The Evasion of Propaganda: How Prejudice People Respond to Anti-Prejudice Propaganda" iš Ralph Turner and Lewis Killan (leid.) *Collective Behavior*, Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1957.

vencionalias paraleles nusižengėlių požiūriams, nėra demaskuoti niekšus. Aš veikiau norėčiau paanalizuoti tą pastiprinimą, kurį subkultūros principai gauna iš konvencionalių idėjų. Kadangi nusižengiamumo subkultūra pati subtiliai ir rizikingai balansuoja tarp nusikaltimo ir konvencionalumo, stabilumo jai pavyksta pasiekti tada, kai ją paremia platesnis kultūrinis kontekstas.

Kategoriškas ir tiesmukas nusikalstamo neatsakingumo palaikymas išėjo iš mados. Vargu ar mūsų laikais turėtume galimybę tapti tiesioginiais liudytojais to neįtikėtino reginio, kaip Clarence'as Darrow 1902 m. kreipiasi į Kuko apygardos kalėjimo kalinius, pranešdamas jiems, kad jie iš viso už nieką neatsakingi.

Čia esantys žmonės ne daugiau ką gali padaryti, kad čia nebūtų, nei esantys už šių sienų gali ką padaryti, kad nebūtų už jų. Aš netikiu, kad žmonės atsiduria kalėjime dėl to, kad jie šito nusipelnė. Jie yra kalėjime paprasčiausiai dėl to, kad negalėjo šito išvengti, dėl susiklosčiusių aplinkybių, kurių nekontroliuoja, už kurias visiškai neatsakingi ... Daugelis iš jūsų, žmonės, esate kalėjime, nes iš tikrųjų apiplėšėte; daugelis dėl to, kad kažką pavogėte. Įstatymo požiūriu tai reiškia, kad jūs pasisavinote kito asmens nuosavybę. Gal kuris iš jūsų įėjote į parduotuvę ir išsinešėte porą batų, nes neturėjote tiek pinigų, kiek jie kainavo. Gal kuris iš jūsų nužudėte. Negaliu išvardyti visko, ką jūs kiekvienas padarėte. Nemaža ir tokių, kurie padarė ką nors iš čia išvardytų dalykų, tačiau patys nežino, kodėl tai padarė. Man atrodo, aš žinau, kodėl jūs visa tai padarėte – kiekvienas iš jūsų. Jūs padarėte tai, nes buvote stumiami tai padaryti. Tuo metu jums atrodė, kad galite rinktis: įvykdyti tai ar ne, kaip jums pasirodys geriau; tačiau galų gale jūs neturėjote jokio pasirinkimo. Gal kai kas esate iš tų, kurie kišenėje šį tą turėjote, tačiau vis viena įsigijote visuomenės draudžiamais būdais. Dabar gal ir patys nesuprantate, kodėl jūs būtent

taip padarėte, tačiau jei pakankamai į šį klausimą įsigilintumėte ir atsargiai tai apsvarstytumėte, išvystumėte, jog būta aplinkybių, kurios vertė jus padaryti kaip tik tai, ką jūs padarėte. Jūs ne daugiau galėjote atsispirti tam nei mes galime atsispirti tam, kas esame, ir neužimti padėties, kurią užimame[38].

Šiuolaikiniai tokių nuostatų šalininkai vargu ar sumanytų išreikšti panašias mintis kalboje, skirtoje nusikaltėlių auditorijai; tačiau ne todėl, kad tokia nuostata liovėsi egzistuoti. Kai kurios iš šių idėjų įkūnytos pataisos institucijose. Tad nuo stogų tokios idėjos romantiškai nešūkaujamos. Mojavimas panašiais lozungais, kaip vienas nuovokus kalinys iš Darrow auditorijos pastebėjo, „per daug radikalus". Mūsų dienomis tokie samprotavimai dėstomi akademikų simpoziumuose bei vadovėliuose studentams. Tačiau jų įtaka neapsiriboja vien intelektualiomis auditorijomis. Darrow nuostatai artimas užuominas nusižengėliai nuolat girdi bendraudami su profesionaliais savo prižiūrėtojais.

Gana būdinga tai, kad kraštutines, tad ir naudingiausias ištartis delinkventas išgirsta iš psichoanalitinio požiūrio šauklių. Kartais nereikia net pasitelkti paties nusižengėlio talento iškraipyti ir vulgarizuoti. Johnas Hospersas, šiuolaikinis psichoanalitinės pakraipos filosofas deterministas, tvirtina:

Esama daugelio veiksmų...už kuriuos atsakingi žmonės, o ypač teismai, linkę laikyti veiksmo atlikėją, tačiau aš sakyčiau, kad atsakingu laikyti jo nereikėtų. Žygis gali būti suplanuotas, įvykdytas apskaičiavus, jis gali kilti iš atlikėjo charakterio ir būti nuoseklus viso kito jo elgesio tęsinys, įmanoma...kad jis būtų galėjęs pasielgti ir kitaip,

[38] Arthur Weinberg (leid.) *Attorney for the Damned*, New York: Simon and Schuster, 1957, p. 3, 6.

jeigu būtų panorėjęs; nepaisant to, jo elgesį nulėmė kūdikystėje užsimezgę nesąmoningi konfliktai, kurių jis visiškai nekontroliavo ir apie kuriuos (neturėdamas psichiatrinio išsilavinimo) jis nežino[39].

Šis Hosperso pareiškimas neįprastas gal tik savo argumentų aiškumu. Jo požiūriui daugiau ar mažiau pritaria psichoanalitikai ir ypač socialinių darbuotojų palyda. Jei kartais delinkventui būtų per sunku inkorporuoti psichologinį determinizmą į savo tradicinį antgamtiškumo kontekstą, tokie žmonės kaip Hospersas padaro tai už jį.

Pagalvokime kad ir apie švaistūną...Galima sakyti, kad jis galėjo įveikti švaistūniškus savo polinkius. Juk kai kas juos įveikia. Tikra tiesa: kai kas įveikia. Tiems pasisekė. Jiems duotas talentas didelėmis pastangomis įveikti anksti pasireiškusius trūkumus, ir jie pajėgė tai padaryti. Kai kam iš mūsų pasisekė dar labiau, mums tereikia tik nedidelių pastangų tokiems trūkumams įveikti. O vienas kitas, tikrieji sėkmės kūdikiai, neturime net trūkumų, kuriuos reikėtų įveikti. Tai tik sėkmės dalykas. Mažiausiai pasisekė tiems, kurie šių trūkumų neįstengia įveikti net ir labai stengdamiesi, taip pat tiems, kurie nesugeba pasistengti.[40]

Hospersas gal nėra subtilus psichoanalitinio požiūrio oratorius. Manyčiau, kad ne. Tačiau jo argumentai vertingi kaip tik dėl tos priežasties. Jis tobulai perteikė šį požiūrį supaprastinta forma – kaip jį išgirsta nusižengėlis. Negana to, jis dar parodė ir sąsają su antgamtiškuoju pradu.

Hosperso teiginys yra radikali psichologinio determinizmo idėjos gynyba. Daugelis kitų to paties požiūrio šalininkų tik-

[39] John Hospers „What Means This Freedom", iš Hook, *op. cit.*, p. 126.
[40] *Ibid.*, p. 137.

riausiai atmestų tokį paprastą ir demistifikuotą teiginį. Tačiau argi jo interpretacija nėra logiška nenuolankiojo determinizmo pasekmė? Tai, kas yra, privalo būti, kadangi tai yra. Netgi jei asmuo pasikeičia, tai tik todėl, kad galią pasikeisti jis turėjo savyje. Jei jis nepasikeičia, ką gi, jam paprasčiausiai pritrūko sėkmės.

Keista nuosekliojo determinizmo savybė yra begalinis jo patiklumas. Tai „mokslinė" filosofija, persmelkta tikėjimo, ištikima utopiškajam pažadui. Nė vienas deterministas netvirtins, jog žinome delinkvencijos priežastis. Vienas kitas sutiks, kad žmogų derėtų laikyti atsakingu, tačiau su šituo sutikę, jie tuoj pat atmeta padarytą nuolaidą, pavadinę ją neišvengiama fikcija. Tačiau Hospersas ir jo bendraminčiai nelinkę į kompromisus. Skolos įsipareigojimas turi būti tučtuojau nuginčytas.

Tarkime, nustatyta, kad žmogus įvykdo žmogžudystę tik tuomet, jei praėjusią savaitę valgė tam tikro maisto, – sakykim, tuno salotų.Tačiau jis dar valgė ir patiekalą su pupomis, grybų sriubos ir mėlynių pyrago. O kas, jeigu mes aptiktume faktorius, bendrus visoms žmogžudystėms, kurios įvykdytos šioje šalyje per pastaruosius dvidešimt metų, taip pat rastume faktorių, slypintį visuose žmogžudžiuose, ir tik juose? Empiriniu požiūriu toks pavyzdys absurdas; tačiau argi negalėtų būti, kad egzistuoja derinys faktorių, neišvengiamai vedančių į žmogžudystę?.. Kai tokius faktorius atrasime, argi tuomet nepaaiškės, jog laikyti žmones atsakingais už nusikaltimus yra kvaila ir beprasmiška, netgi amoralu? Arba – biologiniams faktoriams teikiame pirmumą prieš psichologinius, tarkime, neurologas pakviečiamas liudyti žmogžudystės byloje ir pateikia nusikaltėlio smegenų rentgeno nuotraukas. Aiškiai matyti, pareiškia jis, jog *cella turcica* jau buvo sukalkėjęs jam teturint devyniolika metų; o tai turėtų būti judrus kaulas, augantis ir leidžiantis didėti liaukai. Visi kaltinamojo psichikos sutrikimai galėjo pasireikšti kaip tik dėl šio per anks-

tyvo sukalkėjimo. Žinoma, toks paaiškinimas empiriniu požiūriu gali būti klaidingas; tačiau kas paneigs, kad toks faktorius, tiesa, daug sudėtingesnis, egzistuoja?[41]

Tikras džiaugsmas regėti deterministą, kuris yra tiesmukas, aiškus, be kompromisų. Pažvelkime, kaip jis išdėsto savo argumentus. Hipotetinis jungtukas *jei* viduryje paragrafo pavirsta į numatomąjį *kai*, o implikacijos matomos jau *dabar.*

Daugelis praktikų, kurie tiesiogiai susiduria su nusižengiamumu, daugiau ar mažiau pritaria Hosperso požiūriui. Kiek jų, sunku pasakyti. Tiems, kurie pritaria, jų padėtis neleidžia taip radikaliai išreikšti savo jausmų. Užuot taip darę, į nusižengėlio pretenzijas, neva jis neatsakingas, jie veikiausiai atsakys: „Tiesa, kad gal tai ir ne visai tavo kaltė, bet vis viena privalai prisiimti atsakomybę už tai, ką padarei". Subtilybių nesuvokiantis delinkventas tokią pastabą priims kaip ne visai protingą. Jis privalo pasirinkti tarp vienos ir kitos išlygos. Viena reikalauja užmiršti, kita atsiminti. Iki šiol jau turėjo paaiškėti, ką jis užmiršta ir ką atsimena.

Ar tokie dalykai iš viso kada nors sakomi nusižengėliams? Taip. Aš nežinau, ar dažnai, tačiau esu girdėjęs, kaip tvirtinimus, labai panašius į šiuos, ne sykį kartojo nepilnamečių teismų teisėjai, be to, ir teismui priskirti socialiniai darbuotojai. Tai, ką nepilnamečiams asmeniškai pasako psichiatrai, socialiniai darbuotojai, net policininkai, pranoksta pasakomą viešai. Šiuolaikiniai vadovai, paskirti dirbti su jaunimu, pabrėžia, kaip svarbu paremti vaiką. Kai parama vaikui reikalauja pareiškimų, atleidžiančių jo elgesį arba jį paaiškinančių, tuomet tenka paremti ir subkultūros principus. Jeigu nusižengėlis buvo paveiktas prievartos arba įsipareigojęs, tokie pareiškimai ne itin svarbūs, jei iš

[41] *Ibid.*, p. 132–133.

viso turi kokios nors reikšmės. Tačiau jeigu jis gali pasirinkti, o jo subkultūra tėra vien lengvinančių aplinkybių patvirtinimas, tokie pareiškimai turi prasmės. Jie yra dalis to priežasčių sąryšio, galiausiai virstančio nusižengimu, kadangi remia šiaip jau rizikingą ir dužią įsitikinimų sistemą. Nusižengėlio neatsakingumo samprata išplaukia iš vaiko gerovės ideologijos, kurios skelbėjai – socialiniai darbuotojai, psichoanalizė bei kriminologija. Ši ideologija pasiūlo priežastinę nusižengiamumo teoriją, kuri, kai kaltė nustatyta, priskiria ją tėvams, bendruomenei, visuomenei ar net nusikaltimo aukoms. „Vaiko gerovės" ideologija tapo gana įtakinga mokyklose, socialinėse tarnybose, nepilnamečių teisme. Visose trijose sferose ji turi priešininkų, ypač teisme. Tačiau netgi šios teorijos priešininkai nepilnamečių teisme priversti, bent jau šnekomis, neretai atiduoti jai duoklę, nes tik nuolat ir viešai patvirtindami, jog pritaria vaiko gerovės ideologijai, aukštesnieji teismai galėjo priimti ir pateisinti tokį procedūrinį laisvumą, koks viešpatauja nepilnamečių teismuose. Nors teismo praktikoje vyrauja vienokia ar kitokia baudžiamoji sankcija ar jos atidėjimas (t. y. lygtinis nuteistojo atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės, probacija), jo filosofija yra vaiko gerovė bei jo korekcija.

Viena iš centrinių šios ideologijos doktrinų yra kaltės priskyrimas tėvams. Toks priskyrimas yra tik dalis platesnės socialinės retorikos, kuri šeimą laiko vaiko gyvenimo raidą lemiančiomis *ištakomis*. Šis požiūris turi savo teigiamybių, tačiau nestokoja ir prieštarų. Be to, vaiko gerovės ideologai daugiau svarsto problemas, susijusias su tėvų kaltumo samprata. Jie aštriai suvokia, jog tėvų klaidos taip pat yra determinuotos, tad tėvai nėra atsakingi už paklydusius savo jaunliklius. Galiausiai jiems iškyla klausimas: kas lemia tėvų neadekvatumą? Tipiškas atsakymas – bendruomenė arba visuomenė. Vienas kitas, turįs istorijos jausmą, sako: seneliai. Dar mažesnė grupelė, pasižyminti ypatingu

subtilumu, samprotauja, kad tarp daugelio faktorių, į kuriuos reikėtų atsižvelgti, esama ir pačių aukų, kurios dėl savo problemų paskatina arba įtraukia į nusikaltimą nusižengėlį.

Kuo pavojingos tokios formuluotės? Argi ne tokias pačias skaitome daugelyje kriminologijos vadovėlių, girdime iš rūpybos darbuotojų? Įsitikinimas, priskiriantis atsakomybę už individualaus nario paklydimus didesniam kolektyvui – tėvams, bendruomenei ar visuomenei, ydingas trimis aspektais. Pirma, tokios formuluotės supainioja analitinę priežasties koncepciją su moraline kaltės samprata. Antra, net jei laikytume kaltę moraliniu priežasties analogu, neaišku, kodėl kaltė priskiriama ne tiesioginiams veiksmo atlikėjams, bet tiems, kurie buvo tik jo priežastis. Trečia, jei pateisiname kaltės priskyrimą tiems, kurie buvo veiksmo priežastimi, tada derėtų rimčiau pasvarstyti, gal nusižengėliai teisėtai piktinasi tuo faktu, kodėl *jie*, o ne tėvai, kaimynai ar piliečiai verčiami pasitaisyti ir nubaudžiami lygtinai arba įkalinami.

Vaiko gerovės ideologija supainioja analitinę priežasties sampratą su moraline kaltės samprata. Priežasties ir pasekmės kanonai siūlo tik modelius sukonkretinti tas sąlygas, kurioms esant tam tikri padariniai yra galimi. Visuose neeksperimentiniuose moksluose, o sociologijoje ypač, nesama konkrečiai nurodomo pasekmės sukėlėjo, kadangi kiekvieną sąlygų derinį galima savo ruožtu paaiškinti kitu sąlygų deriniu. Vadinasi, priklausomai nuo to, kaip į šias sąlygas žvelgsi, visuomet atsiras anksčiau įvykę arba įsiterpiantys kintamieji. Galima grįžti atgal ieškant priežasčių ar užpildant tarpus tarp modelyje nurodytų sąlygų ir prognozuojamo padarinio. Taigi priežastys nėra nė kiek „laisvesnės" negu pasekmės. Ir vienos, ir kitos yra asmeninio, socialinio ir kultūrinio proceso išsiskleidimas. Prilyginti kaltę priežasčiai reiškia įsivaizduoti, jog nusikaltėliai nebuvo persekiojami kažkokių kitų nusikaltėlių. Kaip tik dėl

šios priežasties tėvų kaltės perkeliamos bendruomenei, visuomenei arba istorijon.

Tačiau kodėl kaltė nelaikytina priežasties moraliniu analogu? Galbūt ir laikytina, jei neužmiršime šio teiginio apversti. Istoriškai analitinė priežasties samprata buvo antropomorfizmas. Tai buvo žmogaus įsitikinimo, kad visa priklauso nuo mūsų, to įsitikinimo, kad žmogus atsakingas už įvykius, pratęsimas materialiajame pasaulyje[42]. Mes padarome gera, tuomet mes verti pagyrimo, tačiau kai padarome ką bloga, tuomet mes kalti. Taigi analogija tarp priežasties ir kaltės apginama ir istoriškai, ir logiškai. Bet priežastingumo analizė socialiniame pasaulyje menkai tenurodo, kiek galima pratęsti priežasčių grandinę. Taigi esminis klausimas išlieka. Kurioje priežasčių grandinės dalyje geriausia priskirti kaltę? Net sutikę su tokia analogija, prie atsakymo nepriartėjame. Kaltės priskyrimas lieka moraliniu klausimu be konkretaus atsakymo. Taip ir neaišku, kodėl rafinuotas kaltės priskyrimas priežasties determinantėms yra vertesnis negu paprastas kaltės priskyrimas asmeniui, įvykdžiusiam įstatymo pažeidimą. Ir procesas, ir sąmoningas „aš", kaip išdėstysiu toliau, yra priežasčių grandinės, kurios kulminacija – nusikalstamas veiksmas.

Nepriklausomai nuo to, kokie mūsų filosofiniai argumentai priskiriant kaltę, svarbiausia nuoseklumas, t.y. klausimas, kaip išvengti veidmainystės. Mes negalime be pasekmių priskirti kaltės didesniam kolektyvui, o baudžiamąją sankciją individualiam nariui. Tokio neatitikimo tarp teorijos ir praktikos pasekmės išryškėja institucijose, kurios reikalauja pavaldinių susitarimo. Nepilnamečių teismas kaip tik yra tokia institucija. Nepilnamečių teismas reikalauja suteikti jam daugiau teisėtumo nei turi kiti teismai, kadangi jo aspiracijos aukštesnės. Jis

[42] MacIver, *op. cit.*, p. 35–37, 57–62.

pageidauja reabilituoti kaltinamąjį, ne vien paprastai jį nuslopinti ar pašalinti. Gebėjimas pasitaisyti didžia dalimi priklauso nuo to, ar pasitikima teismu bei jo patikėtiniais. Veidmainystė – kai viena šnekama, kita daroma – iš esmės pakerta pasitikėjimą. Filosofiškai priskirti kaltę sąlygoms, o iš tikrųjų laikyti tiesioginį veiksmo atlikėją kaltu, yra raginimas nepasitikėti. Tad nepilnamečių teismas, siekdamas išlikti ištikimu vaiko gerovės filosofijai ir neatsispirdamas žodžio magijai, nuosekliai prieštarauja tai programai, kurią skelbiasi remiąs. Savo veidmainyste, suvokiama ir realia, jis paruošia dirvą tam, kad nusižengėlis suabejotų šio teismo teisėtumu. Be teisėtumo teismas neįstengia siekti aukštų savo aspiracijų. Taigi vaiko gerovės ideologija dvejopai paremia nusižengėlio požiūrį. Ji patvirtina jo neatsakingumo sampratą, puoselėdama jame rusenantį neteisingumo jausmą. Ir viena, ir kita skatina procesus, kuriais neutralizuojamas moralinis saitas su įstatymu. Ir viena, ir kita stumia nusižengiamumo srovėn.

4

NETEISINGUMO JAUSMAS

Svarbiausia iki šiol aprašytųjų delinkventinės subkultūros sampratų funkcija yra išplėsti asmens neatsakomybės sritį. Anot šių sampratų, nusižengti leidžiama, kai atsakomybė, moralinis ryšys tarp veiksmo atlikėjo ir teisės normų neutralizuojami.

Neatsakomybės jausmas yra tiesioginė potraukio nusižengti sąlyga. Tiesioginė sąlyga numato parengtį. Nusižengėlis pasiruošęs paversti neatsakingumą laisve nuo moralės suvaržymų, kadangi jo subkultūrą persmelkusi dar kita, daug gilesnė, neutralizacijos sąlyga. Ši papildoma sąlyga – neteisingumo jausmas – dažniausiai nėra tiesioginė nusižengiamumo prielaida. Užuot ja buvusi, ši sąlyga kursto kunkuliuojantį pasipiktinimą – antagonizmą ir antipatiją, kurio didžiulė lengvinančių aplinkybių įvairovė nutraukia moralinį saitą su įstatymu. Tačiau retkarčiais gilus neteisingumo jausmas gali sukelti įspūdį, kad esi stumdomas, tad sykiu ir fatalistinį nusiteikimą.

Nusižengiamumo subkultūra yra integruota į platesnę kultūrinę struktūrą, tačiau beveik nepastebimai. Ji ir inkorporuota, ir susvetimėjusi. Viena iš tokio į akis nekrintančio inkorporavimo apraiškų yra dviprasmiškas subkultūros požiūris į įstatymą. Kaip aptarėme aname skyriuje, dviprasmiškumas pasireiškia tuo, kad iš esmės pritardama baudžiamosios teisės svarbiausiam turiniui, subkultūra nepritaria teisinėms konstrukcijoms, numatančioms psichinį elementą. Be to, subkultūros ambivalentišką nuostatą rodo ir tai, kad atskiriama teisės sistema ir jos tarpinin-

kai, pirmajai pritariant, o antriesiems ne. Subkultūra antagonistiška įstatymui, tačiau šis antagonizmas pirmiausia nukreiptas prieš pareigūnus, dirbančius sistemai. Tad antagonizmas įgauna priešiškumo pareigūnams pavidalą ir gyvuoja palaikomas įsitikinimo, jog pastarųjų funkcija ne teisingumo vykdymas, bet neteisingumo darymas.

Kai įsivyrauja neteisingumo jausmas, moralinis saitas su įstatymu laisvėja. Nepriklausomai nuo to, kokiu principu vadovaujasi įstatymas, ar jis pasitelkia teismą su fiziniais išmėginimais, ar tinkamą teisminį procesą, jis taip susaisto visuomenę, kad ji ima panašėti į nešališką administraciją. Principai, kuriais vadovaujamasi, gali skirtis, bet nepriklausomai nuo jų turinio, atkaklus jų dvasios pažeidinėjimas gali sukelti teisėtvarkos subjektų susvetimėjimą. Teisės sistema, kuri remiasi teisminiu tyrimu, yra logiška, bet sistema, kurios vidinė logika nuolat pažeidinėjama, praras tiek savo subjektų ištikimybės, kiek ji pažeidžiama. Įstatymui suteiktas teisėtumas bus atimtas.

Teisės sistema nėra vien paprasta prievartos sistema[1]. Įstatymo vykdymas priklauso ir nuo jo teisėtumo. Vienas esminių teisėtos tvarkos elementų yra jos subjektų tikėjimas, kad vyraujanti sistema bent šiek tiek teisinga. Vakarietiškosios tradicijos sveiko proto požiūrį taikliai suformulavo Augustinas tokiu retoriniu klausimu: „Kas yra valstybės be teisingumo, jeigu ne plėšikų gaujos, tik didesnės?"

Pasipiktinimo neteisybe šūksnis – viena iš lemtingiausiųjų frazių, kurias pajėgia ištarti žmogus; jis ne mažiau svarbus ir tuomet, kai išsprūsta mokyklinukui. Šis šūktelėjimas patvirtina, jog viešpatauja ne visuomenė ir tvarka, bet chaosas ir tironija.

[1] Nuoseklesnį šio klausimo aptarimą žr. H. L. A. Hart *The Concept of Law*, Oxford, England: Clarendon Press, 1961, 1–4 skyriai.

Neteisingumo jausmas yra normalus bet kokios aplinkos reiškinys. Tačiau nusižengiamumo subkultūra jo suvokimą itin sustiprina. Subkultūra sudramatina ir pabrėžia savo išpažinėjų neteisingumo jausmą[2].

Subkultūrą sudaro ne vien principai, kurie kreipia dabartinio momento veiklą, subkultūros šaknys siekia praeitį. Taigi subkultūra sukaupia įvykius bei incidentus kaip dalį to palikimo, kuris perduodamas naujiems mokytiniams. Šie įvykiai ir incidentai yra atskirų subkultūrų istorijos ryškiausi epizodai. Nusižengiamumo subkultūra turi turtingą folklorą, kuriame svarbi vieta tenka istorijoms apie neteisingumą. Tad subkultūros šalininkas nesiremia vien asmenine patirtimi. Susipažinęs su lokaline istorija, jis apsirūpina pradiniu incidentų arsenalu, kurio pagrindu paskui gali kaupti asmeninę patirtį. Nusižengiamumo istorija yra, be viso kito, ir atminties byla, kurioje sukaupiami neteisingumo atvejai.[3]

Negana, nusižengėlio neteisingumo jausmą sustiprina jo paties kriterijai. Jo teisingumo kriterijai griežti, bet ne griežtesni nei kitų. Jo tvirtinimai dažnai skamba tarsi jis per uoliai laikytųsi įstatymo raidės, tad darome išvadą, jog jis tiesiog stengiasi padaryti paslaugą pats sau. Nusižengėliai dažnai protestuoja: „Jie

[2] Įdomi neteisingumo jausmo aptartis, skirtinga nuo šios knygos požiūrio, pateikta Richardo Clowardo ir Lloydo Ohlino *Delinquency and Opportunity*, Glencoe, Ill.: Free Press, 1960, p. 113–124. Clowardas ir Ohlinas daugiau dėmesio skiria *socialinio neteisingumo* jausmui analizuodami, kaip socialinė nelygybė sustiprina nusižengėlio pasipiktinimą ir susvetimėjimą. Aš daugiau susikoncentruosiu ties *teisine nelygybe*.

[3] Neteisingumo atvejų rinkimas, atrodo, yra bendra deviacinių subkultūrų savybė. Pavyzdžiui, apie neteisingumo atvejus, kaupiamus homoseksualų, žr. Hervey Cleckley *The Caricature of Love*, New York: Ronald Press, 1957.

suėmė mane visai už nieką..." Arba: „Na taip, aš tą padariau, bet jie juk neįrodė". Akivaizdu, jog tai noras padėti sau, bet tuo pat metu nusižengėlis pasirodo pritariąs teisinei savo nusižengimo interpretacijai. Jo nusikaltimo apibrėžimas šiek tiek skiriasi nuo daugumos kriminologų, tad dėl tos priežasties jo tvirtinimą neretai supranta kaip kvailių ieškančio išsisukinėjimą. „Ne, aš niekuomet neįvykdžiau tokio nusikaltimo – tai yra manęs niekada nėra sugavę įvykdant tokį nusikaltimą." Tačiau jis nutolęs nuo sociologinės nusikaltimo definicijos tik tiek, kiek akivaizdžiai nutolęs ir įstatymas. Šia prasme nusižengėlio nusikaltimo supratimas visiškai atitinka įstatymo raidę.

Savo atsakomybę suvokiančio įvykdytas neteisėtas veiksmas savaime dar nėra nusikaltimas ar nusižengimas. Yra dar vienas būtinas elementas, į kurį tenka atsižvelgti, prieš priklijuojant pavadinimus „nusikaltėlis" ar „nusižengėlis". Jis būtinas ir teisės, ir nusižengėlio požiūriu. Tas papildomas elementas yra *procedūra*.

Teisinis terminų „nusikaltimas" ar „nusikalstamas" pagrindas gerokai skiriasi nuo sociologinių konvencijų. Paulas Tappanas reziumuoja juridinį požiūrį:

> Nusikaltėliai yra tik tie, kurie teismo nuteisti kaip nusikaltę. Nusikaltimas yra sąmoningas aktas, pažeidžiantis baudžiamąjį įstatymą... įvykdytas ne ginantis ar be priežasties, už kurį valstybė baudžia kaip už sunkų nusikaltimą ar įstatymo pažeidimą[4].

Sutherlandas ir Cressey'us atskiria kriminologinę ir sociologinę koncepcijas:

[4] Paul W. Tappan „Who is the Criminal?" *American Sociological Review*, 1947, p. 160.

Demokratinė teisinė tradicija net prisipažinusio, kad padarė nusikaltimą, nevadina nusikaltėliu tol, kol jo kaltė *įrodoma* pasitelkus priimtas teismo procedūras... Tačiau mokslo sumetimais nėra būtina, kad kiekvieną sprendimą priimtų teismas; kriminologui pakanka žinoti, kad tam tikri veiksmai apibūdinami kaip nusikaltimas ir kad asmuo įvykdė tokį veiksmą.[5]

Subkultūros nusižengėlis neslepia, kad pirmenybę teikia teisės požiūriui ir prieš apkaltinant jį būtinai reikalauja procedūrinio elemento. Įstatymas nurodo, o nusižengiamumo subkultūra tam uoliai pritaria, kad prieš priskiriant asmenis nusikaltėliams ir nusižengėliams, turi įvykti komplikuotas ir nemenkų pastangų reikalaująs administracinis procesas. Paprastai šis procesas vadinamas *teisingumu*.

Teisingumas ir jo komponentai

Kas yra teisingumas? Svarstant tokius dalykus, žinoma, praverstų atidumas, nes daug kas iš svarsčiusiųjų visiškai susipainiojo. Be to, nereikėtų tikėtis, kad pavyks iki galo susitarti, kokia yra teisingumo prasmė. Tačiau būtų galima bent pasvarstyti, kokia yra minimali teisingumo prasmė, nes juk bet kokiu atveju tokių svarstymų išvengti neįmanoma. Neteisingumas yra nusižengiamumo trauką pagimdanti sąlyga. Tai nusižengėlius persmelkiantis jausmas ir neatsakingumo įtvirtinimo užuomazga – tiesioginė nusižengiamumo traukos prielaida.

Tradiciškai būdavo akcentuojama, kaip nelengva apibūdinti teisingumą. Tai stebina, nes sociologai juk rizikuoja iš naujo api-

[5] Edwin H. Sutherland and Donald R. Cressey, *Principles of Criminology*, sixth edition, Philadelphia: Lippincot, 1960, p. 18–19.

brėžti net tokias sunkiai aprašomas esatis kaip visuomenė. Pirmiausia suklumpama ir susijaudinama todėl, kad nenorima pasitenkinti minimaliu teisingumo elementų išvardijimu, sukliudo ir su tuo susijusi tendencija prilyginti teisingumą moralinei tvarkai. Pripažinti, kad teisingumas „apskritai nėra tapatus moralumui"[6] – svarbus žingsnis plėtojant minimalią teisingumo sampratą.

Žiauriai su savo vaiku pasielgęs žmogus dažnai bus pasmerktas kaip padaręs kažką *blogo*, *neteisaus* ar netgi *pikto*, kaip nepaisąs svarbios moralinės *priedermės* ar pareigos savo vaikui. Tačiau keista būtų kritikuoti jo elgesį kaip neteisingą. Ir ne dėl to, kad žodis „neteisingas" yra per švelnus pasmerkti, bet todėl, kad moralinė kritika teisingumo ir neteisingumo prasme paprastai skiriasi ir yra specifiškesnė nei kiti bendros moralinės kritikos tipai, kurie šiuo atveju parankesni ir gali būti išreikšti tokiais žodžiais kaip „netinkamas", „blogas" ar „piktas". „Neteisingas" tiktų, jeigu šis žmogus būtų sąmoningai išsirinkęs vieną iš savo vaikų, kad nubaustų jį griežčiau už kitus, nusikaltusius lygiai tuo pačiu; arba jei jis būtų nubaudęs vaiką, neišsiaiškinęs, ar šis iš tikrųjų nusižengė[7].

Taigi terminas „teisinga" ar „neteisinga" dažnai netinka. Apibūdinant teisingumą pirmiausia reikia nuspręsti, ar šio termino taikymas tinkamas ir pagrįstas. Tam gali tekti pasitelkti tuos išteklius, kurie šiaip jau dažnai lieka neišsemti.

Svarbiausios teisės dimensijos intuityviai negrabiu pavidalu yra žinomos daugeliui mūsų visuomenės narių, kadangi teisingumas yra lemiamas šiuolaikinių demokratinių visuomenių sveiko proto aspektas.

[6] Hart, *op.cit.*, p. 154.

[7] Ibid., p. 153–154.

Visi esame patyrę, ką reiškia, kai su tavimi elgiasi neteisingai; esame svarstę, ar teisingai pasielgėme kurioje nors situacijoje, esame patyrę, ką reiškia, kai su kitu elgiamasi neteisingai. Žmonės vertina įvykius bendruomenėje, tautoje, pasaulyje, suvokdami, kada tai daro neteisingai. Neteisingumo patirtis ir suvokimas tikriausiai yra universalūs[8].

Žinoma, atskiri visuomenės nariai neteisingumą supras skirtingai. Tačiau veikiausiai tokie šios sampratos skirtumai bei nesutarimai dėl jos pasireikš būtent tuomet, kai teisingumas atsiskiria nuo neteisingumo. Dėl pačios koncepcijos dimensijų – teisingumo komponentų arba kategorijų – visuotinai sutariama. Tad pastebėkime, kad subkultūros nusižengėlis suvokia tas pačias teisingumo kategorijas kaip ir kiti visuomenės nariai. Tačiau jo subkultūros įdiegta nuostata dažnai paskatina jį įžvelgti neteisingumą ten, kur jo neįžvelgia kiti. Ne visuomet įmanoma tiksliai nurodyti, kur teisingumas pasibaigia ir prasideda neteisingumas. Tam tikra prasme tai ir požiūrio bei nuomonės dalykas, todėl jis nuolat lieka atviras. Nusižengiamumo subkultūra pasinaudoja šiuo neapibrėžtumu mesdama iššūkį įstatymo vykdymui.

Tiksliau apibūdinti teisingumo komponentus padeda dar viena operacija – sinonimo pavartojimas. Kad ir ką dar reikštų teisingumas, jis reiškia ir sąžiningumą. Ypač vaikų, bet sykiu ir suaugusiųjų supratimu, daugeliu atvejų teisingumą galima nusakyti kaip sąžiningumą.

[8] Allen Barton and Saul Mendlovitz „The Experience of Injustice as a Research Problem", *Journal of Legal Education*, Vol. 13, No 1, p. 24.

Skiriamosios teisingumo ypatybės ir jo ypatingas ryšys su įstatymu ima ryškėti, kai atkreipiame dėmesį, kad nemažai kritikos, išreiškiamos žodžiais „teisinga" ir „neteisinga", taip pat galėtų būti išreikšta žodžiais „sąžininga" bei „nesąžininga"[9].

Suvokti sąžiningumą kaip teisingumo sinonimą paranku ieškant minimalaus apibrėžimo, kadangi šiuo atveju ezoteriškesnį ir apsunkintą prieštaringo bei trukdančio susivokti precedento terminą pakeičiame žemiškesniu. Pasitelkus kasdieniškesnį terminą, lengviau prisiminti, kokia patirtis asocijuojasi su sąžiningumo ar nesąžiningumo jausmu. „Sąžiningumas" pasirodo esąs sutrumpintas būdas, tinkamas aprašyti tam jausmui, kurį patiriame susidūrę su teisingumu"[10].

Svarbesnes sąžiningumo prasmes, mano įsitikinimu, galima išreikšti tokiais teiginiais: sąžininga, jei imamasi žingsnių įsitikinti, ar aš tikrai esu nusižengimo vykdytojas (prisipažinimas); sąžininga, jei su manimi elgiamasi pagal tuos pačius principus, kurie taikomi ir kitiems to paties statuso asmenims (nuoseklumas); sąžininga, jei tie, kurie paskelbia man nuosprendį, turi teisę tai daryti (kompetencija); sąžininga, jei egzistuoja atitikimas tarp mano įvykdyto nusižengimo sunkumo ir to, kokią bausmę man siūloma skirti (atitikimas); sąžininga, jei skirtumas tarp mano ir kitų statuso yra logiškas ir pagrįstas (palyginimas). Kiekvienas iš šių teiginių sudaro elementarų teisingumo komponentą[11].

Taigi teisingumo kategorijos verčia svarstyti tokius fundamentalius klausimus kaip *prisipažinimas, nuoseklumas, kompe-*

[9] Hart, *op.cit.*, p. 154.

[10] Barton and Mendlovitz, *loc. cit.*

[11] Ši formuluotė panaši į pateikiamą kn. Edmund N. Cahn, *The Sense of Injustice*, New York: New York University Press, 1949, p. 12–21.

tencija, atitikimas ir palyginimas. Toliau šiame skyriuje aptarsiu prisipažinimą, nuoseklumą ir kompetenciją. Atitikimą ir palyginimą nagrinėsiu penktame skyriuje. Klausimai, susiję su visais šiais aspektais, iškyla subkultūros nusižengėliui, o sykiu ir daugeliui kitų šiuolaikinės visuomenės narių. Kiekvienu iš šių atvejų subkultūros požiūris sykiu su švietėjiška šiuolaikine nepilnamečių teise sukuria įspūdį, jog viešpatauja netramdomas neteisingumas.

Prisipažinimas

Laimė, kad pomirtinio gyvenimo nuosprendį paskelbia visažinė esybė. Ši užduotis tikrai reikalauja kaip tik tokios esybės įsikišimo. Žmogiškojo autoriteto skelbiamas nuosprendis yra ne toks baigtinis, tad atitinkamai reikalauja mažiau visažinystės. Tačiau tam tikras žinojimo lygis būtinas, jeigu nuosprendis pretenduoja į teisėtumą. Elementariausia sąžiningumo samprata reikalauja mechanizmo, susiejančio arba atsiejančio veiksmo atlikėją su pozityvių veiksmų arba nusižengimų kategorijomis. Dosnumą galima laikyti geru, o vagystę blogu veiksmu, tačiau prieš pagiriant ar apkaltinant, prieš paskelbiant nuosprendį, reikia sukurti metodą, kuriuo asmenį būtų galima klasifikuoti kaip dosnų arba vagį. Asmens poelgis priskiriamas skirtingoms kategorijoms pasiremiant įkalčiais (įrodymais). Įrodymai gali smarkiai skirtis savo pavidalu – nuo gautų teisme fiziškai kankinant iki mokslinio eksperimento – tačiau jų funkcija išlieka ta pati. Įrodymai yra patikimo prisipažinimo simbolis, jie tarnauja teisingai susiejant veiksmo atlikėjus ir veiksmus.

Susieti veiksmo atlikėjus su nusižengimų kategorijomis dažniausiai užduotis ne iš lengvųjų. Net kai stebima netarpiškai ir nusikaltėlis pagaunamas už rankos, tai padaryti nėra paprasta.

Kadangi nusižengimas reikalauja proto elemento, dar nepakanka, kad jį įvykdęs pagaunamas nusikaltimo vietoje; kaltinamasis turi būti priverstas ir prisipažinti ketinęs įvykdyti nusikaltimą. Atsižvelgiant į nusižengėlio teisingumo kriterijus bei jo ketinimo sampratą, net ir susekus gali kilti sunkumų. Kai tiesiogiai stebėti neįmanoma, o dažniausiai taip ir būna, įrodymų pateikimas tampa dar sudėtingesnis.

Daugeliu atvejų prisipažinimo klausimas beveik neiškyla – taip bent tvirtina šiuolaikinės nepilnamečių teisės apologetai. Nepilnamečiai paprastai prisipažįsta esą kalti. Tiesa, kad nepilnamečiai, kaip ir suaugusieji, dažniausiai pripažįsta savo kaltę, tačiau tai nėra taip jau reikšminga. Neteisingumo jausmas, sukeltas defektyvaus prisipažinimo, gali išlikti nepriklausomai nuo „išpažinčių" dažnumo.

Prisipažinimas paprastai nėra pareiškimas, kurį padaro asmenys, noriai ir su džiaugsmu patys prisistatantys arčiausiai budinčiam policininkui. Iki prisipažinimo dažniausiai dar būna įtarimas, sulaikymas ir kvota. Teisėsaugos pareigūno įtarimo, sulaikymo ir nusikaltusio nepilnamečio kvotos pakanka paprastam prisipažinimui išgauti. Tačiau subkultūros nusižengėlis veikiausiai neliks nepastebėjęs neteisingumo, slypinčio efektyvioje teisėsaugos sistemoje, kuri pasinaudoja patirtimi bei „uosle". Efektyvios teisėsaugos sistemos turi agentus, kurie įtaria, užmezga kontaktą, sulaiko ir kvočia tik keletą potencialių kandidatų. Daugelis mūsų, – laimingoji dauguma – dažnai, o beveik ir niekuomet, tokio kontakto užmegzti nesame pakviečiami, nesame nė apklausiami. „Kodėl", dažnai stebisi nusižengėlis, „jie visuomet klibina *mane?* Kodėl, kai tik kas nors atsitinka, jie vis duria pirštu į mane?" Subkultūros nusižengėlis veikiausiai nesuvokia atsakymo akivaizdumo, ir ne be priežasties. Be abejo, egzistuoja logiškos ir adekvačios priežastys, kodėl mūsų, paprastų žmonių, niekada neklausia, ar mes įvykdėme įsilaužimą,

tačiau nepaliaujamai klausinėja tų, kurie žinomi kaip nusižengėliai. Tačiau nepriklausomai nuo šios selektyvios procedūros racionalių ir akivaizdžių priežasčių, tradicinė publika būtų gerokai nesupratinga, jei tikėtųsi, kad subkultūros nusižengėlis matys ir pripažins tokių procedūrų teisingumą. Subkultūros nusižengėliui atrodo ypač neteisinga, kad jo veiksmai stebimi *taip* pabrėžtinai, o mūsų – taip maloniai menkai. Tačiau net tais atvejais, kai jis prisipažįsta kaltas, subkultūros nusižengėlis tikriausiai jaučia neteisingumą dėl tų selektyvių procedūrų, būdingų bet kuriai pajėgiai teisėsaugos sistemai.[12] Jam atrodo, kad prisipažinimo reikalaujama ne iš visų vienodai.

Palyginti retai nusižengėliai protestuoja esą nekalti. Šie atvejai turėtų būti įtraukti į subkultūros folklorą. Kadangi subkultūra selektyviai atrenka įvykius ir incidentus, nebūtina, kad dauguma kontaktų su įstatymo vykdytojais būtų dėl ypatingų įstatymo pažeidimų, kad jie būtų kraują stingdančios istorijos. Neteisingumo jausmas perduodamas kaip kolektyvinė ir selektyvi patirtis, kaupta šiuolaikinių nusižengėlių ir jų pirmtakų „teritorijose". Taigi neteisingumo jausmas gali gyvuoti nepriklausomai nuo to, kad statistiškai kaltinimas nuginčijamas retai. Be to, reikalavimai gerbti įstatymo raidę, kuriuos subkultūra palaiko, reiškia, kad kaltinamasis gali protestuoti esąs nekaltas, nepriklausomai nuo to, ar jis atliko tą ar kitą veiksmą. Subkultūros nusižengėliai dažnai skundžiasi „neteisėtai susemti". Dažniausiai stebėtojas reaguoja į tokį dievagojimąsi su patiklia užuojauta arba mandagiu skepsiu. Abi reakcijos neadekvačios, nes nė viena neįsigilina į pačios frazės prasmę. Štai toks „neteisėtas susėmimas".

[12] Puikų bendrą policijos teisės spręsti aptarimą žr. Joseph Goldstein, „Police Discretion Not to Invoke the Criminal Process: Low Visibility Decisions in the Administration of Justice", *Yale Law Journal*, 1960 kovas, p.543–594.

„Nepriklausomieji viešpačiai ... mūsų gaudynes rengdavo beveik kasdien... Aš planavau kruizinti per jų teritoriją... ištaškyti .... Viešpačius savo ginklais... Aš kaip tik apžiūrėjau tam tinkamą važiuoklę", pareiškė Jojo. „Suvarytas Chevy su nuleidžiamu stogu. Turėtų būti kieta mašinytė, ir jau visą savaitę numesta toj pačioj vietoj. Niekas jos nepasiges"[13].

Kai vaikinai užvedė automobilį ir jau rengėsi jį nuvaryti, priešais ėmė artėti policijos patrulio mašina. Juos sučiupo policija. Mūsų nusižengėlis tvirtina:

Štai kaip mane susėmė paskutinį sykį – visai už nieką. Trylika man nelaimingas skaičius. „Prisiekiu Viešpačiu, pone Ahernai", dievagojausi, „aš to automobilio nevogiau. Aš tik sėdėjau jame. Aš nežinau, kas jį pavogė. Aš net nežinojau, kad jis vogtas. Štai kokia tiesa, pone Ahernai"[14].

Atrodo, niekas šio įvykio metu jam nepaaiškino, kad jo „neteisėto suėmimo" samprata gana neįprasta. Iš tikrųjų, jei tikėsime tuo, ką papasakojo nusižengėlis, jo samprata patvirtinta. Pareigūnas Ahernas neva atsakęs:

„Aš tikiu tavim, Frenči. Bet jei aš negaliu suimti tavęs už tai, ką tu padarei, tai suimsiu už tai, ko tu nepadarei"[15].

„Neteisėtas suėmimas" gali reikšti sulaikymą už nusižengimą, kurio asmuo nepadarė arba nepakankamą įrodymą, kad nusižengimas ir kaltinamasis susiję.

[13] Ira H. Freeman, *Out of the Burning: The Story of a Boy Gang Leader*, New York: Crown, 1960, p.175.

[14] *Ibid.*, p. 176.

[15] *Ibid.*

Mechanizmas, kuriuo susiejamas veiksmas ir jo atlikėjas, – įrodymai, – ne visose nepilnamečių bylose pritaikomas akivaizdžiai. Daugelis nepilnamečių bylas nagrinėjančių teismų neturi tinkamo mechanizmo veiksmo atlikėjui ir pažeidimui susieti. Klaidingai manoma, kad tai ne problema, kadangi per 90% nepilnamečių savo kaltę pripažįsta. Pasikliaujant tokiais prisipažinimais, neatsižvelgiama, kad subkultūros nariai sugeba atsirinkti išimtinius atvejus ir, metaforiškai kalbant, kaupia dosjė apie retkarčiais pasitaikančius policijos bei teismo aplaidumo atvejus. Taikant tik prisipažinimo metodą, iš nusižengėlio atimama galimybė susipažinti ir kritiškai įvertinti atrenkamąsias sulaikymą ir kvotą sudarančias procedūras. Taigi įrodymas gali būti tik ritualinis, kaip pasakė kažkuris iš pažangiosios jurisprudencijos šalininkų, tačiau tas ritualas vaisingas netikėtai gausiais padariniais. Kiekvienas incidentas, kuriam įvykus šio ritualo atsisakoma, gali būti įtrauktas į nerašytus nusižengiamumo subkultūros analus.

Kliovimasis prisipažinimu kaip tipiška įrodymų forma gali sustiprinti neteisingumo suvokimą. Pasitaiko, kad nusižengėlių gaujos narys „prisiima kaltę" už kurį nors iš savo bendrų. Kartais tai padaroma sava valia, kartais prievarta.

Tokio paikiojimo strategija paprastai gana blaivi, tačiau retkarčiais suveikia atotranka. Subkultūros nusižengėliai išvysta, kad iki realaus įkalinimo paprastai jiems dar pasiūloma nemaža įvairių galimybių kvota, tarkim: policijos perspėjimai, iškvietimas į teismą, neoficialus lygtinis nuteisimas, oficialus lygtinis nuteisimas, nukreipimas į jaunimo pataisos institucijas su teismo nuosprendžio atidėjimu, visokios kitokios sankcijos. Tad toks pakištinis gali pasirodyti vietoje savo galimybes jau išsėmusio bičiulio, užbėgdamas už akių aukščiausiai sankcijai, įkalinimui. Įprastai pakištiniui paskiriama lygtinė bausmė, kokios ir laukta,

bet kartais, jei nusižengimas rimtesnis ar taikomos griežtos priemonės, tokia strategija gali duoti atvirkščią rezultatą ir pakištinis gali atsidurti kalėjime. Abiem atvejais pakištinis turbūt pajus neteisingumą, nepaisant to, kad jis apgaulės bendrininkas. Jeigu jis nuteisiamas lygtinai, kaip buvo tikėtasi, jis vėliau gyvenime turbūt pajus retrospektyvų neteisingumą, kadangi jo asmens byla bus šiek tiek ilgesnė negu įprasta. Jeigu ši strategija duoda priešingą rezultatą ir pakištinis įkalinamas, neteisingumo jausmą jis veikiausiai pajus netrukus. Teisėsaugos pareigūnai nesugebėjo tinkamai pasitelkti prisipažinimo mechanizmo. Pasikliaudami išpažintimi, jie nesutrukdė subkultūrai, kurios narys yra ir šis pakištinis, išspausti naudos iš brolystės, kurios ji iš savo narių tikisi, o gal net griebtis išnaudojimo tais atvejais, kai brolystės jausmų nepavyksta pažadinti. Teisėsaugos pareigūnai, užuot išgavę tinkamą prisipažinimą, pasikliovė išpažintimis, įsivėlė į apgaulingą suokalbį ir leidosi į jį dar tą akimirką, kai pateikė kaltinimą nusižengimu.

Nuoseklumas

Nuoseklumas yra lūkestis, kad visiems tam tikros kategorijos asmenims bus taikomas tas pats principas. Tai turbūt fundamentaliausias teisingumo elementas. Paprasčiausiu pavidalu įstatymo teisingumas

> yra ne kas kita kaip rimtas požiūris į sampratą, jog ta pati bendra taisyklė, neiškraipyta prietarų, intereso ar kaprizo, turi būti taikoma daugumai skirtingų asmenų. Tokį nešališkumą turi užtikrinti procedūriniai standartai, žinomi kaip ...„prigimtinio teisingumo principai". Tad net ir labiausiai nekenčiami įstatymai gali būti teisingai taikomi;

pačioje sampratoje, kad būtina taikyti bendrą įstatymo taisyklę, matome bent jau teisingumo užuominą[16].

Nuoseklumas yra palyginamąją teisingumo prigimtį užtikrinąs elementas. Nuoseklumą ar jo nepaisymą įmanoma pastebėti tik nagrinėjant daugiau atvejų. Tad nuoseklumo ekspektacija atkreipia kaltinamojo dėmesį į tai, kaip elgiamasi *su kitais*. Teisingumo (kaip nuoseklumo) neįmanoma įvertinti ar užtikrinti, jei nuolat, kartais net įkyriai, nebus domimasi sprendimais, tiesiogiai nesusijusiais su šiuo individu. Rūpinimasis nuoseklumu neišvengiamai priverčia mus kištis į kitų reikalus. Nenuoseklumo nereikėtų tapatinti su nelygybe. Nenuoseklumas yra neprotinga arba dirbtinė nelygybė. Su penkiolikmečiais elgiamasi kitaip nei su keturmečiais, kitko šie ir nesitiki. Tad nuoseklumas nepanaikina protingos ar pagrįstos nelygybės, tai yra nelygybės dėl suprantamų skirtumų.

Svarbu, kad iš įstatymo kylanti nelygybė būtų pagrįsta. Jei sprendimai skiriasi, turi atsirasti įžvelgiamas skirtumas, paaiškinantis skirtingą traktavimą. Neteisingumo jausmas maištauja prieš bet kokią nelygybę dėl užgaidos. Dirbtinumas, nors kasdienis įstatymo taikymas ir vargiai be jo išsiverčia, visuomet kelia įtaı imą, jis tampa neteisingu, kai diskriminuoja kuriuos nors iš tų, tarp kurių jokio skirtumo neturi būti daroma[17].

Nusižengiamumo subkultūra kaupia nenuoseklumo pavyzdžius. Vykdant teisingumą nenuoseklumo neišvengiamai pasitaikys, bent retkarčiais, dėl to, kad jo vykdytojai kartais vadovaujasi šiek tiek skirtingais kriterijais. Tačiau nenuoseklumo

[16] Hart, *op. cit.*, p. 102.

[17] Cahn, op. cit., p. 14–15.

įspūdis, o gal ir pats jo turinys, milžiniškai išauga, kai veikia šios dvi susijusios aplinkybės. Nenuoseklumo atvejų pagausėja, kai įstatymo tarnams paliekama didelė veiksmų laisvė arba kai sprendimą lemiantys principai tik miglotai apibrėžti ar paslaptingi. Abi šios aplinkybės veikia nepilnamečių teisme, kuriam pagal įstatymą priklauso galutinė jurisdikcija teisiškai įvertinant įstatymo pažeidimu kaltinamus nepilnamečius bei galutinė įtaka visiems tarpininkams bei institucijoms, susiduriančioms su tokiais nepilnamečiais.

Nenuoseklumo įspūdis ir individualizuotas teisingumas[18]

Individualizuotas teisingumas yra *esminis* principas nepilnamečių teismo filosofijoje[19]. Negana to, jis rekomenduojamas visiems, turintiems reikalą su nepilnamečiais. Turėtume, kaip siūloma išsilavinusių profesionalų, savo oficialias išvadas pakoreguoti taip, kad jos atitiktų individualias kaltinamojo reikmes, o ne vien automatiškai reaguotų į jo įvykdytą įstatymo pažeidimą. Oficialių išvadų susiejimas su individualiomis reikmėmis, o ne vien su nusižengimu, yra svarbiausias šiuolaikinės

[18] Tolesnė diskusija paremta literatūra apie nepilnamečių teismus: intensyviu nepilnamečių teismų stebėjimu tris 1960–1961 m. mėnesius, o vėliau su pertraukomis.

[19] Žr., pvz., Gustav L. Schramm, „Philosophy of Juvenile Court", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1949 sausis, p. 101–108; Roscoe Pound, „The Rise of Socialized Criminal Justice", *National Probation Association Yearbook* 1942, p. 1–22; Edward F.Waite, „How Far Can Court Procedures Be Socialized without Impairing Individual Rights?", *Journal of Criminal Law and Criminology*, 1921 lapkritis, p. 339–347; Alfred J. Kahn, *A Court for Children*, New York: Columbia University Press, 1943.

perauklėjimo teorijos aspektas. Sakyčiau, kad individualizuoto teisingumo principas sukuria aplinką, formuojančią įsitikinimą netramdomo nenuoseklumo viešpatavimu. Tai aplinka, kurioje klesti neteisingumo jausmas. Tad ją galėtume laikyti puikiausiu pavyzdžiu tos sunkiai įžvelgiamos paramos, kuria subkultūros nusižengėlio įsitikinimai gauna iš visuomenės šaltinių.

Lygybė, nešališkumas ir individualizuotas teisingumas yra sampratos, kurių vartojimas – arba klaidingas vartojimas – sukėlė nemažą painiavą. Painiava, kylanti iš neteisingo šių sampratų vartojimo, davė ir socialinių pasekmių, nes nusižengėlių jaučiamas neteisingumas yra ir reakcija į tai, kas jiems atrodo esanti ypatinga žodžių magija. Neteisingumo jausmas apauga lemiamus nešališkumo ir individualizuoto teisingumo prasmės skirtumus; jis ypač sustiprėja, kai autoritetingi pareigūnai sąmoningai parodo esą abejingi reikšmingiems šių sąvokų skirtumams.

Nešališkumą nagrinėjant baudžiamąsias bylas geriausia vertinti kaip *doktriną* – kaip lygybės *principo* patikslinimą ar teisėtą išimtį. Tas principas sako, kad su visais žmonėmis turėtume elgtis vienodai, o tai reiškia, kad bylų išvadoms gauti turėtume nuosekliai taikyti tuos pačius kriterijus. Retkarčiais teisingumas, pasireiškiantis šiuos kriterijus taikant, pribloškia mus kaip akivaizdžiai neteisingas. Jis neatsižvelgia į įvykius, kurie *toje byloje* atrodo pakankamai nusveria įprastų kriterijų reikšmingumą. Nešališkumas nagrinėjant baudžiamąsias bylas beveik pagal apibrėžimą yra ypatingas teisingumas. Mes sutinkame su lygybės principo patikslinimu retkarčiais atsižvelgdami į ypatingas lengvinančias aplinkybes ir todėl, kad sudarytume teisingumo įspūdį, tačiau dažniausiai, kad užbėgtume už akių nuolat gresiančiam pavojui pridurti papildomų kriterijų. Išvengti pastarosios galimybės kaip tik ir yra nešališkumo doktrinos pagrindinė funkcija.

Tarkime, kad teismo nutartyje pagrindinė išvada atsižvelgia į įstatymo pažeidimą bei anksčiau įvykdytus nusižengimus, tačiau neatkreipia dėmesio į ekonominį aspektą ar šeimos statusą. Sakykim, kad šiuo atveju nė vienas išmintingesnis sąžinę išsaugojęs teisėjas nedrįs atmesti kaip nereikšmingų to gniuždančio skurdo, kurį teko patirti atsakovui, to neeilinio tėvų smurto, kurį jis iškentė, ir nenuginčijamo atitikimo tarp jo nusižengimo pobūdžio bei paminėtų aplinkybių. Nešališkumo doktrinos patikslinimo funkcija yra patvirtinti, kad *iš principo* šie faktoriai nereikšmingi, tačiau sutikti su jų reikšmingumu *šiuo* atveju. O gal tai tik kazuistika? Ne. Į tokius faktorius kaip ekonomika arba šeima mums norėtųsi atsižvelgti tik *ypatingais atvejais,* tačiau tada suformuluoti patį principą itin sunku ir tenka elgtis trumparegiškai. Be to, šio principo numatytų kriterijų skaičių reikėtų apriboti tais, kurie dabar atrodo visuotinai reikšmingi. Priešingai, kriterijų, į kuriuos reikėtų atsižvelgti teismo nutartyje, galime taip ir neišsemti. Sukurtume situaciją, kai kriterijų susikauptų tiek daug, kad jie trukdytų formuluoti veiklos gaires.

Individualizuotas teisingumas iš esmės skiriasi nuo nešališkumo. Nešališkumas nagrinėjant baudžiamąją bylą yra doktrininė lygybės principo išlyga. Individualizuotas teisingumas *pats* yra principas. Tai principas, kuris, atrodytų, tik pakeičia vienus kriterijus kitais. Taip, jis padaro tai ir žymiai daugiau. Jis padaro daugiau nei vien pakeičia vieną atskaitos sistemą kita dėl dviejų priežasčių. Kad suprastume, kodėl taip yra, pirmiausia turėtume suvokti, jog įprastas įsitikinimas, kad individualizuotas teisingumas pažeidžia lygybę, neteisingas bent teoriškai, o gal tiesiog šauna pro šalį.

Lygybės principas yra neteisingai vartojamas terminas. Visi principai, kai jie suformuluoti, akcentuoja lygybę ta prasme, kad pasiūlo relevantiškumo (atskaitos) kontekstą, pagal kurį turėtų būti nagrinėjamos visos bylos. Lygybės principą galėtume

redukuoti į priesaką, kad vienodas bylas reikia nagrinėti vienodai. Pasak Harto, tai tuščia formulė, jeigu mes neinformuoti, kokie tie kriterijai, pagal kuriuos reikia nagrinėti vienodas bylas. Lygybės principas siūlo konkretų arsenalą esminių kriterijų, kurie visi relevantiški, o istorinis požiūris nurodo aplinkybes, į kurias konkrečiai neatsižvelgiama. Tai reiškia, ypač baudžiamosioms byloms, kad šiame relevantiškumo kontekste svarbiau įvertinti *nusižengimą* ir su juo susijusias aplinkybes, kaip, pavyzdžiui, ankstesni įstatymo pažeidimai, negu atsižvelgti į statusą bei susiklosčiusią situaciją. Tokia yra savarankiška lygybės principo esmė ir vienintelis pagrindas, kaip jis atskiriamas nuo kitų principų, kurie loginiu požiūriu lyg ir lygūs. Tad jei griežčiau, tai lygybės principą reikėtų vadinti *įstatymo pažeidimo principu.*

Individualizuoto teisingumo principas smarkiai nutolsta nuo įstatymo pažeidimo principo, tačiau ne ta prasme, kad pašalintų lygybę kaip normą. Principai negali nukrypti nuo lygybės normos. Jų funkcija – pasiūlyti relevantiškumo kontekstą, padedantį išsiaiškinti, ką reiškia rekomendacija visas bylas spręsti vienodai. Vienodas traktavimas vienos kategorijos viduje – kaip tik tokia ir yra principo esmė. Principas informuoja mus apie ypatingą lygybės formą, kurią taikysime nepilnamečiams kaip kategorijai, reikalaujančiai kitokio elgesio nei suaugusieji. Tokį skirtingą elgesį galima pateisinti tuo, kad nepilnamečių ir suaugusiųjų bylos nėra vienodos. Atskiros nepilnamečių ir suaugusiųjų reikalų jurisdikcijos, įstatymo nustatyti reikalavimai bei procedūros gali skirtis žymiai arba nežymiai. Tačiau bet kuriuo atveju šių skirtumų nedera painioti su kalbamo principo siūlomu vienodu traktavimu kategorijos viduje[20].

[20] Klausimas, kiek pagrįsti griežti statuso nulemti nepilnamečių ir suaugusiųjų jurisdikcijų skirtumai, bus aptartas penktame skyriuje.

Jeigu lygybės požiūriu individualizuoto teisingumo principas nesiskiria nuo įstatymo pažeidimo principo, kuo tada jis skiriasi? Jis skiriasi dviem esminiais aspektais. Pirma, jis kur kas daugiau aprėpia, jo relevantiškumo kontekstas apima žymiai daugiau objektų. Antra, individualizuoto teisingumo principo kriterijai yra menkiau apibrėžti nei tie, kuriuos apima įstatymo pažeidimo principas.

Individualizuoto teisingumo principas yra daug platesnis nei įstatymo pažeidimo, šio relevantiškumo kontekstą sudaro daugiau kriterijų. Ankstesnis įstatymo pažeidimo principas įeina į naujesnįjį individualizuoto teisingumo principą. Individualizuoto teisingumo šalininkai netvirtina, kad įstatymo pažeidimo principas nereikšmingas. Kaip tik jis laikomas viena iš aplinkybių, kurias derėtų pasitelkti siekiant teisingų išvadų.[21] Įstatymo pažeidimas, kaip dauguma kitų elgesio formų, laikytinas nepilnamečio asmenybinio bei socialinio sutrikimo požymiu arba „simptomu". Individualizuoto teisingumo principas tvirtina, kad teismo išvadą turi lemti kliento asmeninio bei socialinio charakterio *supratimas* bei „individualūs jo poreikiai". Šį požiūrį gerai išreiškia šūkis, kad mūsų laikais elgesys su individu atitinka individą, o anksčiau bausmė atitikdavo nusikaltimą. Turbūt neverta priminti, kad perėjimas iš senesniųjų į modernius laikus vertinamas kaip viena didžiosios istorinės transformacijos, paprastai vadinamos apsišvietimu, apraiškų. Sakyčiau, jog telaikydami šią transformaciją platesnio šviečiamojo proceso dalimi, liksime jos prigimties visiškai nesuvokę ir ją iškraipysime. Daug tiksliau nusakome tikrąjį šio proceso pobūdį, tvirtindami

[21] Žr., pavyzdžiui, *Guides for Juvenile Court Jugdes*, New York: Advisory Council of Judges of the National Probation and Parole Association, in cooperation with the National Council of Juvenile Court Judges, 1957.

kad jo poveikis buvęs tikra priešingybė šviečiamajam. Individualizuoto teisingumo principo pasekmė – mistifikacija.

Individualizuoto elgesio principas ir yra mistifikacija. Iš tiesų tai vienas taikliausių mistifikacijos pavyzdžių šiuolaikinėje visuomenėje. Jo funkcija – užtraukti kuo daugiau miglų priimant sprendimą bei formuluojant teismo išvadas, o ne jį nušviesti. Individualizuoto teisingumo principas sukuria tokį gigantišką, tokį platų relevantiškumo kontekstą, kad ryšys tarp sprendimą lemiančių kriterijų ir teismo išvados lieka miglotas.

Kiekvienas praktikuojantis sociologas žino, kad pasaulietiška *gestalt* versija – idėja, kad visa yra reikšminga, veikiau užtemdė nei nušvietė socialinį procesą. Individualizuoto teisingumo principas ir pasaulietiškoji *gestalt* versija, kuri galų gale ir slypi už šio principo, yra ne menkesnė mistifikacija priimant sprendimą.

Atsižvelgimas į asmeninį ir socialinį charakterį kaip reikšmingus kriterijus priimant sprendimą turėjo svarių pasekmių. Pasekme tapo tai, kad beveik niekas, bent jau iš visų teismo sprendimo recipientų, konkrečiai suinteresuotų šia situacija, niekad nebūna tikras, kokie itin daug aprėpiančių kriterijų deriniai lems vienokias ar kitokias teismo išvadas. Iš tiesų niekas nė nemėgina to išsiaiškinti. Užduotis akivaizdžiai ne pagal jėgas, neįveikiama. Skurdi materialinė padėtis, apverktina mokyklinė charakteristika, ypatinga suirusios šeimos situacija, dabar įvykdytas įstatymo pažeidimas – apiplėšimas ir dvi nuorodos į ankstesnes automobilių vagystes – suformuoja teisėjo išvadą. Kokia ji? Jei paklaustume teismo atstovų, jie sąžiningai ir deramai atsakytų, kad tai priklauso nuo daugelio faktorių. Tai nuo ko priklauso ši išvada? Nuo kitų faktorių. Nuo kokių kitų faktorių? Na, gal nuo vaiko asmenybės diagnozės, tačiau vėl reikia atsižvelgti į konkretų atvejį. Į ką atsižvelgti? Juk galiausiai visa priklauso nuo vaiko poreikių. O nuo ko priklauso šie poreikiai? Ir pagaliau mes prieiname galutinį ir vienintelį įmanomą atsakymą. Visa priklauso nuo teismo atstovų profesinio pasiruošimo, patirties

ir sprendimo. Bet kuriai sistemai su ypač plačiu relevantiškumo kontekstu, apimančiu tokius faktorius, kurių neįmanoma nei išvardyti, nei pasverti, tenka gerokai pasikliauti profesionalo sprendimu.

Toks didis pasikliovimas profesionaliu sprendimu kaip tik ir paaiškina nepilnamečių teisme viešpataujančią paslaptį, o žvelgiant plačiau, įmena viso nepilnamečių teisingumo vykdymo mįslę. Visa sistema itin smarkiai priklauso nuo teisėjo pajėgumo priimti nuosprendį. Tačiau kuri sistema nuo to nepriklauso?

Iš dalies taip, tačiau ši priklausomybė didesnė, kai relevantiškumo kontekstas yra veikiau aprėpiantis nei ribojantis. Tai, ką aprašiau, yra neribotos teisėjo nuožiūros sistema. Pasikliovimas sprendimu, paremtu patirtimi ar kvalifikacija, o šnekant senamadiškesniais terminais, – išmintimi, būdingas bet kuriai sistemai, teigiančiai individualizuotą teisingumą kaip *principą,* o ne suprantančiai nešališkumą kaip kito siauresnio principo *doktrininę išlygą.*

O ar aiškūs tie gausūs kriterijai, kuriuos apima individualizuoto teisingumo principas? Žinoma, pats įstatymo pažeidimo principas nėra aiškumo viršūnė. Kaip minėjau, įstatymo pažeidimas dažnai būna tik miglotai apibrėžtas ir sugrupuoti pažeidėjus į kategorijas nėra paprasta, net tam tikru mastu. Bet ir pritariant, kad tai akivaizdus teisės trūkumas, jis neturėtų mums užstoti tokio pat akivaizdaus fakto, kad palyginti su daugeliu sistemų teisė uoliai ir kartais net sėkmingai triūsia stengdamasi pasiūlyti aiškius ir konkrečius įstatymo pažeidimo apibrėžimus. Mažai iš tų faktorių, sudarančių relevantiškumo sistemą, palaikomą individualizuoto teisingumo principo šalininkų, aiškumu priartėja net prie migločiausiai suformuluotų baudžiamosios teisės sampratų. Iš tiesų daugelis individualizuoto teisingumo

skelbėjų šito ir nenorėtų. Jei įstatymo pažeidimo kategorijos skiriasi priklausomai nuo jurisdikcijos ir jei tie patys terminai dažnai nurodo skirtingus referentus, ką galima pasakyti apie kategorijas, sudarančias sudėtingesnę sistemą, akcentuojančią asmeninį bei socialinį kontekstą? Daugelis iš kategorijų, įeinančių į šias relevantiškumo sistemas, geriausiu atveju savo aiškumu tik priartėja prie pačių migločiausių teisės kategorijų, tarkim, nepataisomumo.

Kai kurios teismo patikėtinių vartojamos kategorijos žymi gana specifinius referentus, sakykime, amžius, tėvo užsiėmimas, gal net pažangumas. Kitos, gana svarbios relevantiškumo sistemoje, kažin ar konkrečios nors tiek, kiek teisės terminas „nepataisomumas". Pavyzdžiu galėtų būti „situacija namie", kurią apibūdina lygtinio nuteisimo priežiūros pareigūnas. Kas gi ta namų situacija? Kaip galėtume ją įvertinti: pakankamai gera, patenkinama, nepatenkinama. Kokių formų įrodymai pasitelkiami, kad susietume ar atsietume asmenis nuo šių kategorijų? Galiausiai juk egzistuoja asmenybės kategorijos ir ta gausybė galimų kiekvienos kategorijos įvertinimų. Mano tikslas ne kritikuoti socialines ir psichologines kategorijas, kurias pasitelkia ir kuriomis kartais piktnaudžiauja teismo atstovai. Kartais nieko geriau ir negalime pasiūlyti, o daugeliui tyrinėjimų sričių jos puikiai tinka. Sakau tik, kad palyginti su įstatymo pažeidimo kategorijomis, šios neišvengiamai miglotesnės. Jos menkiau apibrėžtos gal ne tiek dėl to, kad teisininkai daug geriau išmano apie aiškumą nei socialinių bei asmenybės kategorijų kūrėjai (nors žinoma, kad taip yra), kiek dėl to, kad socialinės ir psichologinės užduotys sudėtingumu gerokai skiriasi. Šiuo momentu, o gal ir visuomet, sunkiau nustatyti ir aiškiai apibūdinti asmenybės ir socialines kategorijas negu įstatymo pažeidimo kategorijas. Dėl to individualizuoto teisingumo principo apimamų kri-

terijų yra ne tik daugiau nei įstatymo pažeidimo principo implikuojamų kriterijų, bet jie ir prasčiau apibūdinti. Taigi teismo atstovai nuo išminties priklausomi dvejopai. Jiems tenka parodyti išminties nusprendžiant, kurią plataus konteksto dalį laikyti reikšmingiausia, kurią kokiu atveju pasirinkti. Negana to, jiems tenka pasitikėti išmintimi taikant pasirinktąją atskaitos sistemos dalį, kadangi ir ji miglotai tenusakyta.

Tad nepilnamečių teismui būdinga pasikliauti sprendimu, kuris savo ruožtu priklauso nuo išminties, įgyto profesinio pasiruošimo ir patirties. Žinodami, kad toks pasikliovimas sprendimu bei išmintimi yra esminis ir skiriamasis šio teismo bruožas, galime charakterizuoti ir vykdomo jame teisingumo rūšį. Ją charakterizuoti svarbu bent apytikriai, kadangi nepilnamečio reakcija į teismą, o ypač galimybė, kad jis pajus neteisingumo jausmą, priklauso nuo to, kokios *rūšies* teismas reguliariai tvarko jo reikalus. Nors nepilnamečių teismai gerokai skiriasi, tvirtinčiau, jog iš esmės jie beveik to paties tipo. Visos variacijos yra viena tema. Paradoksalu, bet būtų galima ir reikėtų sakyti, kad daugybė praktinių variantų bei nuostatų, charakterizuojančių atskirus teisingumo vykdytojus (čia – teismus), visada buvo ir yra tokios rūšies teisingumo ypatybė. Tvirtinimas, kad vienas nepilnamečių teismas smarkiai skiriasi nuo kito tos pačios jurisdikcijos teismo, ar net kito, esančio tame pačiame pastate, tradiciškai būdavo laikomas perspėjimu vengti apibendrinimų apie teismus. Aš tvirtinčiau priešingai, kad nemaži skirtumai teismuose yra vienas iš svarbiausių ir naujai atsiskleidusių apibendrinimų apie tokio tipo teisingumą, vykdomą nepilnamečių teismuose.

Nepilnamečių teismas nėra pirmasis teismas, kurio atskiri teisingumą vykdantys padaliniai pasižymi nemenka įvairove. Panaši įvairovė būdinga *kadi* teisingumui – šią teisingumo rūšį labiausiai primena nepilnamečių teismas tuo, kad jis vadovau-

jasi individualizuoto teisingumo kanonais[22]. *Kadi* yra tokia teisingumo atmaina, kurią suponuoja gausi praktika ir pagrindinė nuostata. Jo forma dažniausiai priklauso nuo ypatingų sprendimo atributų ir *kadi* išminties. Štai kaip Maxas Rheinsteinas apibūdina *kadi*:

Tai musulmonų teisėjas, kuris sėdi turgavietėje ir, atrodytų, sprendžia visiškai nesivadovaudamas jokiomis taisyklėmis ar normomis; atrodytų, jis be jokių suvaržymų įvertina kiekvieno atskiro atvejo esmę. Tokio tipo teisę (tikrąjį iracionalumą) būtų galima palyginti su išminčiumi, kuris, tesiremdamas saliamoniška nuojauta, tartųsi išreiškiąs vokiečių laisvosios teisės mokyklos arba amerikietiškųjų realistų idealą[23].

Rheinsteino *kadi* aprašymas atveria akis dėl dviejų susijusių priežasčių. Pirma, jis tartum netiesiogiai atkreipia mūsų dėmesį į tai, kas yra akivaizdu, bet reikalauja priminimo. Iš tiesų gal tik taip atrodo, kad *kadi* priima sprendimus nesivadovaudamas taisyklėmis ar normomis. Iki šiol jau turėjo paaiškėti, ką iš tikrųjų daro *kadi*. Jis sprendžia remdamasis itin plačia atskaitos sistema, kur iš esmės reikšminga viskas. Kiekvienu atveju jis pasirenka tą relevantiškumo sistemos segmentą, kurį jam norisi pasitelkti. Jis nėra kaip nors ilgiau įpareigotas kiekvienu atveju pasirinkti tą patį relevantiškumo konteksto segmentą. Tai išskir-

[22] Tokia išlyga svarbi. Tačiau kai kurie nepilnamečių teismai atvirai neigia šiuolaikinius išsilavinimo įkvėptus kanonus ir pritaria idėjai, kad reikėtų laikytis įstatymo raidę atitinkančios nusižengimo sampratos. Manyčiau, kad tokių teismų nedaug, tačiau nepaisant to, kiek jų yra, ši diskusija menkai su jais tesusijusi.

[23] Max Rheinstein (leid.) *Max Weber on Law in Economy and Society*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1954, p. xlvii. Edwardo Shilso ir Maxo Rheinsteino vertimas iš Max Weber *Wirtschaft and Gesellschaft*.

tinė *kadi* prerogatyva, kuria jis gali pasinaudoti arba ne. Iš tos pačios pastabos paaiškėja ir antrasis momentas, į kurį atkreipia dėmesį Rheinsteinas. *Atrodo,* jog *kadi* priima sprendimus, nesilaikydamas taisyklių ar normų; kad jis, *atrodytų,* visiškai nevaržomai įvertina kiekvienos situacijos ypatumus. Rheinsteinas nenurodo, kam būtent ši situacija taip atrodo, bet manau, kad jis turi galvoje nepatyrusius teisės studentus. Tai gal ir teisinga, bet nėra itin svarbu. Mums svarbiau, su kokia nuostata *kadi,* kaip atrodo *teisingumo recipientams,* priima jokių taisyklių ar normų nevaržomus sprendimus. Jiems atrodo, kad jis visiškai laisvai įvertina kiekvieną atvejį.

Prieš aptardami, kaip *kadi* teisingumas atrodo jo recipientams, dar šiek tiek paanalizuokime jo prasmę. Maxas Weberis atskiria racionalų, empirinį *kadi* (teisingumą) ir charizmatinį teisingumą. Jis sako:

> Racionali įstatymo interpretacija, paremta griežtai funkcionaliomis sampratomis, priešinga tokios rūšies sprendimui, kuris pirmiausia susijęs su šventomis tradicijomis. Pavienis atvejis, kuriam neįmanoma rasti nedviprasmiško sprendimo remiantis tradicija, išnagrinėjamas arba remiantis „apreiškimu" (orakulo pranašiška ištartimi, fiziniais išmėginimais – t. y. charizmatiniu teisingumu), arba – mus tik šie atvejai ir domina, – *laisvai priimant sprendimus, kurie suformuluojami kaip etiniai ar kitokie praktiniai įvertinimai.* Tai ir yra „kadi teisingumas", kaip taikliai pavadino jį R. Schmidtas. Arba tie formalūs sprendimai priimami ne vadovaujantis racionaliomis koncepcijomis, bet pasitelkiant „analogijas" ir atsižvelgiant į konkrečius „precedentus" bei juos analizuojant. Tai – „empirinis teisingumas"[24].

[24] *Ibid.,* p. 216.

Taigi *kadi* įsiterpia tarp empirinio ir charizmatinio teisingumo. Visi trys – *kadi*, empirinis ir charizmatinis teisingumas – nukrypsta nuo racionalaus teisingumo, paremto „griežtai formaliomis koncepcijomis", tačiau visi jie skiriasi tradicijomis, kuriomis vadovaujantis priimamas nuosprendis: empirinis teisingumas vadovaujasi konkrečių *teisinių precedentų* interpretacija; kadi teisingumas – konkrečiais *etiniais bei praktiniais vertinimais;* charizmatinis teisingumas – konkrečiu *apreiškimu*.

Jau minėjau, kad nepilnamečių teismas ir *kadi* teisingumas turi panašumų. Tačiau jei nepilnamečių teismas yra *kadi* teisingumo atvejis, tai labai ypatingas atvejis. Weberis pagrįstai tvirtina, kad teisingumas idealiu *kadi* pavidalu yra nebiurokratinė dominavimo forma. Tad idealus *kadi* atvejis yra toks nebiurokratinis, jog Weberis įžvalgiai numatė jį artėjant prie charizmatinės teisingumo formos. Jis samprotauja:

> *Kadi* teisingumas nepažįsta jokio racionaliu protavimu pasiekto sprendimo. Empirinis grynojo tipo teisingumas nepasiūlo jokių priežasčių, kurios, mūsų supratimu, galėtų vadintis racionaliomis. Konkretus įvertinantysis *kadi* teisingumas dėl savo pobūdžio gali tarsi pranašystė atitrūkti nuo visos tradicijos... Visas nebiurokratinio dominavimo formas regime keistai egzistuojant sykiu: šalia *griežto tradicionalizmo sferos egzistuoja laisvo pasirinkimo ir Viešpaties malonės sfera...*[25]

Žinoma, nepilnamečių teisingumas nė neketina „tarsi pranašystė atitrūkti nuo visos tradicijos". Šiuolaikinis nepilnamečių teisingumas yra tarytum *kadi* teisingumo atmaina; jis išsaugojęs pasitikėjimą sprendimu bei išmintimi, tačiau iš esmės modifikuotas ir iškreiptas tos keistos ir, galima sakyti, netinkamos aplinkos, kurioje jis pasirodo. Nepilnamečių teismas vykdo

[25] *Ibid.*

kadi teisingumą biurokratinėje aplinkoje. Prie šio nepilnamečių teismo ypatumo dar sugrįšiu aptardamas, kaip nepilnamečiai klientai meta iššūkį kai kurių šio teismo atstovų *kompetencijai.* Dabar noriu tik paminėti tą ypatumą, kurį įgauna nepriklausomas *kadi,* perkeltas iš pirminės ir natūralios savo aplinkos, iš turgaus aikštės, į profesionalo kabinetą – dalį tos platesnės biurokratinės sistemos, kuriai patikėta vykdyti teisingumą. Tad dabartinė *kadi* aplinka, švelniai tariant, jau visai kitokia turgaus aikštė. Kuo ypatingas *kadi* teisingumas, kai jis vykdomas biurokratiniame kontekste? *Kadi* teisingumas ir apskritai, ir dabartiniu savo pavidalu, akcentuojančiu individualizuoto vertinimo principą, veikimo laisvę iš esmės išplečia, o biurokratizacija veikimo laisvę iš esmės apriboja[26].

Teisės biurokratija, kaip ir bet kuri kita, privalo rūpintis įvesta tvarka, darbų apimtimis, santykiais su visuomene, racionalios savo pusiausvyros užtikrinimu, dokumentavimu, galybe kitokių savo verslo formų. Ką gi visa tai mums pasako apie šios aplinkos poveikį joje praktikuojamo teisingumo principui?

Manau, jog *kadi* patirs nuolatinį ir neretai savo paties sukeltą stresą, – dar ir dėl to, kad jis yra ir teismo valdytojas, ne tik jo *kadi* (teisėjas), – stengdamasis savo sprendimus palenkti taip, kad jie tarnautų institucijos reikmėms.

[26] Nė vienas iš šių apibendrinimų nėra paneigiamas tikslių bei taiklių pastebėjimų, kad etikos ar savo paties išsikelti apribojimai gali sumažinti *kadi* teisę spręsti, kad neformali organizacija iš tikrųjų gali išplėsti biurokratijos pareigūnų teisę spręsti ir kad kuo aukštesnę vietą biurokratijoje pareigūnas užima, tuo didesnė jo teisė spręsti. Visa tai tiesa, kaip tiesiogiai arba netiesiogiai buvo parodyta sociologijos praktikos ir tyrimų. Tačiau pagrindinių sociologijos principų doktrininės išlygos leidžia suprasti, jog *dažniausiai* kadi teise spręsti pasinaudoja maksimaliai, o biurokratija minimaliai.

Didelė veikimo laisvė, jam suteikta individualizuoto sprendimo principo, čia apribota taip, kad atitiktų biurokratines produktyvumo, gerų santykių su viešuomene, harmonijos ir *esprit de corps* (luomo dvasios) tarp pavaldinių normas. Tad laisvą *kadi* pasirinkimą susiaurina jo struktūrinė situacija.

Tačiau būtų netikslu ir ne visai sąžininga taip ir užbaigti diskusiją. *Kadi* nepilnamečių teisme dar patiria ir kitokį spaudimą, sukeltą tos ypatingos biurokratijos, kuriai priklauso, ir tų keistų nuostatų, kurių laikosi dauguma jo pavaldinių. Tam tikru mastu, kuris gerokai priklauso nuo to, kiek teismas vadovaujasi individualizuoto teisingumo principu, teisėjas ne itin tvirtai vadovauja tam, kas jam atrodo esą *socialinės rūpybos* biurokratija. Kad išsaugotų harmoniją biurokratijos viduje, užtikrintų sklandų darbą, išvengtų keblumų, kylančių, jei dažnai tenka atmesti lygtinio nuteisimo priežiūros pareigūno rekomendacijas, – o be viso šito juk neapsieisi, – *kadi* privalo paklusti dar ir kitokių rūšių suvaržymams. Jie ir apriboja teisėjo veiksmų laisvę. Kokia kryptimi stumia jį socialinės rūpybos darbuotojų spaudimas? Atsakyti galima dvejopai. Vienas atsakymas, imti ir aprašyti visas socialinio darbo teoriją persmelkusias mistifikacijas. Tai mažai ką duotų, nes šios vien kopijuoja individualizuoto teisingumo principą ir iš tikrųjų tampa tokia pat tikslo nenurodančia *kadi* veiklos direktyva. Antrasis atsakymas prieštaringesnis, bet, man atrodo, iš esmės teisingas. Spaudimas, kurį daro teisėjui rūpybos darbuotojai, yra *gailestingumo* reikalavimas.

Toks drąsus tvirtinimas, ypač kai atrodo, jog jis paremia viešuomenės išsakomą socialinės rūpybos darbuotojo kritiką, tikrai gali tikėtis tik šią profesiją praktikuojančių asmenų nepritarimo. Dauguma socialinės rūpybos advokatų ginčysis, kad aš nesupratęs jų požiūrio esmės, atplėšęs jį nuo konteksto ir iškraipęs. Priekaištai būtų teisingi tik iš dalies. Aš atplėšiau nuo kon-

teksto tik tą pasigailėjimo pavidalą, kokiu jis pasirodo socialinės rūpybos darbuotojų ištarmėse, ir todėl iškraipiau jų sudėtingą ir kartais paslaptingą turinį. Bet manyčiau, jog ir *kadi* supaprastina savo pavaldinių – socialinės rūpybos darbuotojų – įsitikinimų esmę panašiai kaip tai dabar padariau aš. Jam atrodo, kad dažniausiai jo pavaldiniai prašo pasigailėti įstatymo pažeidėjo. Jis gali suprasti, įvertinti ir netgi sutikti su išpuoselėta rūpybos darbuotojų teorija, kuri slypi už jų vienokio ar kitokio gailestingumo prašymo. Tačiau ne tai svarbiausia. Dabar jau *kadi* ieško, kuo galėtų vadovautis, ir tam jam pakanka net nepagrįsčiausio nusikaltusiojo pasiteisinimo.

Kadi patiria dar vieną įtaką. Kadangi jis vadovauja teismui, jis ir yra tas, kuris atsiskaito visuomenei. Jis turės išaiškinti ir tiems pasipiktinimo profesionalams, t. y. žurnalistams, kodėl septyniolikametis nekaltos matronos žudikas buvo paleistas siausti laisvėje, lygtinai atidėjus jo įkalinimą, nors jau pernai jis buvo įkliuvęs už tai, kad gatvėje užpuolė žmogų. Į tokį klausimą nelengva atsakyti. Kreiptis į individualizuoto teisingumo principą ir ieškoti pateisinimo, kad pasigailėta, remiantis jau anksčiau akredituota socialinės rūpybos teorija, tokiomis aplinkybėmis ne itin dera. Taigi *kadi* numato situaciją. Jis jaudinasi dėl jos. Jis šneka apie šią situaciją beveik su kiekvienu, kas tik jo išklauso. Tai didžiausias pavojus jo pašaukimui. Galų gale jis patenka visiškai priešingon nei jo pavaldiniai įtakon. Jis suvokia, kad visuomenė reikalauja *griežtumo.* Ir tam tikra prasme jis teisus. Kai visuomenė kreipiasi į *kadi,* atrodo, kad ji reikalauja griežtumo.

Žodžiu, šiuolaikinė *kadi* situacija tokia, kad individualizuoto teisingumo principas suteikia jam neįtikėtinai plačią veikimo laisvę ir neįtikėtinai menkai tenurodo jam, kuo pasiremti. Tačiau tradicinę jo laisvę riboja biurokratinė jos reiškimosi aplinka. Teisėjo sprendimas bei išmintis gali nulemti, bet jis neišvengiamai rizikuoja, kadangi būdamas ir teismo valdytojas jis

privalo rūpintis santykiais su visuomene, harmonija biurokratijos viduje, efektyviu darbo srautu ir kitais dalykais.

Kaip *kadi* atsispiria toms įtakoms, plėšiančioms jį į skirtingas puses, kaip į jas reaguoja? Atsakydami vėl grįžtame į tą kelią, kuris, nors ir paaiškindamas nusižengėlio neteisingumo jausmo kilmę, skaitytojui atrodo aplinkinis. Tačiau kito kelio nesama. *Nusižengėlio* neteisingumo jausmas yra nulemtas ir *kadi* reakcijos į subtilią savo paties situaciją.

Kadi reakcija į šias susikryžiuojančias įtakas aiškiai skiriasi, tačiau ne tiek, kiek galėtume tikėtis. Jei kreipiame dėmesį į tai, ką jis iš tikrųjų daro, o ne į retoriką, kuria jis pateisina savo išvadas, atrodo, vyksta įdomūs, bet toli gražu ne nebūti dalykai. Pirmasis šio verslo priesakas yra paprasčiausiai pragyventi darbo dieną. Verčia stebėtis jau pats nepilnamečių bylų srautas. Atsilikus iškart matyti pasekmės, kadangi kitos nepilnamečių konvejerio grandys, kaip antai areštinės, iškart persipildo. Bylas reikia nagrinėti reguliariai ir našiai, antraip vyresnybė išgirs skundus iš kitų sistemos dalių. Daug darbo atliekama ir sprendimai priimami už scenos, tad teisingumo recipientas šio vyksmo negali stebėti. Nuo jo akių tai visiškai paslėpta. Tipišku atveju jo byla bus išnagrinėta mechaniškai, nors retkarčiais gali pasitaikyti, kad ją išnagrinės ir itin kruopščiai.

Tad *kadi* išmintis ir gebėjimas spręsti pasireiškia laiko, efektyvumo bei darbo srauto suvaržytoje situacijoje. Kiekvienu atveju jam tenka nutarti, į kokį imlios sistemos segmentą kreiptis, sulig kiekviena byla jis pasmerktas patirti visai kitokias kryžmines ugnis – viena reikalauja griežtumo, kita pasigailėjimo, viena atsklinda iš tolimų ir atsitiktinių kritikų, kita iš šalia esančių ir nuolat visur dalyvaujančių pavaldinių, su kuriais sykiu privalo dirbti; viena nereikšminga kasdieniniam efektyviam teismo darbui, kita lemiamai reikšminga, bet viena atstovauja tam, ką jis laiko viešąja nuomone, o kita, jo manymu, profesionali nuomonė;

už vieną sankcija – viešas skandalas, už kitą – baudžianti profesinė kritika. *Kadi* tikrai turi būti dosniai apdovanotas ir gebėjimu spręsti, ir išmintimi. Atskaitos sistemoje, kuria jis remiasi pateikdamas teismo išvadas, reikšmingų faktorių itin gausu.

Dažnai teisėjo sprendimas, ir tam tikra prasme tai vienintelis mirtingiesiems prieinamas sprendimas, yra kompromisas. Tačiau jo kompromisas numato veikiau valdžios atsisakymą negu klastingą manipuliavimą vienvaldyste. Tarsi kiekvienai stovyklai jis atiduotų, kas jai priklauso; o jei jam pavaldūs rūpybos darbuotojai parodytų bent elementarų jautrumą, deramą besiplūkiantiems šiuose baruose, jie apsaugotų savo *kadi* nuo keblumų ir neprašytų iš jo to, kas iš tiesų jiems nepriklauso. Be to, kai kiti rūpybos darbuotojų kolegos ima dirbti kitoje sistemos pusėje, pasirodydami toj vietoj, kurią anksčiau vadindavo kalėjimu, *kadi* valdiniams ima nebeatrodyti, kad įkalinimas būtinai reiškia gailestingumo nepaisymą. Tokiomis aplinkybėmis svarbu nusiųsti nepilnametį į gerą kalėjimą. *Kadi* savo ruožtu galėtų pasirūpinti, kad lygtinis nuteisimas, nuosprendis, kokį jis dažniausiai paskelbia atiduodamas duoklę savo darbuotojams, turėtų ir griežtumo elementų.

Taigi sistema ima įgyti pavojingą pusiausvyrą. Vienintelė problema, kuri ir kelia nuolatinę grėsmę orkestruotei, nuspręsti, kuriems klientams reikia padėti lygtiniu nuteisimu, patenkinant profesijos pavaldinių pageidavimus, o kuriuos gelbėti pasiunčiant juos į kalėjimą, nusileidus pasipiktinimo meistrų, žiniasklaidos atstovų, įnoriams. Kai nepilnametis nuteisiamas lygtinai arba kalėti, tuomet jam jau galima pritaikyti ir individualizuoto teisingumo principą. Tačiau kaip nuspręsti, kuriuos teisingumo recipientus kur siųsti? Ieškodami atsakymo susiduriame su stulbinančiu socialinių susitarimų dviveidiškumu. Tą dviveidiškumą kartais pastebi ir vienas kitas apsukresnis į teismą patekęs

nepilnametis. Jo nemato beveik niekas iš tų, kurie dirba sistemoje ar pereina per ją. Kai kas iš nusižengėlių, tikriausiai mažuma, nujaučia, kas vyksta, ir savo nuojauta vadovaudamiesi nusiteikia priešiškai visai sistemai. Kiti, turbūt dauguma, patys to dviveidiškumo taip ir neįžvelgia, tad jiems prieš akis vykstąs teismo procesas ir toliau lieka mistifikuotas. Net jei raktą į šią paslaptį jiems pakiša kiti, jie patys jos niekuomet taip ir neatrakina, todėl mistifikacijos jausmas neišnyksta. Paslaptis, žinoma, yra tai, kaip teismas, viešai paskelbęs, kad savo veikloje vadovaujasi objektyvia gaire – individualizuoto teisingumo principu, – taip sparčiai priima sprendimus ir nusikrato bylomis. Teismo ištikimybė šiam principui nėra vien vadovėlinė medžiaga, – juk tai reguliariai demonstruojama apstulbusiems klientams.

Kaip teismas priima nuosprendžius, kaip nutaria, kam kokį nuosprendį paskelbti? Manau, jog atsakymas visai paprastas. Teismo nuosprendį sudaro du elementai. Viena, pagrindinė, sprendimo intencija yra daugiau ar mažiau sugrąžinti – *sub rosa*, konfidencialiai – *įstatymo pažeidimo principą*. Tie nusižengėliai, kurie įžvelgia, kad šios viešai skelbiamos teismo filosofijos skandalingai nepaisoma, visą tą stulbinantį klegesį apie individualizuotą teisingumą ir tą elgesį laiko pamaldžiu verkšlenimu, nepasisekusia mistifikacija ir akivaizdžiai nepavykusiu įtikinėjimu. Ar jų vertinimas teisingas? Ne visiškai, kadangi teismas galutinai neatsisako domėtis individualiomis savybėmis bei taikyti individualizuotą traktavimą. Matome, jog šios pastangos išlieka, nors ir transformuotos, *kokios ir turi būti* bet kurioje gyvoje biurokratinio viešpatavimo sistemoje, paverstos pritaikomomis doktrinomis, kurios galėtų funkcionuoti reguliariai kaip informatyvios veiklos gairės, o ne mistifikuojantys trukdžiai. Individualias nusižengėlio savybes pabrėžiančios lygybės sampratos ir perauklėjimo filosofijos funkcionalūs biurokratiniai atitikmenys yra *tėvų priežiūros bei laisvos vietos kalėjime doktrinos.*

Trumpai pažvelkime, kaip veikia ši besusiformuojanti sistema. Sakyčiau, jog teismas, kaip ir bet kuri kita socialinė institucija, kuriai reikia padaryti darbą, revidavo ir fundamentaliai pakeitė – galima net būtų sakyti, iškraipė – savo istorinį palikimą. Toks fundamentalus modifikavimas buvo neišvengiamas, kadangi teisinės patirties polinkis į analizę atskleidė, jog individualizuoto teisingumo bei elgesio su nusižengėliu direktyva veiklos krypties nenurodo. Susiformuojanti sistema tapo sėkminga sinteze, kadangi ji leido *kadi* ir toliau manipuliuoti švietėjiškos teismo filosofijos priimtais terminais. Be to, ji padėjo *kadi* susigaudyti nuolat susikertančių įtakų ugnyje ir į jas reaguoti.

Tad šioje sintezėje įstatymo pažeidimo principas vėl įtvirtinamas kaip svarbiausias teismo nutartį lemiantis principas. Jis žymiai pakoreguotas doktrinų, kurios užsimena apie individualaus teisingumo bei elgesio su nusižengėliu principus, bet paverčia juos formalumu. Tai reiškia: ar nepilnametis keliauja į kokios nors rūšies kalėjimą, ar jis nuteisiamas lygtinai, – du alternatyvūs nuosprendžiai, kuriuos dažniausiai pasirenka *kadi,* – apytikriai vertinant pirmiausia priklauso nuo tokių faktorių kaip bendros rizikos pavojus, tad ir skandalas dėl dabartinio nepilnamečio nusižengimo ir sykiu anksčiau jo įvykdytų įstatymo pažeidimų. Pirminis įvertinimas paskui gerokai patikslinamas, žiūrint, ar įmanoma „ambulatorinė kliento priežiūra", o tai priklauso nuo tėvų ar juos pakeičiančių globėjų pasirengimo bei galimybių prižiūrėti vaiką. Jei nėra kaip išvengti skandalo, tuomet lygtinio nuteisimo negalima tikėtis, nors tėvai ar globėjai ir pasiryžę prižiūrėti vaiką. Nusižengėlis bus atiduotas į kalėjimo tarnautojų, jo darbuotojų rankas. Jei jo keliama grėsmė nedidelė, tada sprendimas priklausys nuo to, ar galima tikėtis tėvų priežiūros, kiek jos esama, jos kokybė, kiek šia prasme tėvai patikimi. Atsižvelgiant į nusižengimo rimtumą ir anksčiau įvykdytus įstatymo pažeidimus ir asmenims nusižengus vienodai,

tie, kuriems garantuojama tinkama tėvų priežiūra, bus nuteisti lygtinai, o kuriems ji nėra garantuojama, keliaus į kalėjimą. Jeigu rizika visai nedidelė, tuomet į kalėjimą keliaus tik tie, kurie iš esmės jokios akivaizdžios ar numatomos tėvų priežiūros negali tikėtis. Skaitytojui tai gali pasirodyti visai protinga ir tam tikra prasme taip ir yra. Tačiau nesitikėkite, kad tai pasirodys protinga arba teisinga tam šios išminties recipientui, kuris liko nuskriaustas ar visai be jokios tinkamesnės priežiūros.

Antra doktrininė įstatymo pažeidimo principo išlyga numato nusižengėlio perauklėjimą apgyvendinus jį perauklėjimo įstaigoje arba, senamadiškai sakant, ji priklauso nuo to, ar kalėjime esama laisvų vietų.

Panašiai kaip jo humanitarinių sričių kolegos, teisėjas sprendimus pasižymi kreivėje. D (lygtinio nuteisimo) ir F (kalėjimo) susikirtimo taškas priklauso ne tik nuo individualiu atveju nustatytų pranašumų ar trūkumų. Neretai įsiveržia reliatyvumo, ypač kai savo pačių vertinimais pasitikime ne iki galo. Teisėjas nesunkiai surūšiuos nepilnamečius į geresnius ar blogesnius arba, kaip jis išsireikštų, tuos, kuriems reikia daugiau pagalbos, ir tuos, kuriems reikia mažiau, tačiau jam žymiai sunkiau nuspręsti, kaip tiksliau ar bent racionaliau atskirti nusipelniusius lygtinio nuteisimo, nuo tų, kurie turėtų keliauti į kalėjimą.

Taigi šiuos atskirianti riba gali šiek tiek pasislinkti vienon ar kiton pusėn priklausomai nuo to, ar kalėjime bus laisvų vietų. Dabartinio ir anksčiau įvykdytų nusižengimų įvertinimo, ypač jei jis dar patikslinamas nustatant, ar esama tėvų priežiūros, ar ja galima pasikliauti, pakanka, kad apytiksliai surikiuotume nepilnamečius klientus nuo keliančių didžiausią grėsmę iki nekeliančių beveik jokios. Tačiau net ir taip surikiavus vis viena neaišku, kur brėžti juos atskiriančią liniją. Individualius atvejus gal ir galima išdėstyti ant kreivės, tačiau susikirtimo taškų tokiu būdu nesurasime. Teisingumas reikalauja nurodyti ir susikirtimo

taškus, antraip neįmanoma priimti sprendimo. Tad kai pradiniai principai, kuriais tenka vadovautis teisės institucijai, taip nenurodo jokios krypties, kad pamiršta susikirtimo taškus, institucijos darbuotojai pasižymi juos patys, pasikliaudami savo patirtimi. Tokius susikirtimo taškus pasiūlo visuomenei nežinoma vietos kalėjime doktrina.

Nejaugi tai reiškia: ar vaikas bus pasiunčiamas į kalėjimą, ar ne, galų gale priklausys nuo to, ar atsiras kalėjime laisvas gultas? Visai ne, nors neišmanančiam nusižengėliui ir net kai kuriems analitikams būtent taip dažnai ir atrodo. Vietos kalėjime samprata yra doktrina, ne principas. Kaip ir į visas doktrinas, ypač neišsakytas, galima kreipti dėmesį, galima ir ne.

Teisėjas neprivalo remtis šia kreive kaip principu. Kaip ir daugumai profesorių, jam kreivė tėra pagalbinė priemonė, vertinimo principo doktrininė išlyga. Doktrina apie vietą kalėjime sąmoningai ar nesąmoningai pasitelkiama, kai net įvertinimai, atsižvelgiant į įstatymo pažeidimo principą bei į pirminę tėvų priežiūros doktriną, nepasiūlo jokio akivaizdaus sprendimo. Dažnai, beveik daugeliu atvejų, atlikus pagrindinį įvertinimą priimamas akivaizdus sprendimas. Teisėjui atrodo, kad bet kas, susidūręs su tokia byla ir patirdamas tokių susikertančių įtakų ugnį, nuspręstų lygiai taip pat. Jis teisus. Daug esama tokių bylų, kai nepilnametis aiškiai kelia didelį rizikos, tad ir skandalo, pavojų. Jeigu jam nėra vietos kalėjime, ji turi būti padaryta, griaudėja *kadi*. Galų gale jis – teisėjas, žmogus su autoritetu, ne koks biurokratų pakalikas. Vietą reikia padaryti arba surasti. Antra vertus, daug ir tokių bylų, kai nusižengėlis aiškiai tegali sukelti tik menką rizikos, tad ir skandalo, pavojų. Net jei kalėjime ir esama laisvų vietų, tegu jos pabūna dykos, samprotauja *kadi*. Jis juk ne koks tironas. Negana to, jis nuolat susiduria su nuomone, kad kalėjimas kartais paskatina nusikalstamumą, užuot jį sustabdęs. Tad dažnai vietos kalėjime doktrinos nė neprireiks,

vargu ar ją iš viso prisimins. Tačiau kartais, gal tik retkarčiais, sprendimas toli gražu nėra akivaizdus. Vienu kitu atveju pasirinkti tarp lygtinio nuteisimo ir kalėjimo ypač sunku. Tada teisėjas veikiausiai ir prisimins laisvų vietų kalėjime doktriną. Kas dar lieka? Iš įstatymo pažeidimo ir tėvų priežiūros doktrinų teisėjas ir jo pagalbininkai jau išspaudė kiek įmanė. Teisėjas, kaip ir jo kolegos iš akademinių sluoksnių, privalo nuspręsti. Kaip ir profesorius, jis griebiasi kreivės, kuri jam gerokai padeda. Ji pateikia jam sprendimą, o sykiu ir žodyną šiam sprendimui pateisinti, nepriklausomai nuo bylos baigties.

Tarkime, kad teisėjas nagrinėja ypatingą bylą, kai pasirinkti tarp lygtinės bausmės ir įkalinimo ypač sunku. Tuomet jis samprotaus: kadangi įkalinimo įstaiga ir taip prigrūsta, beprasmiška siųsti ten dar vieną nepilnametį. Nusižengėliui tai tikrai nepadės, o įkalintuosius aptarnaujantis personalas turės vienu klientu mažiau. Tad teisėjas vadovaujasi laisvų vietų kalėjime doktrina. Negana to, jei lygtinai nubaustas nepilnametis paleistas nusižengia kaip nors ypač triukšmingai ar žiauriai, taip sukeldamas skandalą, teisėjas gali retrospektyviai prisiminti tą priežastį, kuri paskatino jį priimti šį nelemtą sprendimą. Jis pateisina save tokiais argumentais, kurie įtikina net pasipiktinimo meistrus. Jis juk jau ne kartą kreipėsi su prašymu pagausinti įkalinimo įstaigų. *Dabar* teisėjas aiškiai pasako, kad *šis* nepilnametis būtų buvęs įkalintas, jei kalėjime būtų pakakę vietų. Šioje situacijoje teisėjas suvaidina biurokratinio pakaliko vaidmenį. Nors jam priklauso valdžia, dabar jis atkreipia dėmesį į tai, kokia ji ribota. Jam pritaria ir masinio informavimo priemonės, pasipiktinimo profesionalai. Kyla skandalas, tačiau jis skirtas aukštesnei valdžiai, pataisos departamentui, kuris savo ruožtu nukreipia pasipiktinimo meistrus į gubernatoriaus būstinę. Tačiau visi šie įvykiai, griežčiau tariant, *kadi* neliečia, net jei jį ir domina ar suteikia jam pasitenkinimo. Taigi kartkartėmis pasi-

telkdamas vietos kalėjime doktriną teisme, dažnai viešai paminėdamas ją kitomis aplinkybėmis, *kadi* gali griebtis jos ir retrospektyviai taip iki galo nusikratydamas atsakomybės už skandalą.

Pasitikėjimas atgaivintu įstatymo pažeidimo principu, pakoreguotu ne tiek nešališkumo, kiek perauklėjimo sampratų, o dažniau jas pakeičiančių tėvų priežiūros ir vietos kalėjime doktrinų, atsižvelgia ir į svarbiausius faktus, taip suteikdamas *kadi* veiklai pagrindines kryptis, padėdamas užtikrinti santaiką teismo kaip institucijos viduje ir išvengti ar bent sumažinti viešo skandalo, kylančio dėl pasipiktinimo meistrų įsikišimo, galimybę. Tokia amalgama susiformavo kaip praktinė objektyvi individualizuoto teisingumo pataisa, kuri įtiko visiems sistemos dalyviams, kitaip tariant, visiems, kurie sistemoje svarbūs. Į šios amalgamos susidarymą neatkreipta dėmesio, ypač atgaivinant įstatymo pažeidimo principą, kadangi ji formavosi nepastebimai už teismui būdingų verbalinių mistifikacijų. Išvados suformuluojamos individualizuoto teisingumo bei elgesio kalba. Negana to, mistifikacijos išlikimo ir paskleidimo platesnei publikai galimybes dar padidino tas palankus įsitikinimas, kad pašaliniams neturi būti leidžiama – paties vaiko labui – stebėti, kas vyksta teisme.

Mistifikaciją taip puikiai pridengė konfidencialumo skraistė, kad žurnalistų beveik niekuomet neįleisdavo į nepilnamečių teismą, tad ir savo specialiųjų įgūdžių pritaikyti teisme jiems nepasitaikė progos. Tik vienam kitam profesionalui, dažniausiai sociologams, kartais advokatams, retkarčiais suteikdavo ypatingą teisę stebėti bylos nagrinėjimą teisme. Pastaruosius dvidešimt metų profesionalai beveik visuomet kritiškai atsiliepdavo apie šiuos savo stebėjimus.Tačiau mistifikacijos tai neišsklaidė, nes jų kritika viešumos beveik nepasiekdavo, be to, savo analizę jie apribojo teismo veiklos kritika bei pasiūlymais įvesti papildomas teisines priemones, užuot analizavę jau besiformuojančią sistemą.

Dabar susiformavusi amalgama teisme išlieka todėl, kad tokiu susitarimu yra patenkinti visi svarbiausieji šio susitarimo dalyviai. Ji, kaip sakoma, funkcionali. Netrukus, kai tik į visą sistemą integruosime ir nepilnamečio nusižengėlio požiūrį, aš nuginčysiu, kad ji ne tokia jau ir funkcionali.

Tačiau kol taip negailestingai nepasielgėme, trumpai apsvarstykime tą pusiausvyrą, kuri susiformavo nepilnamečių teisme, – pusiausvyrą, kurią, kaip dažniausiai ir būna, geriausia tiktų apibūdinti kaip parankų susitarimą, pasiektą tų, kurie neturi galimybės jos sudrumsti, sąskaita.

Nereikia daug aiškinti, jog šiuo parankiu susitarimu patenkintas teisėjas. Juk svarbu tai, kad ši nusistovinti pusiausvyra ir buvo sukurta tam, kad išgelbėtų jį nuo neapibrėžtos autoritetingų pirmtakų ir geros dabartinių pavaldinių valios. Nužymėdamas besiformuojančio susitarimo kontūrus paminėjau, kad jis atitinka *kadi* reikmes. O jo pavaldinių valią? Kaip šis parankus susitarimas atitinka daugiau ar mažiau į socialinę rūpybą orientuotų lygtinio nuteisimo priežiūros pareigūnų reikmes? Atsakyti ne taip jau sunku, tam, laimė, nereikia nė prisiminti to nejaukiai pasijusti verčiančio profesinio imperializmo motyvo, nors kartais jis stačiai akivaizdus. Geriausias atsakymas bus, jeigu pažvelgsime, kaip patiems socialinės rūpybos darbuotojams sistema, kuriai kurti jie padeda tiek pastangų, tampa mistifikacija. Kaip ir dauguma pavaldinių, šie iki galo nesupranta savo sistemos veikimo, neišvengiamai mato ją savo akimis. Lygtinio bausmės atlikimo priežiūros pareigūnai – svarbi išimtis yra tie, kuriems lemta palikti sistemą, taip paprastai išsaugant pusiausvyrą, – tiki, jog sistema veikia paremdama *jų* gailestingumo bei reabilitacijos tikslus. Neišvengiamų klaidų pėdsakai skubiai užglaistomi, dažnai pasiteisinant darbuotojų trūkumu, nurodant, kad su daugiau geriau apmokytų ir apmokamų darbuotojų nusižengia-

mumo problemą būtų įmanoma įveikti žymiai sėkmingiau; vis dažniau pasigirsta nuolankūs prisipažinimai, kad būtina sukaupti daugiau žinių apie nusižengėlių etiologiją – štai kodėl reikėtų daugiau tyrinėjimų. Tad visai nebūtina manyti, jog fatališka nesėkmė jau būtinai kalba apie visą sistemą. Sistema paprasčiausiai kenčia nuo trūkumų, kuriuos įmanoma ištaisyti: žinių, personalo stokos, tačiau kuri gi sistema nuo to nekenčia? Trūkumą pastebėjus ir daugiau ar mažiau pateisinus, lygtinio bausmės atlikimo priežiūros pareigūnas gali ir toliau įsivaizduoti, kad nepilnamečių teismų sistema paremia jo gailestingumo ir reabilitacijos tikslus. Kodėl taip yra? Pirmiausia jis turbūt atkreipia dėmesį į tai, kad stulbinanti daugybė bylų perduodamos jam, o *ne* kalėjimui. Taip svarstydamas jis, žinoma, teisus. Ne visuomet vienoda, bet visuomet tik nedidelė dalis bylų sulaukia atomazgos kalėjime. Daugeliui nepilnamečių, reguliariai ir ne vieną kartą, paskiriama vienokia ar kitokia lygtinė bausmė, o tik po to jie iš tikrųjų įkalinami. Kai pagaliau išmuša galutinio nuosprendžio diena, kai teisėjas jau pasiruošęs pasiųsti nepilnametį į kalėjimą, lygtinio bausmės atlikimo pareigūnas tikriausiai pritaria *kadi*. Jis gal net iš anksto numato tokį nuosprendį, o gal net jį rekomenduoja. Iki šiol jam jau galutinai paaiškėjo, kad jis „negali padėti šitam vaikui". Negana to, kalėjimo institucija, vis dažniau pasitelkdama rūpybos darbuotojus ir jų retoriką, lygtinės bausmės priežiūros pareigūną įtikina, jog vaiką dabar tik siunčia pas kitą naudingą specialistą, kurio būstinė kaip tik yra toje gyvenamoje aplinkoje, kurią vadina „auklėjimo namais", „profesiniais institutais", „darbo fermomis" ar paprasčiausiai „trobelėmis". Tobulėjant mistifikavimui visos sistemos esmė tampa visiškai neįžvelgiama nei jam pačiam, nei kitiems. Juk tai sistema, kuri ir įkalinimu, ir „ambulatorine" forma – lygtiniu nuteisimu, iš esmės nepaliaujamai vykdo *baudžiamąsias sankcijas*.

Gali įvykti dar ir kitų dalykų, tačiau neigdami pačią proceso esmę nieko nelaimėsime. Proceso esmės neigimas yra giliausia mistifikacija. Francis Allenas, kandžiausias daugelio socializuoto teisingumo aspektų komentatorius, samprotauja:

Esama vienos prielaidos, kurios supratimas leistų žymiai blaiviau samprotauti ir apie visus šiuos dalykus. Ji nėra kokia nors nauja. Prieš septyniasdešimt metų italų kriminologas Garofalo tvirtino: „Pats laisvės atėmimas, nepriklausomai nuo to, kokioje taurioje aplinkoje būtų kalinama, yra nepaneigiama bausmė". Tokį teiginį galėtume perfrazuoti: „Priemonės, kurios pasmerkia individus esminiam ir prieš jų valią vykdomam laisvės atėmimui, savo pobūdžiu yra bausmės ir šios tikrovės nepakeičia tas faktas, kad įkalinimą rekomenduojantys motyvai turėtų būti terapiniai ar kitaip skatinantys asmens gerovę arba reformavimą[27].

Taigi: lygtinės bausmės vykdymo priežiūros pareigūno parengimas; tas faktas, jog dauguma nepilnamečių bylų perduodamos jam, o ne kalėjimui; faktas, kad iki nepilnamečio įkalinimo lygtinio bausmės vykdymo priežiūros pareigūnas jau pasiruošęs pripažinti, jog šiam padėti jis negali; faktas, kad kiti profesionalūs padėjėjai šiuo metu jau patogiai įsitaisę kalėjimuose, teikia šiam darbuotojui pasitenkinimo sistema, kuri taiko ne gailestingumą, bet baudžiamąsias sankcijas. Jis turi patikėti, kad yra profesionaliai išmokytas gailestingumo, supratingumo ir reabilitavimo.

Be to, jis juk neįžvelgia, kad be žodžių atgaivintas įstatymo pažeidimo principas. Manau, jog tik vienas kitas lygtinės baus-

[27] Francis A. Allen, „Criminal Justice and the Rehabilitative Ideal" kn.William Petersen and David Matza (leidėjai), *Social Controversy* Belmont, Calif.: Wadsworth, 1963, p. 119–120.

mės vykdymo priežiūros pareigūnų pritars, kad jis iš viso atgaivintas. Įstatymo pažeidimo principas pelnė ir toliau pelno lygtinio nuteisimo priežiūros pareigūnų bei rūpybos darbuotojų priešiškumą, ir pagrįstai.

Kaip tik dėl šito jie net nebūna pakviečiami į teismą. Bet, kaip minėjau, ne tai svarbiausia priežastis, kodėl jie priešinasi įstatymo pažeidimo principui; ir ne dėl to jie nepritars tvirtinimui, kad šis principas atgaivintas. Jie neigia jo tinkamumą, kadangi dėl savo nuostatų bei pasirengimo yra įsitikinę, jog moraliai jis neteisus, o klinikiniu-mokomuoju požiūriu žalingas.

Jie neigia, kad šis principas atgaivintas, arba todėl, kad jie teisūs – jis nebuvo atgaivintas, – tuo atveju aš klystu, arba teismo retorika juos tiek užbūrė, jog jie įsitikinę, kad teismo išvada grindžiama individualizuoto teisingumo principu, o ne teisingumo principu, sušvelnintu pirminės, tėvų atsakomybės, ir antrinės, laisvų vietų kalėjime, doktrinų, t. y. šių trijų lydinio.

Empiriškai pasirinkti kurią nors iš alternatyvų nelengva. Paprasčiausiai man susidaręs toks įspūdis. Nelengva surasti ar sukurti akivaizdžias priemones, pasiūlančias sprendimą – nors visada praverčia daugiau įsigilinti. Tokį sprendimo pagrindą ypač nelengva surasti teisme, apdovanotame didžiule veikimo laisve ir polinkiu į puošnią retoriką.

O mano nedrąsus tvirtinimas, – juk akivaizdu, kad didesnių pretenzijų ir neturiu, – pagrįstas trupučiu stebėjimo, šiokia tokia intuicija ir teoriniu argumentu, kad veikiančios sistemos pačios susikuria normas, kurios suteikia konkretumo palyginti miglotiems principams.

Tarkime, kad teismo išvados pagrindą aš apibūdinau teisingai. Tie, kurie tvirtins kitaip, tegu pateikia savo argumentus. Jei aš teisus, tuomet klaidingas lygtinės bausmės atlikimo priežiūros pareigūno supratimas apie tai, kaip veikia jo sistema, turi nemenkų pasekmių. Klaidingas jo įsitikinimas skatina ir toliau

laikytis minėto parankaus susitarimo. Nelengvai įžvelgiamas *kadi* išvados pagrindas, kaip ir *kadi* praktikuojamas menas perteikti visas išvadas individualizuoto teisingumo leksika, ir toliau laiko sistemos pavaldinius nugramzdintus į mistikos ūkus. Jiems atrodo, kad *kadi* patvirtino jų moralinius ir „klinikinius" prieštaravimus įstatymo pažeidimo principui. Noriu patvirtinti, kad būtent taip iš tiesų ir atrodo kone kiekvienam, net pačiam *kadi*. Įstatymo pažeidimo principo atgaivinimo beveik niekas nepastebėjo. Jo neįžvelgė niekas, išskyrus kelis tulžingai nusiteikusius ciniškus nepilnamečius nusižengėlius, reguliariai penimus šiuo iš nepilnamečių teismo atsklindančiu teisingumu. Dauguma nepilnamečių nusižengėlių nėra apdovanoti talentu analizuoti. Jie paprasčiausiai priima tas analitines išvadas, kurias padaro negausūs jų pačių teoretikai. Eidamas stebėjimo ir intuicijos keliu, aš pamėginau rekonstruoti tas tulžingas nuostatas, kurias man perteikė kukli grupelė nusižengėlių, sugebančių artikuliuotai išreikšti savo nuoskaudas. Nemanau, jog tie informatoriai smarkiai išmušė mane iš vėžių, o būčiau nedėkingas, jei neprisipažinčiau, kad iš pradžių jie ir gerokai stumtelėjo mane reikiama kryptimi.

Kaip minėto susitarimo apraiškas mato nepilnamečiai nusižengėliai? Atsakymas paprastas. Jiems šis susitarimas atrodo neteisingas, neatitaisomai neteisingas. Daugiausia nusižengėliai tegali išreikšti tik juose rusenančią nuoskaudą dėl neteisingumo. Jie negali paaiškinti, kodėl jaučia neteisingumą. Tai mūsų darbas. Jie negali šito paaiškinti ir dėl to, kad tėra mažaraščiai mokyklinukai, bet dažniausiai, kaip ir visi kiti, jie tiesiog užburti to, kas vyksta teisme. Nusižengėliams teismo mistikos poveikis dar galingesnis negu kitiems. Dabar nepilnametis nusižengėlis ne tik suglumintas mistikos, generuojamos įprastų mistifikavimo šaltinių, jis visiškai sutrikęs, nes, deja, nesupranta beveik nieko, kas šnekama teisme. Tarsi Camus svetimasis jis dažnai būna

apstulbęs savo paties teismo stebėtojas. Tačiau jis sužino rezultatą – kaip bus nubaustas. Jis girdi, kokia paskiriama bausmė, jis girdi ir iš dalies supranta žodžius, kuriais pagrindžiama jo bausmė. Kitaip sakant, jis girdi, kad yra arba siunčiamas atlikti bausmės nuteisus jį lygtinai, arba į kalėjimą. Ir visa tai dėl to, kad norima jam padėti. Maždaug tiek iš to, kas vyksta teisme, jis išgirsta. To jam gana.

Jo išgirsto ir suprasto trupučio pakanka nusižengėlio neteisingumo jausmui įtvirtinti bei įkaitinti. Dėl teismo struktūros, jo paslapčių ir retorikos kaltinamasis negali įžvelgti už minėto susitarimo slypinčio tikrojo nuoseklumo, kuris nurodo, kur pakryps teismo išvada.

Subkultūros nusižengėlis mato visišką nenuoseklumą, kadangi stebi sistemos, atitrauktos nuo konteksto, veikimą. Tai ne koks paprastas atitraukimas nuo konteksto. Tai siaubingai klaidinga samprata, kur *doktrinos supainiotos su principais.* Už tokį siaubingai klaidingą supratimą jam reikėtų atleisti. Jis juk nėra vienintelis, kuris mato nepilnamečių teismą, atitrauktą nuo konteksto. Kadangi vienas iš įprastų šios sistemos polinkių yra mistifikuoti, beveik visi, kas jai tarnauja, ją pereina arba ją stebi, yra skatinami suprasti jos veikimą klaidingai. Visi skatinami patikėti, kad nubaudžiama vadovaujantis individualizuotu teisingumu. Tad kai švysteli net menkiausias įtarimas, kad teismo sprendimą pagrindė visai ne tai, scena pareigūnams apkaltinti veidmainyste, favoritizmu ir kaprizingu nenuoseklumu jau parengta.

Kai teisingumo recipientas paprasčiausiai atmeta bausmės pagrindimą kaip pamokantį graudenimą, jis ima kaltinti pareigūnus veidmainyste. Favoritizmu kaltina labiau į svarstymus linkę nusižengėliai. Jei subkultūros nusižengėlis įtaria, kad jis apgautas, kad nubaustas ne už tai, ką padarė, jam kyla mintis, kad reikia hipotezės apie tikrąją jo bausmės priežastį. Kodėl tokie

svarbūs ir įtakingi asmenys kaip teisėjas ir jo pagalbininkai meluotų jam nesakydami, kodėl jis nubaustas iš tikrųjų? Kodėl jie tvirtintų, kaip dažnai tvirtina, kad teismas vadovaujasi ne tuo, ką jis padarė, – ir nusižengėliui, ir kitiems atrodo, kad būtent tai yra visiškai pagrįsta priežastis įsikišti įstatymui – bet kažkokios jo problemos ir sunkumai? Kodėl jie sako, jog jam padeda, kai akivaizdžiai apriboja jo veiksmų bei judėjimo laisvę, nuteisdami jį lygtinai arba pasiųsdami į kalėjimą? Ką gi, dėl Dievo, jie slepia, kad jiems reikia pasiekti tokių apgaulės viršūnių?

Šitaip svarstant sunku neprisiminti favoritizmo teorijos. Ją implikuoja ne tik pačios subkultūros principai, – bet kuriuo atveju subkultūra turi būti iš kažkur kilusi, jei ji yra daugiau negu vien loginė koncepcija.

Nusižengėliui ir jo subkultūrai apie favoritizmą užsimena dvi prieš jų akis sumirgėjusios doktrininės išlygos, į kurias teismas atsigręžia, idant sušvelnintų įstatymo pažeidimo principą. Prisiminkime, jog *kadi* ir jo padėjėjai viešai, nusižengėlių akivaizdoje, neigia įstatymo pažeidimo principą. Tačiau jeigu nusižengėlis paprasčiausiai ignoruos šias išlygas, tai gali būti suprasta kaip iššūkis teismo kompetencijai. Teismas meluoja. Teismas veidmainiauja. Tačiau jeigu nusižengėlis tiki įstatymo pažeidimo principui taikomomis išlygomis, užuominas apie jas jis priima taip, kaip jas pateikia teismas. Apie tėvų priežiūros ir vietos kalėjime doktrinas užsimenama nuolat, o nusižengėlis, traumuojamas to fakto, kad nepaisoma įstatymo pažeidimo principo, šias doktrinas supranta atsietai nuo konteksto. Nesąmoningai jis skatinamas doktrinines išlygas laikyti pagrindiniais principais. Jis, kaip ir identišką klaidą padaręs sociologas, jau pasiruošęs apkaltinti teismą hierarchine padėtimi piktnaudžiaujančiu favoritizmu bei nenuoseklumu.

Jei įstatymo pažeidimo principo išsižada pareigūnai ir jei todėl jo nepripažįsta ir nusižengėliai, jei tėvų priežiūros bei vietos kalėjime doktrinos yra klaidingai laikomos teismo nutarties principais, situacija tampa absurdiška. Klaidingai suprantami principai, žinoma, yra neteisingi, kad ir *kieno požiūriu juos vertintum*. Kaip doktrinas tėvų atsakomybės bei vietos kalėjime sampratas galima bent jau svarstyti, geriausiu atveju jos neprieštarauja sveikam protui. Kaip principų jų apginti neįmanoma, jos geriausiu atveju ginčytinos, blogiausiu – totaliai skandalingos.

Įsivaizduokime, kas atsitiktų, jei tėvų priežiūros bei vietos kalėjime sampratos būtų principai, o ne įstatymo pažeidimo principo doktrininės išlygos, – tik tada įvertinsime tokios nepakenčiamos padėties skandalingas implikacijas. Tai reikštų, pavyzdžiui, kad *mažai teatsižvelgus į dabartinį ar anksčiau įvykdytus nusižengimus, o gal į juos nė neatsižvelgus*, su tais nusikaltusiais berniukais, kurių tėvai gali padengti privačiai terapijai reikalingas išlaidas, turėtų būti elgiamasi skirtingai nei su tais, kurių tėvai tokios priežiūros suteikti negali. Tai reikštų, kad *mažai teatsižvelgus ar net neatsižvelgus į dabartinį bei ankstesnius nusižengimus*, berniukai, neturintys tėvų arba turintys aplaidžius tėvus, keliaus į kalėjimą, o turintys pareigingus tėvus, bus nuteisti lygtinai. Niekas tuomet negintų tokios tėvų priežiūros koncepcijos kaip svarbiausio bausmės principo, net patys teismo tarpininkai. Tokia padėtis atrodytų ne menkesniu favoritizmu ir teismo atstovams, ir nusižengėliams. *Kadi* ir jo pagalbininkams iškyla nuosprendžio pateisinimo problema, jei kuris iš nepilnamečių klientų pareikalauja jį paaiškinti. Jie stengiasi pateisinti ir paaiškinti bausmę, atsižvelgdami į individualias nusižengėlio reikmes. Kadangi teismo atstovai siekia išvengti paaiškinimų, susijusių su įstatymo pažeidimo principu, kadangi jie negali pateisinti tėvų priežiūros ir vietos kalėjime sampratų kaip principų, o jų kaip doktrinų statuso nežino, veikiausiai jie griebsis *ad hoc* aiški-

nimų. Tarsi profesorius, kuriam teko suirzusiam studentui pasiteisinti dėl itin subjektyviai parašyto egzamino raštu pažymio, jie mėgina pasitelkti visus įmanomus argumentus, kad tik jie skambėtų įtikinamai. Šiuose, kaip ir visuose panašiuose *ad hoc* pasiteisinimuose, akivaizdūs užgaidaus nenuoseklumo pėdsakai, *ypač* jei du ar daugiau klientų apie tai jau yra pasišnekėję ir vienas kitą „apšvietę". Išbandydamas paskutinę priemonę teismo atstovas, ko gero, imsis įtikinėti nepilnametį, kad kiekviena byla skirtinga ir sprendimas priimamas vis kitoks. Jis gal patars nepilnamečiui nelyginti savęs su kitais, pastebėdamas, kad būtent tai ir sudaro nemažą jo bėdos dalį. Taip ir yra. Teisingumas, pasireiškiąs kaip nuoseklumas, rūpi mums visiems.

Tai neišvengiamai verčia mus kištis į kitų reikalus. Nieko nuostabaus, kad nepilnamečiai klaidingai palaiko pirminę tėvų priežiūros doktriną principu, bet kaip jie galėtų lygiai taip pat suklysti vertindami antrinę, vietos kalėjime, doktriną? Taip apsirikti, pasirodo, įmanoma, nors ir rečiau, nei tėvų priežiūros doktriną klaidingai apšaukiant principu. Retkarčiais nusižengėliai pasamprotauja, kad „nesvarbu, ką tu padarei, svarbu, ar tau ras vietos kokiame kalėjime". Vienas nusižengėlis taip pasakė:

Aš išsiaiškinau, kad vaikų teismuose teisėjai būna dviejų rūšių: kraujuojančios širdys ir Viešpaties kardai. Kraujuojančios širdys vadino mane sūnumi ir dėl manęs raudojo. Viešpaties kardai šaukė, kad mane reikia uždaryti į zoologijos sodą. Bet man pasirodė, kad iš tikrųjų jie nesiskiria. Jeigu tose skylėse atsiras vietos, ir vienas, ir kitas tave ten įgrūs. Paprastai vietos neatsiranda. Štai kodėl aš visus dvylika sykių, iki dabar, išsisukdavau vien gavęs įspėjimą.[28]

[28] Freeman, *op. cit.*, p. 11.

Tad neįtikėtina atrodo įmanoma. Nepilnamečių teismo struktūra ir retorika visiškai nesąmoningai paskatina pro teismo rėtį prasijojamus subkultūros nusižengėlius doktrinas klaidingai laikyti principais. Dėl šito jie ir ima įžiūrėti nenuoseklumą, kuris pasireiškia kaip veidmainystė, favoritizmas, užgaida. Ir visa tai vyksta, nepaisant to, kad nepilnamečių teismas, suformulavęs minėtąjį susitarimą išvadoms pagrįsti, sugebėjo pasiekti nemenko savo procedūrų bei sprendimų nuoseklumo. Su šiuo procesu susiję nesusipratimai yra tiesioginis teismo struktūrai būdingo paslaptingumo ir teismo kuriamos mistifikacijos padarinys.

Nors neteisingumo jausmą aštriausiai pajuntame, kai mus verčia kentėti, teiginys, kad iš neteisingumo galime išspausti ir naudos, nėra toks jau beprasmis. Nusižengėliai pasišneka tarpusavyje. Rūpinimasis nuoseklumu priverčia domėtis kitų žmonių reikalais. Kadangi nuoseklumas yra lyginamoji samprata, nėra kito būdo pasverti, ar paisoma tavęs paties, kaip tik kišant nosį į kitų reikalus. Juk kiekvienam atvejui, kai nusižengėlis nukenčia nuo to, kas jam atrodo nuoseklumu, galėtume nurodyti kitą, kai jis tampa laimėtoju. Pasakojimus apie tai, kaip „nekaltai susėmė", gausumu tikrai nusvertų epizodai, kaip „išsisuko nenuteistas". Tad aišku, kad nusižengiamumo subkultūra neteisingumo teikiamos naudos taip paprastai pro akis nepraleidžia ir neignoruoja. Tačiau jai nerūpi kitos dvi neteisingumo vertės, jis nelinkęs stoiškai samprotauti, jog ilgainiui neteisingumo padaryti nuostoliai ir nauda vienas kitą atsveria. Toks požiūris aiškiai paprieštarautų subkultūros nusižengėlių bendrai nuostatai teisėsaugos pareigūnų atžvilgiu. Nusižengiamumo subkultūros logika *ir* kentėjimą, *ir* naudą paverčia kaltinimais sistemai. Neteisingumo patirtį galima laikyti daugelio teisingumo komponentų – prisipažinimo, nuoseklumo bei kitų

pažeidimu. Tačiau kartu neteisingumas leidžia iškelti kaltinimus, kurie suformuluoti diskreditavus oficialiosios sistemos *kompetenciją*.

Kompetencija

Teisingumas reikalauja, kad tas, kuris paskelbia nuosprendį, turėtų teisę tą daryti. Ne kiekvienas turi teisę paskelbti nuosprendį. Juk žinoma laki frazė: „Kas *tu* toks, kad mane teistum?" Kompetencijos problema kelia nerimą ne tik nusižengėliams. Tai tikriausiai universalus teisingumo jausmo komponentas. Nuteisimas kolektyviniame gyvenime įmanomas tik tada, jei to, kuris drįsta teisti, įgaliojimai gerbiami. Tam tikra prasme teisėjavimas visuomet yra pranašesnio statuso prielaida. Atitinkamai nuosprendžio recipientas gali pasilikti sau galimybę patikrinti tariamo pranašumo autentiškumą. Autentiškumo patikrinimas gali sukelti pagarbą ar nepagarbą drįstančiųjų teisėjauti įgaliojimams.

Tradiciškai tokius įgaliojimus *formaliai* numato tam tikri statusai. Teisėjams, lygtinio nuteisimo priežiūros pareigūnams, policininkams, tėvams, mokytojams bei kai kuriems kitiems bendruomenė yra suteikusi leidimą teisėjauti. Tačiau formalaus leidimo nepakanka – nepakanka tiems, kuriuos keistas simbiotinis santykis su autoritetu skatina nepasitikėti savo prižiūrėtojų veikla. Panašiai kaip tarnai, nepilnamečiai nusižengėliai ypač domisi ir turi strategines prieigas prie savo šeimininkų reikalų. Suteikto leidimo ar vakarykštės licencijos gal ir pakaktų visuomenei apskritai, tačiau ne tiems, kurie šio autoriteto prižiūrimi. Pastarieji nuolat tikrina įgaliojimus, suteikiančius leidimą teisėjauti. *Jų* teismas nuolat posėdžiauja.

Taigi tie, kurie dažnai teisiami, ima patys teisti įsitvirtinusį autoritetą. Jie daro tai neteisėtai, kadangi patys neturi visuomenės leidimo tokiai veiklai, tačiau, nepaisydami šito, vis viena teisia. Iš tiesų leidimo neturėjimas nesustabdo tokios jų veiklos; teisėjavimas be leidimo, kaip ir kitos neteisėtos veiklos formos, pasireiškia kaip konvencionalaus jų atitikmens nesuvaržytos, atsakomybę nusimetusios versijos. Licencijuota veikla labiau apribota, suvokusi atsakomybę palyginti su neteisėtaisiais variantais. Teisėtas nuosprendis yra ginamas. Teisėjauti neįgaliotų pavaldinių teisėjavimas veikiausiai pasireikš šiurkščiais, negailestingais ir neteisingais nuosprendžiais.

Turint galvoje tai, kad subkultūros nusižengėlio santykiui su įsitvirtinusiu autoritetu būdingas išskirtinis suinteresuotumas ir nepaprastai palankios galimybės stebėti oficialią jo veiklą, – taip pat leidimo nelaukiantį jo polinkį teisti, – reikėtų tikėtis, kad jis visuomet neigiamai vertins oficialią kompetenciją. Tačiau taip nėra. Jis subtiliai atskiria dirbančius kiekvienoje iš oficialių sistemų; tai policija, teismas, mokykla, socialinė rūpyba, bažnyčia, – visi, su kuriais nusižengėlis palaiko nenutrūkstantį, tegul tik retkarčiais atnaujinamą kontaktą. Nors nusižengėliai teisia neteisėtai, tačiau ne visai neprotingai. Jiems visiškai nebūtina nesiskaityti su visų pareigūnų ar jų daugumos įgaliojimais.

Kadangi nusižengiamumo subkultūra renka nekompetetingumo pavyzdžius, pasireiškiančius įvairiu pagrindu, kad išsaugotų įsitikinimą, jog vyksta nekontroliuojami oficialūs pažeidinėjimai, tad ir neteisingumo jausmą, jai pakanka *taupiai* įvertinti palyginti nedaugelį atvejų. Vadinasi, klausdami nusižengėlius, kokia, jų manymu, pareigūnų dalis yra susikompromitavusi, šauname pro šalį. Nusižengiamumo subkultūra skaičiuoja ne kaupimo principu, nors tokį kapitalo didinimo būdą subkultūros pasitelkia gana dažnai. Tad subkultūros nusižengėlis neretai

pademonstruoja sugebėjimą atskirti ir net, atrodytų, gebėjimą protingai spręsti, sutikdamas, jog daug ar net dauguma pareigūnų kompetentingi, tačiau vis vien išsaugo neteisingumo jausmą, paremtą *bendru* oficialių atstovų kompetencijos diskreditavimu. Panašus intelektualinis manipuliavimas toli gražu nėra toks jau neįprastas. Net fanatikas sutiks, kad esama nemažai, o gal net ir daugybė gerų negrų ar meksikiečių. Stereotipas remiasi ne statistikos duomenimis, ar dažnai pasitaiko diskredituotų tam tikros kategorijos narių. Kaip tik tokiu atveju statistinio samprotavimo vengiama, nors dažnai jį pritaikyti taip paranku, išskyrus ypač retas ir ne tokias jau svarbias situacijas, kai interviu imantis įsibrovėlis iš karto supažindina respondentą su statistiniu argumentavimu.

Taigi subkultūros nusižengėlis nėra apsisprendęs, kaip jam vertinti institucijų įgaliojimus. Viena vertus, jis siekia diskredituoti autoritetus, ir šios veiklos kulminacija tampa bendras nuosprendis apie nekompetenciją, kurį jis gali paskelbti dėl įvairių priežasčių. Antra vertus, jis skelbia tokį nuosprendį kiekvienam pareigūnui pagal individualius jo ar jos nuopelnus.[29] Priklausomai nuo nuotaikos ir konteksto, jis įvertina vienaip ar kitaip. Mums labiau rūpi tie vertinimai, kuriuos nusižengėliui padiktuoja prasta nuotaika. Būtent tuomet jis paskelbia apie oficialių savo prižiūrėtojų nekompetenciją.

Jį teisiančiųjų kompetenciją delinkventas vertina atsižvelgdamas į du dalykus. Kaip ir mes, visi subkultūros nusižengėliai pageidauja žinoti apie savo teisėjus štai ką: ar jie *gerbiami*, kitaip sakant, moralinę jų kompetenciją, ir ar jie *efektyvūs*, tai yra techninę kompetenciją. Nors jo interesai panašūs į visos viešuomenės,

[29] Kiek man žinoma, jis retai laikosi kokio bendro pozityvaus stereotipo, neatsižvelgdamas ir į konkrečius kategorijos narių trūkumus – tačiau bent jau jis nėra taip nusiteikęs oficialių atstovų atžvilgiu.

smalsumas didesnis. Tie, kurie nuolatos teisiami, – o nusižengėlis tikrai vienas iš jų – atsilygina tokiu pat nuolatiniu domėjimusi. Jų manymu, tas, kuris taip domisi jais, pats irgi turėtų būti gana įdomus charakteris. Panašiai kaip psichoterapijos subjektas, jie tampa smalsautojais – ekspertais, trokštančiais suvokti tų, kurie jais rūpinasi, charakterį. Būtent nusižengėlis ir jaučia didžiulį susidomėjimą oficialiomis institucijomis. Tad nusižengėlio santykį su pareigūnais apibūdina *ypatingas šio suinteresuotumas*, strateginė prieiga arba *ypatingas požiūris* ir neteisėta padėtis arba ypatingas statusas. Dėl šių ypatybių subkultūros nusižengėlio vertinimai, ar pareigūnai gerbiami ir efektyvūs, linkę įgyti tokias formas, kurios atrodo keistos ir iškreiptos palyginti su tradiciškesnių asmenų tariamai objektyvesniu požiūriu. Suinteresuoti asmenys, turintys ypatingą požiūrį ir ypatingą statusą, jau pagal definiciją negali įvertinti objektyviai. Taigi nusižengėlio požiūris į pareigūnus nepaprastai subjektyvus. Ar kieno nors jis mažiau subjektyvus, sunku pasakyti. Tačiau net jei egzistuoja daugiau subjektyvių požiūrių, aš noriu pakomentuoti būtent nusižengėlio subjektyvų požiūrį.

Pagarba

Su pagarba susijusios mūsų ekspektacijos priklauso ir nuo to, kiek kuris asmuo puikuojasi. Tokia jau socialinio kerštavimo priedermė – griežtesnius pagarbos reikalavimus kelti tiems, kurie savo veikla stengiasi pasirodyti moraliai pranašesni, negu tiems, kurių pretenzijos kuklesnės. Nusižengėliai vertina, kiek gerbiami juos prižiūrintys pareigūnai. Jiems pridera elgesys vertinamas griežčiau ir reikliau nei eilinių žmonių. Iš pareigūnų tikimės didesnio moralumo. Moralinio pranašumo prezumpcija giliai įsišaknijusi visų nusižengėlius prižiūrinčių pareigūnų darbe. To-

kia oficialios jų veiklos prielaida gali būti tik latentinė, neįgavusi išraiškos; arba ji gali pasirodyti aiškiai suformuluota kaip akivaizdūs pareiškimai ar „pamokslavimai". Tokia prielaida būdinga visiems prižiūrintiems pareigūnams, o ir nusižengėlis apie tai kartais pagalvoja, slypi už dvigubų kriterijų, kuriais pasiremdami nusižengėliai iš savo oficialių prižiūrėtojų tikisi kur kas daugiau nei pastarieji iš jų. Oficialūs įstatymo numatyti reikalavimai, keliami nepilnamečiams, yra *minimalūs*, nors ir aukštesni negu suaugusiems. Įprastiniai nusižengėlių reikalavimai, kuriuos jie kelia pareigūnams, yra maksimalūs, nors vieniems pareigūnams jie aukštesni, kitiems žemesni.

Pareigūną gali įtarti, kaltinti ar apkaltinti už tai, kad jis nepaiso pagarbos normų. Įtarinėjimai tokiu greičiu gali pasiekti kulminaciją – apkaltinimą, – kad pralenkia net nepilnamečių teisme vykstančius įvykius.Toks spartus nuosprendžio paskelbimas nulemtas procedūrinio laisvumo, toli gražu nebūdingo nė vienam oficialiai įgaliotam teisėjavimui. Vien nuogirdomis paremti liudijimai ne tik leidžiami, paprastai jie vyrauja. Niekas nesivargina patikrinti tai, ką sako pareigūnai. Jais tiki. Jei pareigūnai įsikarščiavę skubės savo istorijas paneigti, tai bus palaikyta tik per daug audringu protestu, paskatinančiu žeminti juos dar smarkiau. Nėra mechanizmų, galinčių apsaugoti pareigūnus nuo nešlovės. Nepilnamečių teisme viešpataujanti teisėjavimo sistema yra biurokratinė *kadi* teisingumo versija, o nusižengėlių pripažįstama sistema yra vulgari *idealaus* teisingumo atmaina. Idealus teisingumas, kurio nepilnamečiai tikisi iš juos prižiūrinčių pareigūnų, yra „inscenizuota" šio realaus reiškinio parodija. Parodija jį vadinu todėl, kad idealus teisingumas niekad nebūna ypač teisingas, nebent įsivaizduojamu idealiu atveju. Sakau „inscenizuota", kadangi tai nusižengėlio suvoktų nepilnamečių teisingumo, kuris skirtas jam, trūkumų parodija.

Teisingumo sistema, pagal kurią nusižengėliai vertina pareigūnus, yra sistemos, pagal kurią pareigūnai vertina juos, iškreiptas atspindys tarsi kokiuose Kouni salos (garsus paplūdimys ir pramogų parkas Brukline, – *vert. past.*)[30] kreivuose veidrodžiuose. Nepilnamečių teismų procedūrinį laisvumą nepilnamečiai nubeždžionauja ir pranoksta taip, kaip tik ir gali sardoniški, menkai raštingi mokyklinukai. Minimalūs reikalavimai, baudžiamojo įstatymo keliami nepilnamečių jurisdikcijai,[31] pamėgdžiojami ir pralenkiami, iškeliant *maksimalius* kriterijus oficialiam padorumui. Be to, kaip ir visuose Kouni salos veidrodžiuose, didžiausia bausmė, kokia nubaudžia veidrodinis atspindys, yra pasityčiojimas, pasišaipymas, panieka. Kad ir kaip tyčiotumėmės iš atvaizdo, kad ir kaip iš jo šaipytumėmės ar jį menkintume, jis mus pranoksta. Šis atvaizdas yra groteskiškas nepageidaujamų mūsų pačių polinkių atspindys.

Galime sutraiškyti veidrodį, nueiti nuo jo šalin ar geraširdiškai jam nusileisti, bet neįstengsime pralenkti jo patyčiomis. Tai svarbiausia ir dažnai vienintelė bausmė, kuria gali nubausti socialiniai tipai, savo galia, autonomija, išradingumu panašūs į atvaizdą veidrodyje. Subkultūros nusižengėlis negali įkalinti pareigūnų ar nuteisti jų lygtinai, tik labai retai jis griebiasi ir kūno bausmių; tačiau jis gali pašiepti juos ir paniekinti, taip pasmerkdamas pajuokai jų darbą bei karjerą. Pareigūnams tai ne tokia jau menka bausmė. Pareigūnų padorumui skelbiamas nuosprendis, nepaisant jokių procedūrinių jų saugos priemonių. Sveikinami bet kokie garsiai ištariami kaltinimai. Nereikalingi jokie

[30] Žr. Danielo Bello organizuoto nusikalstamumo aptarimą kaip Amerikos verslo praktikų atspindį Kouni salos veidrodyje „Crime as an American Way of Life", *Antioch Review*, 1953 vasara, p. 131–154.

[31] Minimalius reikalavimus nepilnamečių kodeksuose aptarsiu penktame skyriuje.

dokumentai. Apkaltinus vangumu, baudžiama pašaipa, pasityčiojimu, panieka, taip nepaliaujamai trukdant pareigūnui dirbti ir kenkiant jo karjerai. Visa tai didelių aiškinimų nereikalauja. Tačiau reikėtų paaiškinti maksimalių kriterijų taikymą. Kaip tik todėl, kad tokie maksimalūs kriterijai taikomi, atsiranda aibė galimybių pareigūnus pasmerkti, apkaltinti, nubausti.

Subkultūros nusižengėliai taiko aukščiausius kriterijus. Visiems piliečiams tinkami kriterijai praturtinami specialiais, taikomais vien pareigūnams. Tai dvigubi kriterijai, kadangi jie ne tik skirtingi, bet ir aukštesni, apima ir tuos mažiau griežtus. Jie dvigubi beveik ta pačia prasme, kaip tie, kurie taikomi patiems nepilnamečiams.

Viena iš pasekmių, kurias sukelia dvigubo kriterijaus taikymas, – nepritarti įstatymui ir abejoti jo teisėtumu. Kita pasekmė yra atsakyti tuo pačiu ir taikyti dvigubus kriterijus tariamiems neteisingumo skleidėjams.

Nusižengiamumo kultūra yra persmelkta abiejų šių reakcijų. Ir eiliniai piliečiai juos prižiūrintiems pareigūnams taiko didesnes ekspektacijas, tik ne su tokiu nekantriu primygtinumu kaip subkultūros nusižengėliai. Paprastai dvigubi kriterijai nedelsiant pasitelkiami vertinti tiems bendruomenės pareigūnams, kurie prižiūri *mus*. Tai, kad jie nuolat budriai stebimi, byloja, jog jiems nuolaidos netaikomos.

Patys atkakliausi ir budriausi policijos, teismo, švietimo ir rūpybos darbuotojų stebėtojai yra ne paprasti piliečiai, net ne kvotos pareigūnai. Jie patys yra stebimi, šiuo atveju nepilnamečių nusižengėlių. Mes, konvencionalūs piliečiai, turime kitus moraliai pranašius prižiūrėtojus, į kuriuos ir nukreipiame savo žvilgsnį.

Tad paprasti piliečiai irgi kelia didesnius reikalavimus kontroliuojantiems pareigūnams, bet dažniausiai susitaiko su tuo, kad šie neįvykdomi. Mes galime naiviai manyti, jog šiuos

aukštus reikalavimus pareigūnai dažnai atitinka, galime ciniškai tarti, kad dažniausiai apvilia, tačiau bet kuriuo atveju, griežčiau kalbant, tai ne mūsų reikalas. Dėl suprantamų priežasčių, mūsų tai per daug nedomina. Tačiau tai domina subkultūros nusižengėlius ir šiuo suinteresuotumu maksimalūs subkultūros nusižengėlių reikalavimai pareigūnams kaip tik ir skiriasi nuo eilinių žmonių jiems keliamų reikalavimų, kurie tėra paviršutiniški.

Oficialūs nepilnamečių nusižengėlių prižiūrėtojai kartais parodo moralinį vangumą, pažeisdami mums visiems privalomas *pilietines normas* ar tas išskirtines normas, kurių laikytis reikalauja postas – *darbo pareigas*; ar nesąmoningai peržengdami tarnybos nubrėžtas ribas – *užmiršdami savo vietą*. Kiekvieną tokį pažeidimą įamžina subkultūros metraščiai. Kiekvienas toks pažeidimas yra proga mesti iššūkį autoriteto kompetencijai. Kiekviena tokia situacija atnaujina, sustiprina nusižengėlio neteisingumo jausmą, o jį dar įtvirtina visuomenė.

Iš pirmo žvilgsnio lyg ir atrodo, kad visuomenės normas pareigūnai pažeidžia retai. Jei nusižengėlių prižiūrėtojai privalėtų paisyti tik jų, nusižengiamumo kultūrai turbūt tektų „kaupti" tokius atvejus, kai kalbama apie tikrai griežtų reikalavimų nepaisymą. Net Čikagoje, kur jau geras šimtmetis įprasta, kad policijos ir teismo pareigūnai pažeidžia įstatymus, 1960 metais nusikalstamos policininkų gaujos įvykdytos stambios vagystės ir apiplėšimai tapo tokiu neįprastu reginiu, kad sukėlė didžiulį skandalą šiaip jau visko mačiusiame mieste.

Nors apie tai ir nešnekama, įprastos policijos apsileidimo apraiškos, nuo korupcijos iki žiaurybių, laikomos tarnybiniais pažeidimais. Nors techniškai daug tokių korupcijos ir brutalumo apraiškų gali būti interpretuojamos kaip nusikaltimai, susilaukti baudžiamųjų sankcijų ir įvertinimo kaip pilietinių normų pažeidimai, normali reakcija į juos būna atleidimas iš darbo, per-

kėlimas į kitą postą, pažeminimas pareigose – sankcijos, kurios skiriamos už tarnybinius pažeidimus. Taigi administraciniu papročiu dauguma įprastų policijos padarytų įstatymo pažeidimų laikomi oficialaus asmens įvykdytais pažeidimais. Bet tuo tarpu, kai aš – stebėtojas sociologas, kilniai ir nešališkai, kaip gali tik nesuinteresuoti pašaliniai, – pasitenkinu tiesiog konstatuodamas, kad *de facto* praktika transformuoja *de jure* principus, būtų keista, jei tokiu konstatavimu pasitenkintų subkultūros nusižengėlis, turint galvoje jo interesą ir ypatingą požiūrį.

Nusižengimo subkultūrai netenka ieškoti tik ypač griežtų pažeidimų pavyzdžių. Nors įprasta manyti kitaip, nusižengėlis neabejoja, kad policininkai, kurie įsivėlę į korupciją, kuriems nesvetimas žiaurumas bei kitokia veikla, techniškai esanti minimalių pilietinių normų pažeidimu, yra *lygiai tokie pat nusikaltėliai*, tik didesni, nes jie dar ir apgaudinėja. Taigi eiliniai Čikagos piliečiai į policininkų vadovaujamos apiplėšinėtojų gaujos nusikaltimą reagavo visai kitaip negu nusižengėlių pasaulis. Čia jis buvo sutiktas ramiai, tačiau su pasigardžiavimu. Nusižengėlių manymu, būtent tokio elgesio iš policijos ir galima tikėtis, ne todėl, kad jie būtų tvirtinę, jog policija tradiciškai užsiima apiplėšinėjimu, bet todėl, kad apiplėšinėjimas jiems atrodė įprastų policijos vykdomų įstatymo pažeidimų dalis. Toks elgesys atitiko bendrininkavimo nusikaltimą, kurį implikuoja kiekvienas korupcijos aktas, ir užpuolimo nusikaltimą, kuris slypi kiekviename žiaurumo akte.

Ne visi, net ne dauguma, ir turbūt ne vien Čikagoje, policininkai vykdo nusikaltimus. Tačiau visur kai kurie policininkai tai daro. Tad nors nusižengiamumo subkultūrai ir tenka tausoti, priverstinis kelių menkų trupinėlių tausojimas – griežtas taupymas – vargu ar reikalingas. Neišaiškintų nusikaltimo pobūdį turinčių įstatymo pažeidimų, kuriuos įvykdo pareigūnai, netrūksta – procedūrinis laisvumas patvirtinimų

nereikalauja – tam, kad normalūs subkultūros tausojimo mechanizmai kildintų jausmą, jog pareigūnų apsileidimas visiškai nekontroliuojamas.

Jeigu, kaip reikalauja nusižengėliai ir įstatymas, korupcija, žiaurumas ir panašūs poelgiai yra, kaip paprastai laikoma, ne tik piktnaudžiavimas tarnybine padėtimi, bet ir elementarių pilietinių normų pažeidimas, nusikaltimas, kokius veiksmus tada apibūdinsime kaip tarnybinės padėties pažeidimus? Yra įvairių tarnybinių pažeidimų. Kai kurie mums čia visai nerūpi. Vienas kitas atrodo svarbesni, kadangi nusižengėliai juos gali stebėti. Akivaizdu, kad tik tie tarnybinio aplaidumo atvejai, kurie aiškiai matomi, susilaukia liūdnos šlovės nusižengiamumo kultūroje.

Išskyrus teisėją, pareigos tų, kurie nuolatos prižiūri nepilnamečius, pasižymi ta pačia pagrindine savybe. Visos jos – *marginalinės profesijos.*[32] Mokymas, socialinė rūpyba, lygtinio nuteisimo priežiūra, teisėsauga – visos šios kandidatės į profesijas nėra gerbiamos tradicinių visuomenės grupių, o pagarba yra profesijų–apsišaukėlių viešo pripažinimo įrodymas. Pagarbą profesijos nusipelno atlikdamos užduotis, kurios laikomos gyvybiškai svarbiomis bei sunkiai įvykdomomis, taip pat jei jų viešai pripažįstamas socialinis statusas išreikštas dideliu atlyginimu ar prestižu; kartais, kai užimamas postas laikomas pašvęstu, – matome, kad tradiciškai užimantį jį asmenį visuomenė laiko ypatingu ar šventu.

Taigi iš tikrųjų Jungtinėse Amerikos Valstijose esama tik vienos kitos išsikovojusių pagarbą ar savo tikslą pasiekusių

[32] Istoriškai Anglijoje ir Amerikoje prižiūrėtojo pareigos buvo neįsivaizduojamos be pašaukimo. Tais laikais prižiūrėtojais būdavo turtingi savanoriai, pasiryžę reformuoti charakterį, kupini moralinio entuziazmo. Mūsų laikais susiformavo visai kitokia profesionalo savikoncepcija.

profesijų, o dauguma jų šio tikslo tik siekia arba yra marginalinės. Prižiūrėtojo pareigos, išskyrus teisėją, yra marginalinė profesija, kurios atstovai, savo nelaimei, dar dirba su budriai jų veiklą stebinčiais klientais. Pelniusios pagarbą profesijos, tokios kaip gydytojas, advokatas, teisėjas, dėstytojas, šventikas, gal dar mokslininkas, pasižymi tuo, kad įveikė didžiąją profesinio identiteto kliūtį – pasiekė beveik visuomet prieštaringų idėjų, slypinčių už sąvokų *pašaukimas ir darbas*, patvarią sintezę. Šių dažniausiai konfliktuojančių idėjų patvari sintezė nėra paprastas pasiekimas. Vadinasi, praeina ne vienas šimtmetis, kol prestižo siekiančios profesijos jį išsikovoja. Profesinės skaistyklos laikotarpiu profesijos bei jų atstovai dažniausiai švytuoja tarp idėjų, įkūnytų sąvokose „pašaukimas" ir „darbas", užuot jas susintetinę. Marginalinės profesijos, kaip ir bet kuri marginalinė esybė, nėra užsitikrinusios savo vietos. Nerimas pasireiškia svyravimu. Be to, jos švytuoja tarp sutirštintų arba perdėtų versijų – ir pašaukimo, ir darbo.

Aplaidumas, kurį mato subkultūros nusižengėliai, o kaip tik ties jais aš norėčiau stabtelėti, susijęs su prižiūrinčių pareigūnų aiškiai rodomu svyravimu tarp pašaukimo ir darbo. Tvirtinčiau, jog nusižengėliai, matydami juos taip svyruojant, padaro išvadas apie moralinį bei dalykinį pareigūnų nekompetentingumą. Svyravimas tarp pašaukimo ir darbo statusų verčia pareigūnus griebtis pretenzijų, įvairiai įtakojančių jų pačių charakterį. Dėl šio svyravimo subkultūros nusižengėliai, atidžiai stebintys pareigūnų elgesį, gali kritikuoti ir vieną, ir kitą statusą. Jiems nesunku pareigūnus apkaltinti nekompetencija, kai šie, atrodo, labiau akcentuoja pašaukimo idėją, bet lygiai taip pat lengva ir tada, kai šie dedasi daugiau reikšmės teikią darbui. Kai pareigūnai elgiasi taip, tarsi jų marginalinė profesija būtų pašaukimas, subkultūros nusižengėlis jiems primena, kad, kita vertus, tai tėra jų darbas. Kai pareigūnai elgiasi taip, lyg jų marginalinė

profesija tėra darbas, subkultūros nusižengėlis primena jiems, jog ji turėtų būti ir pašaukimas.

Pašaukimas yra moralinis polinkis, kuriam būdingi ypatingi įsipareigojimai bei principai. Darbas ir yra tik darbas. Jis pasaulietiškas. Jo įpareigojimai ir teisės eiliniai. Iš ypatingų pašaukimo įsipareigojimų reikia paminėti nesvyruojančią ištikimybę savo bendraminčiams, sugebėjimą nuslopinti troškimą kopti karjeros laiptais, mokėjimą dirbti neskaičiuojant valandų, darbo sąlygų, atlyginimo nepaisymą, gilų ir viešai išpažįstamą tikėjimą, kad tokia ištikimybė darbui teikia tau džiaugsmo. Tokios nuostatos suteiktos privilegijos yra teisė pasididžiuoti, žodžiais patvirtinant tuos jausmus ir tikslą, kurie ir sudaro pašauktųjų moralinį pranašumą. Dirbantiems iš pašaukimo leidžiama *pamokslauti*. Teisėjams, dvasiškiams, dėstytojams, gydytojams, na gal dar advokatams ir mokslininkams, leidžiama puikuotis savo moraliniu pranašumu[33]. Tam tikra prasme iš jų dažnai laukiama pompastiško postringavimo. Kai marginalinių profesijų pareigūnai dažnai pamokslauja ir atvirai demonstruoja moralinį pranašumą, o kartais jie tai linkę daryti, auditorija nelinkusi jiems tokios privilegijos suteikti. Juk šie pareigūnai, kaip patys yra prisipažinę kitomis aplinkybėmis, tiesiog dirba savo darbą kaip ir kiti. Kai pamokslauja marginalinių profesijų atstovai, terminas „pamokslauti" dažniau vartojamas paniekinamai ir sardoniškai[34]. Pamokslavimas nėra jų privilegija. Tai kaip tik laikoma ženklu, kad profesijos atstovas užmiršo savo vietą ar kad jis užmiršo savo pareigų nubrėžtas ribas.

[33] Iš tiesų reikšmingos tėra teisėjo ir dvasininko pareigos, kadangi jie prižiūri nusižengėlius. Kiek kitų profesijų atstovai turi teisės pamokslauti, palyginti nesvarbu.

[34] Marginalinių profesijų atstovų pamokslavimu veikiausiai bus pasipiktinta, nepaisant, ar jis įgyja užkietėjusio pamokslavimo ar spaudimo nedarančio psichologinio konsultavimo pavidalą.

Užmiršti savo vietą yra moralinis įžeidimas. Tai nepagarbos aktas, tačiau jis susilaukia ypač daug patyčių, pašaipų ir paniekos. Pasityčiojimas, pašaipa ir panieka yra ypač tinkamos sankcijos, kai nusižengiama puikybe. Subkultūros nusižengėliai nepaprastai įgudę, kai reikia kandžiai „nusodinti" pretenzinguosius. Jų mėgstamas užsiėmimas – išmėginimas – suteikia jiems ypatingų galių tokiam tikslui pasiekti. Tad ypatingas marginalinių profesijų pažeidžiamumas sykiu su ypatinga subkultūros nusižengėlių kompetencija suteikia neribotas galimybes nepaliaujamai žeminti ir niekinti. Kai policininkas, rūpybos darbuotojas, lygtinės bausmės atlikimo priežiūros pareigūnas, mokytojas puikuojasi moraliniu savo pranašumu, – kai jis pamokslauja, – taip pabrėždamas, jog jo darbas yra pašaukimas, jis prašyte prašosi primenamas, kad galų gale tik dirba savo darbą. Gali tekti sugrąžinti jį į savo vietą. Linkę pamokslauti marginalinių profesijų atstovai veikiausiai bus pagarsėję kaip įkyruoliai ar kaip ten juos vadina šiuolaikiškiau. Iš jų dažnai tyčiojamasi, nes savo elgesiu jie išsiduoda nežinia kuo save laiką. Jie linkę ypač puikuotis, nors užima tik eilines pareigas. Subkultūros nusižengėlis svyruoja panašiai kaip profesionalas, marginalinės profesijos atstovas. Bėda tik ta, kad nusižengėlio svyravimas nukreiptas prieš ciklą. Jo misija nuolatos priminti profesionalui antrąją jo „aš" koncepciją.

Pareigūnai neretai siekia padaryti savo valdiniams įspūdį tuo, kad jie, kaip ir visi, paprasčiausiai dirba savo darbą. Kartais jie gali siekti panaudoti tokią laikyseną kaip pamokomąją taktiką, tikėdamiesi, kad pabrėždami žemiškus dalykus paveiks nusižengėlius, o kartais jie patys yra nuoširdžiai tuo įsitikinę. Nors toks kuklumas kartais sulaukia užuojautos ar pritarimo, jis gali susilaukti ir kandaus priminimo, jog iš tokią padėtį užimančio pareigūno tikimasi daugiau. Be to, pareigūnai dažnai išsiduoda, parodydami, jog jų darbas yra tiesiog darbas. Tai padaro

įvairiais būdais, tačiau visi jie įneša užkratą į esminį pašaukimo aspektą. Pareigūnai negali dėl kliento atsidurti pavojingoje ar nepatogioje padėtyje, antraip pasirodys nesą iki galo solidarūs su saviškiais, o to reikalauja pašaukimo samprata. Pareigūnai gali pereiti į geresnį darbą ar nesislėpdami jo ieškotis, taip išsiduodami nesą abejingi siekiui padaryti karjerą, o nepaisyti karjeros iš jų reikalauja pašaukimas. Jie viešai, kartais nesiliaudami, skundžiasi menku atlyginimu, prastomis darbo sąlygomis, ilga darbo diena, išsiduodami, kad kam jau kam, o šiems dalykams nėra abejingi, kaip lauktume iš pašauktųjų. Kartu, nors ir neketindami, jie leidžia išvysti, kad jų darbo samprata toli gražu nedžiaugsminga, – taip sužlugdomos paskutinės viltys, siejamos su tais, kurie dirba iš pašaukimo.

Kai pareigūnai žodžiais ir veiksmais pabrėžia, kad darbas tėra darbas, jie apkaltinami veidmainyste. Jie išgarsėja kaip „statytiniai", o gal nūnai jau vadinami kaip nors šiuolaikiškiau. Dėl savo svyravimo ir priešingo jų ciklui subkultūros nusižengėlio svyravimo tokiomis aplinkybėmis jie laikomi ypatingų galių įkūnytojais šiame pasaulyje. Savo realistine ir žemiška nuostata jie profanuoja šventą pašaukimą. Kadangi subkultūros nusižengėlis teisia be jokių įgaliojimų, jis gali pasmerkti ir vienus, ir kitus. Šiuo atveju jis pranoksta savo galimybes. Pasirodo, jis gali demaskuoti ir trečiąją situaciją. Jeigu pareigas laikytume paprasčiausiai darbu, tai jis visų pirma apkaltintų tokią nuostatą dalykinės kompetencijos stoka.

Neefektyvumas

Jei socialinė rūpyba, lygtinis laisvės atėmimo atidėjimas, mokymas, policijos tarnyba yra darbai, tai jie tikrai nėra patys geriausi. Mūsų visuomenėje tą žino visi, ypač subkultūros nusi-

žengėliai. Jei jie nežino to iš kokių nors kitų šaltinių, sužino tai tiesiai iš savo prižiūrėtojų. Pareigūnai nuolat skundžiasi savo valdiniams, kad per smarkiai užversti darbu, per menkai apmokami, visaip kitaip neįvertinti. Subkultūros nusižengėliui visai nebūtina iki galo patikėti tomis liūdnomis istorijomis, kurias apie savo padėtį pasakoja juos prižiūrintys pareigūnai. Kartais jis supranta šiuos pasakojimus kaip įprastus skundus dėl kokios nors užduoties, kartais jam atrodo, jog tai tik savanaudiški asmenų, kurie, nusižengėlių supratimu, turi gerai apmokamą ir lengvą darbą, skundai, *bet* kartais jis gali suprasti juos kaip prižiūrėtojo nekompetenciją liudijantį prisipažinimą. Suvokdamas liūdnas istorijas kaip prisipažinimus, jis tikriausiai svarsto: asmenys, nustumti į tokią nedėkingą ir jų netenkinančią padėtį, tikriausiai išsiskiria kokiais nors asmeniniais trūkumais. Antraip juk jie būtų pasirinkę patrauklesnius, prestižiškesnius darbus. Mintis, kad dirbantieji prižiūrėtojo darbą tepasižymi menkais talentais, vien tik jos švystelėjimas, ypač pavojinga, kadangi iškart kelia klausimą apie tai, kokia gi tos paslaugos, kurią tariasi teikiąs šis pareigūnas, kokybė. Taigi iškart pateikiama pakankamai įrodymų *prima facie* bylai, kurioje bus nuspręsta, kad nusižengiamumo kontrolės sistema neefektyvi. Tokią bylą galima laimėti be jokių dokumentų ar oficialių neefektyvumo įrodymų. Subkultūros nusižengėliai gali įvertinti pareigūnus kaip neefektyvius paprasčiausiai pasiremdami prielaida, kad būdami produktyviomis asmenybėmis jie nebūtų susivilioję tokiu nepatraukliu užsiėmimu. Pareigų statusas suvokiamas kaip jas vykdančiojo talento rodiklis. Tai bendras įsitikinimas, būdingas ne vien tik nusižengėliams.

Vadinasi, subkultūros nusižengėlis ir pagrindžia savo kaltinimą neefektyvumu tokiu *prima facie* argumentu. Jo nuosprendis niekaip neįteisintas. Tad jis nesijaučia kaip nors rimčiau įpareigotas papildyti savo *prima facie* argumentus dar ir tais, kurie

paliudytų asmeninį prižiūrinčiųjų pareigūnų nekompetetingumą. Tačiau papildomų įrodymų taip lengva piririnkti, kad būtų kvaila kaltinimą neefektyvumu grįsti vien prielaida. Subkultūros nusižengėliai yra sukaupę galybes prižiūrinčiųjų pareigūnų neefektyvumo įrodymų. Tuos įrodymus suteikia daugybė viešų nusižengimų, kurie žinomi subkultūros nusižengėliams, tačiau vargu ar jie tokie vieši, kad apie juos žinotų pareigūnai.

Akivaizdu, jog padaroma daug nusižengimų, kurių kaltininkas lieka neišaiškintas. Faktas, kad dauguma subkultūros nusižengėlių žygių, t. y. įstatymo pažeidimų, lieka nežinomi, kaip ir faktas, kad bent vienas kitas iš jo kolegų nuolat išvengia arešto, laikomas neabejotinu neefektyvumo rodikliu. Bet kuris iš tūkstančių neišaiškintų nusižengimų gali būti pateiktas kaip visiško pareigūnų neefektyvumo dokumentas ar įrodymas. O beveik kiekvienas subkultūros nusižengėlis „išsisuka" nuo pylos ne už vieną nusižengimą.

Kiti pareigūnų neefektyvumo įrodymai yra pateikiami per nesibaigiančius subkultūros aptarimus analizuojant pareigūnų nekompetenciją. Tai, kad policija daugelio nusikaltėlių nepagauna, yra tik dar vienas įrodymas. Negana to, subkultūra surenka liudijimus apie tai, kaip palyginti nesunku pergudrauti kai kuriuos pareigūnus, apmauti juos tinkamai manevruojant, „apgauti" suėmimo momentu. Subkultūros nusižengėliai ne tik „pasprunka" nuo bausmės už daugelį darbelių. Jie dažnai šnekučiuojasi apie tai, kiek kartų „išsisuko išteisinti". Subkultūros atstovo žodiniai liudijimai apie tai, kaip jis apmovė pareigūnus, daugiausia būna viešos pagyros. Amžinai gyvos subkultūros raiškos priemonės – gyrimasis, puikavimasis, apsimestinis pasitikėjimas, išmėginimas – juk turi ir kitą pusę. Gyrimasis yra neprašomas savo paties sugebėjimų bei išradingumo teigimas. Pats savaime gyrimasis yra nepaliaujamas, nuosekliai susijęs su pagrindine nusižengėlio gyvenimo veikla – išmėginimu. Gyrimosi

ir tų įvairių formų, kurias jis įgauna, pasekmė yra nuolatinis pareigūnų efektyvumo menkinimas.

Oficiali sistema susilaukia ir dar vieno kaltinimo. Tai reikšmingas kaltinimas, jis padeda pasmerkti pareigūnų neteisingumą bendrai. Kai, subkultūros šalininkų pasitenkinimui, jau pademonstruotas visiškas pareigūnų neefektyvumas, pamažu ima ryškėti visas pasibaisėtinas neteisingumas. Jeigu pareigūnai tokie apverktinai neefektyvūs, tai gal visi padaro daugybę nusižengimų, tačiau nukenčia tik sulaikytieji? Dauguma, tarp jų ir ne vienas nusižengėlių draugužis, išvengia arešto. Kai tu jau sulaikytas, tave ima pažinti, tuomet tavo sulaikymo tikimybė padidėja. Tokia galimybė – dabar tai jau kur kas daugiau negu galimybė – tai juodžiausias subkultūros įtarinėjimas ir giliausias neteisingumo jausmo pagrindas.

Šiame skirsnyje pamėginau apžvelgti įvairias išraiškas, kurias gali įgauti subkultūros nusižengėlio jaučiamas neteisingumas. Jo neteisingumo jausmas auga palankiame kontekste. Šis kontekstas neteisingumo jausmo nesukuria, tačiau išlikti jam padeda. Čia išsamiau aptariau tris teisingumo komponentus: prisipažinimą, atitikimą ir kompetenciją. Kitame skyriuje panagrinėsiu likusius teisingumo komponentus: atitikimą bei palyginimą.

5

PAPROTYS, DELIKTAS IR NETEISINGUMAS

Liko apsvarstyti du teisingumo komponentus: atitikimą ir palyginimą. Aptarsiu ir vieną, ir kitą, bet pirma norėčiau padaryti nedidelę apylanką. Subkultūros nusižengėlių požiūrį į elgesį su jais, kai lygini juos su kitokio statuso nepilnamečiais, taip pat požiūrį į nusikaltimo ir bausmės santykį lengviau suprasti žinant kontekstą: bendrą nepilnamečio supratimą apie tai, kokia yra baudžiamosios teisės aprėpiama sritis bei skalė.

Nusikaltimu ar nusižengimu laikomo veiksmo apibrėžimas numato valstybės įsikišimą. Tai elementas, kuris bendras veiksmams, itin skirtingiems visu kuo kitu, ir kaip tik todėl įstatymo pažeidimo koncepcija gali tapti nusižengiamumo analizę organizuojančiu pradu. Kiekvienas nusikalstamu apibūdinamas veiksmas leidžia oficialiai įsikišti valstybei. Tuo visi nusikalstami veiksmai neabejotinai panašūs. Tokio teisėto įsikišimo tikslas tradiciškai būdavo apsaugoti valdovą ir piliečius. Demokratinės tautos įgaliojimą valstybei įsikišti baudžiamosios teisės pavidalu susiaurina ir apriboja, pirmiausia siekdamos įtvirtinti asmens prerogatyvas. Tokie valstybės apribojimai sudaro demokratinių institucijų esmę. Taigi baudžiamoji teisė iš esmės yra politikos dalykas, kadangi ji visuomet buvo svarbiausias nuolat vykstančio konflikto tarp įgaliotų pareigūnų ir piliečių klausimas.[1]

[1] Šitai paprastai ignoruojama, o ypač nepilnamečių teismo bei kitų švietėjiškų teisingumo formų šalininkų. Šie teisingumo skelbėjai ir jų kriminologų bei psichiatrų palyda dažnai užima avangardistines liberalų

Vienas iš būdų parodyti nuolatinę įtampą tarp valstybės ir piliečių – perprasti valstybės primestų draudimų veržimąsi į piliečių papročius. Jau seniai akivaizdu, kad baudžiamoji teisė, kuria valstybė iš anksto praneša, kada ji vykdys savo intervenciją, gali skirtis nuo piliečių papročių. Kriminologijoje šie skirtumai buvo pastebėti, tačiau ne visuomet deramai įvertinti, iš dalies ir dėl pozityvistinio dėmesio sutelkimo į nusikaltimo motyvus, neatsižvelgiant į įstatymą. Kai pozityvizmas atsižvelgė į subjekto požiūrį į įstatymą, tai padarė taip didingai, kad itin grubiai supaprastino įstatymo ir papročio santykį. Pozityvizmas postulavo opozicinę nusižengiamumo subkultūrą. Tokia samprata neatsižvelgė į sudėtingą santykį tarp įstatymo ir viešosios nuomonės – santykį, suderinantį susitarimą ir nepritarimą.

Įstatymo ir papročio santykis yra ir jurisprudencijos pagrindinis klausimas. Čia skirtingos šio santykio sampratos nulem-

pozicijas. Tačiau jie išsiduoda iš esmės esą konservatyvūs savo demaskuojančiomis prielaidomis apie valstybės geranoriškumą ir valstybės bei piliečių interesų harmoningumą. Užsimindamas apie šias iš esmės konservatyvias prielaidas, aš neketinu lengvabūdiškai pateikti sudėtingos ir paslaptingos šiuolaikinės perauklėjimo teorijos klasifikacijos. Paminėjau tai tik todėl, kad liberalų – liberalizmo vardan – dažnai prašoma susilaikyti nuo rimtos nepilnamečių teismo bei perauklėjimo teorijos kritikos, kadangi baiminamasi, jog tokia kritika pasinaudos reakcionieriai palenkdami ją savo piktavališkiems tikslams. Man atrodo, jog padaryta gana didelė klaida suplakant teisės srities naujoves su liberalizmu. Jos gali būti geros ar blogos, efektyvios ar neefektyvios, tačiau jos nesutampa su politinio liberalizmo tradicija. Tradiciškesnis liberalus požiūris, akcentuojantis politinį baudžiamosios teisės pobūdį, taip pat atskleidžiantis konfliktą tarp valstybės ir piliečių, pateikiamas Francis A. Allen „Criminal Justice, Legal Values and the Rehabilitative Ideal", *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science,* 1959 rugsėjis–spalis, ir „The Borderland of the Criminal Law", *Social Service Review,* 1958 birželis.

davo ir skirtingas ar konfliktuojančias pažiūras į tikrąją įstatymo prigimtį, jo kilmę ir funkcijas. Cohenas, Robsonas ir Batesas tvirtina:

Viena iš dažniausiai pasikartojančių temų teisinėje literatūroje... (buvo) įstatymo santykis su dorove. Nuo šios paprastos temos atsišakoja variacijos, kurios charakterizuoja ir atskiria daug skirtingų požiūrių į įstatymo prigimtį bei funkcijas. Tarkime, Johnas Chapmanas Gray'us tais atvejais, „kai nesama kuo vadovautis, išskyrus gėrio ir blogio sampratą", atsižvelgs į dorovines bendruomenės nuostatas, tačiau nesijaus įpareigotas jomis vadovautis. Cardoza, antra vertus, tokioje situacijoje pats jaus „pareigą prisitaikyti prie priimtų bendruomenės reikalavimų, to meto *mores*, t. y. papročių"[2].

Nepaisant įvairių požiūrių į faktinį ir deramą įstatymo santykį su papročiu, įstatymo gynėjai jau seniai suvokė, jog šis santykis sudėtingas, ypač tokiose pliuralistinėse visuomenėse kaip mūsų. Teisėjas Mokytoji Ranka mąsto apie šio santykio sudėtingumą, pastebėdamas, kaip sunku nustatyti tinkamą moralinę reakciją į konfliktą tarp įstatymo ir etikos. Jis aptaria eutanazijos bylą, tačiau jo komentarai tiktų ir bendresniam kontekstui. Kaip žmogui pasielgti konflikto tarp teisės reikalavimų ir giliau už jas įsišaknijusio moralinio papročio atveju? Teisėjas Mokytoji Ranka sako:

Iš tiesų net ir nagrinėjant teismui tikro atsakymo nesulauksime, nes visi žinome, kad yra tikrai nepriekaištingai dorų žmonių, kuriems atrodo pateisinama užbaigti gyvenimą to, kuris taip negailestingai pasmerktas būti našta kitiems, o kalbant apie jį patį – pasmerk-

[2] J. Cohen, R. A. H. Robson, and A. Bates, „Ascertaining the Moral Sense of the Community", *Journal of Legal Education*, Vol. VIII, No 2, 1955, p. 137.

tas gyvulio egzistencijai, iš tikrųjų žemesnei net už žemiausių juntančių gyvybės formų (egzistenciją). Nebūtinai turėtume manyti, kad amoralu šitaip elgtis (turiu galvoje eutanaziją) laukiant, kol įstatymas apsaugos mus nuo visų piktnaudžiavimų, kurių neišvengiamai pasitaikys, kol bus sureguliuota tokia praktika. Daugelis žmonių – veikiausiai dauguma – sutiks, kad lemiamas etiško elgesio įrodymas nėra tai, kad nepažeidžiamas įstatymas; mažai kas iš savęs ar kitų reikalaujame tvirto Sokrato klusnumo. Jei nebūdavo teisėtų priemonių pasiekti tikslą, kuris pats savaime jiems atrodė teisus, visuomet atsirasdavo žmonių, kurie nejausdavo skrupulų savo elgesiu pasipriešindami įstatymui, nesiderinusiam su jų asmeniniais įsitikinimais, netgi laikiusių kankiniais tuos, kurie nukentėjo metę iššūkį įstatymui. Mūsų pačių istorijoje tereikia prisiminti abolicionistus[3].

Taigi patys įstatymo vykdytojai pripažįsta, jog kartais etiniai reikalavimai turi tendenciją nukrypti nuo teisės ekspektacijų. Tokia tendencija gali pasireikšti įvairiausiais būdais skirtinguose gyventojų sluoksniuose. Nors paprastai tokio principingo elgesio tikimės iš tvirtų moralinių įsitikinimų asmenų, konfliktai tarp etinių reikalavimų ir įstatymo gali kilti ir tose grupėse, kurios iš esmės atrodo gana amoralios. Etiniai reikalavimai gali atitrūkti nuo teisinių reikalavimų ir subkultūros nusižengėlių grupėse. Baudžiamojo kodekso reikalavimus gali neutralizuoti etiniai kanonai, susiję su vaikystės papročiais, kuriems subkultūros nusižengėliai teikia išskirtinę reikšmę.

[3] *Repouille v. United States* iš Richard C. Donnelly, Joseph Goldstein and Richard D. Schwartz *Criminal Law*, New York: Free Press of Glencoe, 1962, p. 125.

Dorybė, nusižengimo sušvelninimas ir atitikimas

Nedaugelis priekaištautume Teisėjui Mokytajai Rankai už retrospektyvų jo nuolaidžiavimą įstatymui nepaklūstančiam abolicionistų elgesiui. Jų veiksmus ne tik įkvėpė moraliniai įsitikinimai, vėliau jų veikla tapo teisėta. Kaip ir daugelis George'o Washingtono išdavikiškų poelgių buvo sėkmingai paversti patriotizmu. Politinių nusikaltimų sferoje mes jau išmokome įvertinti tą retkarčiais iškylantį konfliktą tarp etinių principų ir įstatymo. Be to, dorovingojo patriotizmo reikalavimų nepaisančios išdavystės juk aiškiai reliatyvios. Nebūtina net iki galo pasiduoti reliatyvizmui – lengvabūdiškam įsitikinimui, jog įstatymas yra iš esmės sutartinis – kad atsižvelgtume į tą faktą, jog nepilnametis įstatymo pažeidėjas irgi *kartais* mato savo nusižengimą kaip įkvėptą dorybės, tad atitinkamai jį ir pateisina. Dorybės, paskatinančios nepilnamečius pasielgti neteisėtai, aišku, ne politinės, jos dažniau vaikiškos. Tačiau tokios vaikiškos dorybės kaip tik ir priklauso pirminiams žmonijos idealams, kuriuos ne viena visuomenė jau atmetė, bet nė viena iki galo neužmiršo. Aš turiu galvoje tas dorybes, kurios akcentuoja tradicinius vyriškumo bruožus, sykiu išaukštindamos ir herojiškus garbės, kilnumo ir ištikimybės idealus.

Narsumas ir ištikimybė yra vienos iš tradiciškiausių vyriškumą įrodančių savybių. Tačiau tai, kas laikoma vyriška dorybe, dar nebūtinai bus pripažinta kaip svarbiausia subrendusių ar vyriškumo siekiančių vyrų. Priešingai, pašalaičiai, – tie, kurie su ilgesiu stebi iš šono, – paprastai pralenkia tikruosius „narsuolius" tuo entuziazmu ir atsidavimu, kuriuo jie siekia savo idealų. Vyriškumą – jaunystę – garbinantys pašalaičiai dažniausiai būna entuziastingiausi vyriško kilnumo ir ištikimybės vertybių skleidėjai. Jaunimas stovi ant vyriškumo slenksčio, todėl nenuostabu, kad jie labiau rūpinasi jį simbolizuojančiomis ir

patvirtinančiomis laikysenomis bei pozomis. Vyriškumą pasiekusiems vyrams reikia daug mažiau jį patvirtinti, dėl įvairių priežasčių jie pamažu atsigręžia į apdairumo, realizmo ir kompromiso idealus, į tai, ką įprasta vadinti branda.

Palyginti su tradiciniu jaunimu, nusižengiamumo subkultūros narius ypač pakeri laiko išmėginti vyriškumo principai. Vyriškumas persekioja juos kaip ypatinga nerimo forma bei obsesija, kurią, kaip matėme, atspindi bei sutirština įprastos jų veiklos – išmėginimo – forma, turinys bei dažnumas. Tad bendras jaunimo rūpestis simboliniu savo vyriškumo patvirtinimu subkultūros nusižengėlių dar labiau sustiprinamas. Kandžiomis replikomis, iššaukiančiu elgesiu, nutrūktgalviškumu, kilnumo bei ištikimybės dorybių dievinimu jie išsiskiria kaip tikrieji per anksti subrendusios vyrijos simboliai.

Įprasti elgesio motyvai yra reputacijos gynimas bei jos išsaugojimas. Subkultūros nusižengėlių rūpinimąsi reputacijos išsaugojimu išduoda itin dažnas kai kurių svarbiausių jų leksikos terminų vartojimas.

Tokie pasakymai kaip „nepulti veidu į purvą" ar „tas tai turi kiaušius" tiesiogiai apibūdina narsą kaip ir paniekinamas „vištgaidis" – jos neturėjimą.Tokie žodelyčiai ar šiuolaikiškesni jų atitikmenys yra svarbiausia nusižengėlių žargono dalis. Nusižengėlių leksika ir, matyt, jos atspindimas motyvų prioritetas, ypatingą svarbą teikia išsiskiriančiam vyriškos drąsos demonstravimui. Į įžeidinėjimus nėra numojama ranka. Už juos privalu atsiteisti, jeigu ne fiziškai, tai bent sunaikinant žodžiu. Atsako į įžeidimą smurtu galimybė išlieka, nesvarbu, kad ji kartais ir nerealizuojama. Mestas iššūkis bei klausimas, ar išdrįsi – numatomo įžeidimo formos – privalo susilaukti tokio atsako, kad neprarastum reputacijos, nepaisant to, kad tokio atsakymo leidžiama vengti ir netgi vengiama. Nebūtina priimti iššūkį ir atsikirsti bei atkeršyti už kiekvieną įžeidimą, tačiau budrumo prarasti

negalima, reikia nuolat žiūrėti, kaip to atsako galima grakščiai išsilenkti, retkarčiais į iššūkį atkirsti, tačiau bet kuriuo atveju į jį reaguoti vyriškai.

Raginimas atsikirsti, iššūkis ir įžeidimas veikiausiai pasitaikys viešoje draugijos situacijoje. Šioje situacijoje subkultūros nusižengėlis yra „užsivedęs" ta prasme, kad jis spaudžiamas tinkamai pasirodyti[4]. Deja, jis užsiverčia grėsmingą naštą suvaidinti vaidmenį, kuriam akivaizdžiai netinka. Jis trokšta pademonstruoti esąs vyras. Tačiau jis nėra vyras ir tai jį verčia griebtis ekstravagantiškos ir neįtikėtinos bravūros.

Narsumo akcentavimas paprastai susijęs su perdėtu ištikimybės vertinimu. Ir viena, ir kita yra tradicinės kario savybės[5]. Jas susieja reputacijos samprata. Reputacija atskleidžia mano susirūpinimą tuo, kaip aš atrodau kitiems, o būtinybė išsaugoti reputaciją priklauso nuo to, ar tvirtai aš įsitikinęs grupės solidarumu. Tad narsumo uoliausiai siekia grupės, garbinančios ištikimybės priesakus. Tačiau solidarumo ir ištikimybės garbinimas gali neatspindėti tikrųjų grupės santykių. Nepastovios, linkusios iširti grupės kaip tik griežčiau reikalauja ištikimybės ir solidarumo, taip užmaskuodamos silpnus savo narių ryšius. Kaip subkultūros nariais nesą jaunuoliai gali įkūnyti tikrąsias vyriškas savybes, taip konfliktų draskomos grupės gali susigalvoti griežtus ir totalitarinius ištikimybės reikalavimus. Visiškos ištikimybės reikalaujama ne todėl, kad toks reikalavimas būtų vykdomas ar galėtų būti įvykdytas, bet dėl to, kad tokia grupė su apmaudu priprato prarasti narius.

[4] Sheldon Messinger, Harold Sampson, and Robert Towne, „Life as Theatre", *Sociometry*, 1962 kovas.

[5] Carl Stephenson *Medieval Feudalism*, Ithaca, N. Y.: Great Seal, 1956, p. 51–52; Joseph Margolis, „Juvenile Delinquents: Latter-Day Knights", *The American Scholar*, 1960 pavasaris.

Ištikimybė yra esminė nusižengiamumo subkultūros problema ir todėl, kad jos išpažinėjai itin dažnai būna neištikimi. Pasiekę remisijos amžių, dėl absoliučiai konvencionalių priežasčių, jie paprastai palieka draugiją.Tačiau esama ir kitos priežasties, dėl kurios taip bijoma neištikimybės, ir todėl taip obsesiškai tikrinama ištikimybė. Juk galų gale nusižengėlių grupė užsiima nelegaliais dalykėliais. Niekam ne naujiena, kad už tokį elgesį numatytos sankcijos. Kiekvienas dezertyravimas susijęs su demaskavimo ir arešto pavojumi. Todėl nuolat ir turi būti patvirtinta ištikimybė.Visiška ištikimybė pademonstruojama įvykdant rizikingus ir pavojingus žygius, siekiant užsitikrinti reputaciją. Ji užsitikrinama periodiškai išmėginant, kiek grupės narys išdrįs siekdamas bendraamžių ir už juos kalbančių lyderių palankumo. Iššūkį bei raginimą išdrįsti irgi galima pasitelkti grupės nario reputacijai išmėginti bei patikrinti, ar patikima jo narystė.

Taigi nusižengiamumo subkultūroje narsumas ir ištikimybė įgyja papročių moralės statusą. Kaip ir dauguma aukštųjų jausmų, puoselėjamų konvencionalaus pasaulio, dažniausiai jie pagerbiami juos išduodant. Tačiau nepaisant to, šios savybės toliau garbinamos, jų siekiama su vaikišku atkaklumu. Kai į tokią papročių moralę smarkiai pasikėsinama, kartais papročiai gali susikirsti su teisės reikalavimais. Kai tai įvyksta, pavyzdžiui, tais atvejais, kai berniukai „važiavo kartu" pasivažinėti vogtu automobiliu, kadangi jie nenorėjo „apvilti savo bičiulių" ar pasirodyti „skystablauzdžiais", galime manyti, jog nusižengėlio požiūriu nusižengimą bent šiek tiek sušvelnina jo kilnus motyvas. Aš sakau ne tai, kad automobilio vogimas yra vertinamas ir reikalautinas poelgis, bet kad važiavimas sykiu bei nepasirodymas skystablauzdžiu yra berniukiškos etikos esmė. Tad subkultūros nusižengėliai paprastai nesitiki, kad nusižengimą galėtų paneigti ta aplinkybė, jog papročiu paremtas įsitikinimas

prieštarauja įstatymui. Jie mano, jog nusižengimą sušvelnins motyvas. Poelgis vis vien blogas, jis suteikia pagrindą pareigūnams įsikišti, tačiau jis *ne toks blogas,* kadangi jį motyvavo ir įkvėpė jausmai, kurie kitur būtų laikomi teigiamais ir kilniais. Tačiau už neteisėto elgesio etinis aktas tampa nebeįžiūrimas ir, išskyrus atvejus, kai doras motyvas iškeliamas į šviesą ir įvertinamas sušvelninant bausmę, subkultūros nusižengėliui atrodo, jog bendri teisingumo kriterijai pažeidžiami. Ir primityvia bei vaikiška prasme jis šiek tiek teisus. Juk paprastai masinio informavimo ir kitokiais kanalais mes skatiname jaunimą tikėti, kad narsumas ir ištikimybė yra dorybės. Be to, juk net sveikas protas byloja, kad neteisėtas elgesys, kurį iš esmės ar bent kiek paskatino kilnūs motyvai, jau virsta kitokiu, nusipelnančiu atskiro įvertinimo ir švelnesnės bausmės.

Kai įstatymas išbraukia įprastas kilnumo ir ištikimybės vertybes iš riboto sąrašo tų aplinkybių, kurios teisėtai gali sušvelninti *mens rea,* jis tik suteikia dar vieną progą neteisingumui pajusti[6]. Kai neatsižvelgiama į kilnų nusižengimo motyvą, pažeidžiamas atitikimo principas. Atitikimas nusako santykį tarp įstatymo pažeidimo ir sankcijos. Tai, ką jūs su manimi darote, tam tikru mastu turi būti susiję su tuo, ką aš padariau. Maža to, frazę „ką aš padariau" reikia suprasti jos kontekste ir išsamiai. Kaltinamojo požiūriu nebus – turbūt niekuomet nebuvo – teisu, jeigu teisingumas užsimerks prieš tuos galbūt žmogiškus arba kilnius motyvus, kurie įkvėpė blogą poelgį. Tačiau būtent tai teisingumas ir privalo padaryti, taip sakant, apakti ar bent jau užsimerkti, jei nori išvengti pagundos nepaliaujamai gausinti aplinkybes, galinčias sušvelninti *mens rea.*

[6] Taip yra, nepaisant to fakto, kad ir aš, ir dauguma kitų linkę pritarti išminčiai, griežtai apribojančiai nusikalstamą paskatą lengvinančių aplinkybių sąrašą. Mes negalime tikėtis, kad, atrodytų, apdairus ir išmintingas elgesys visuomet turės tik geras pasekmes.

Teisiančiųjų ir teisiamųjų požiūrius veikiausiai skiria neįveikiama praraja, nes teisiantysis atkakliai reikalauja, kad įstatymo nurodomas poelgio kontekstas, į kurį reikėtų atsižvelgti, būtų ribotas, o teisiamasis reikalauja atsižvelgti į kuo platesnį kontekstą. Tie, kurie teisia, niekad šito iki galo nesupras, nes juo labiau į tai gilintųsi, juo sunkiau jiems būtų nuteisti. Kai visų žalingais laikomi poelgiai yra įkvėpti dorovinių paskatų, nusižengimo pobūdis gali pasikeisti. Nusižengiamumo subkultūros augintinis tikisi, kad jo nusižengimas bus sušvelnintas.

Teisėtvarkos pareigūnų požiūriu, tokia paskata nusižengimo nesušvelnina. Retkarčiais ji gali būti netgi sunkinanti įstatymo pažeidimo aplinkybė, nes ją įkvėpė tokie neprotingi motyvai kaip autoriteto išsaugojimas ar nenoras „atsilikti nuo kitų vaikinų". Šie motyvai gali pasirodyti neprotingi, nes jie kaip tik įtikina pareigūnus, kad kaltinamasis smarkiai įklimpęs[7]. Tokie motyvai gali išprovokuoti net griežtesnes sankcijas ar nepritarimą negu būtų susilaukta nežinant poelgį paskatinusių motyvų. Subkultūros nusižengėliai savo ruožtu jaučia neteisingumą, kadangi institucijos galią turįs autoritetas neatsižvelgė į atitikimo principą, apsimetė nieko nežinąs apie tradicinius už įstatymo ribų egzistuojančius bausmės sušvelninimo šaltinius. Negana to, pareigūnai ignoruoja ne tik dorovinius pažeidimo motyvus kaip papročio elementą. Reikėtų atsižvelgti į dar vieną papročio aspektą, jei norime įvykdyti teisingumą reikalaudami, kad sankcija atitiktų įstatymo pažeidimą.

[7] Apie pareigūnų, susiduriančių su kultūros palaikomu nusikalstamumu, problemas žr. Richard Cloward and Lloyd Ohlin *Delinquency and Opportunity*, Glencoe, Ill.: Free Press, 1960, 1 skyrius.

Nusikaltimas „pagal susitarimą" ir draudimas

Šiuolaikinėje visuomenėje egzistuoja susitarimas, numatantis sankcijas pažeidus įstatymą. Nusižengimai prieš asmenį arba pasikėsinant į nuosavybę sudaro materialinės baudžiamosios teisės branduolį. Turbūt niekas, nė patys subkultūros nusižengėliai, neprieštaraus bendram įsitikinimui, jog tokios rūšies įstatymo pažeidimai tampa pagrindu įsikišti valstybei. Tačiau šie pažeidimai dar neišsemia baudžiamosios teisės turinio. Dar yra kitokie, sankcionuotini įstatymo akimis, tačiau jiems taikomos sankcijos nėra taip plačiai pripažįstamos teisėtomis kaip anos, nukreiptos prieš nusižengimus asmeniui ir nuosavybei.

Atskirų visuomenės grupių nuomonė dėl to, ar protinga ir ar būtina kištis į tam tikro pobūdžio elgesį, gali nesutapti su įstatymu. Tad įstatymas gali atrodyti neteisingas net ir tuomet, kai demonstruoja rūpinimąsi atitikimu, ir dažnai tai daro žiauresnes bausmes skirdamas už visų pripažįstamus nusikaltimus, o menkesnes bausmes taikydamas už tuos įstatymo pažeidimus, kurie nesusilaukia tokio visuotinio pasmerkimo. Teisingumas atrodo neteisingas, kadangi jis *nepakankamai* rūpinasi atitikimu (tarp nusižengimo ir sankcijos). Bausmė už lošimą ar neteisėtą alkoholio ar marihuanos vartojimą nebus sunki, tačiau kai kuriems visuomenės nariams atrodys, kad ji dar nepakankamai lengva. Dauguma baudžiamojo įstatymo periferijoje esančių nusižengimų – paprastai tai nusižengimai, kurių aukos nėra akivaizdžiai matomos, – susilaukia atskirų gyventojų sluoksnių daugiau ar mažiau abolicionistinių komentarų. Abolicionistų nuomone, ne vienam iš draudžiamų veiksmų gal ir trūksta dorumo ar naudingumo, tačiau jie nėra ir tokie ydingi ar kenksmingi, kad sukeltų valstybės susirūpinimą ir reikalautų juos nuslopinti. Jų požiūriu, rūpindamasi tokiais smulkiais reikalėliais valstybė pažeidžia piliečių teisę truputį paklysti, ir, negana to,

pasirodo nejautri atitikimo principui, išreiškiančiam įstatymo pažeidimo rimtumo ir reakcijos į jį santykį.

Visuotinai pripažįstamo nusikaltimo institucija nereikalauja, kad ją vis iš naujo pateisintų. Ir piliečiai, ir valdžia tokius nusikaltimus apibūdina kaip akivaizdžiai piktavalius ir žalingus. Tokie įstatymo pažeidimai kaip žmogžudystė, apiplėšimas, užpuolimas, išprievartavimas bei kiti įprastai suvokiami kaip akivaizdus blogis ir piliečiai laiko juos *mala in se*. Jie savaime nedori, ir dėl šito daugiau nesiginčijama. Kiti poelgiai nėra toks akivaizdus blogis. Jie taip absoliučiai nereikalauja valstybės įsikišimo, tad jų uždraudimas suteikia pretekstą ginčams, sukeldamas ekspertų ir piliečių neprofesionalų diskusijas. Šie poelgiai faktiškai yra *mala prohibita*. Šiaip tai yra „neutralūs dalykai", tačiau uždrausti arba toleruojami priklausomai nuo to, kaip „municipaliniam įstatymo kūrėjui atrodo tinkamiau rūpinantis piliečių gerove ir efektyviau siekiant visuomeninio gyvenimo tikslų"[8]. Kai poelgiai laikomi neutraliais, kitaip tariant, kai diskutuojama, ar išmintinga juos slopinti, – tokius aktus galima vadinti „draudimais", jei jie nėra įtraukti į baudžiamąją teisę. Jie

[8] Aš manau, kad skirtumas tarp visuotinai pripažįstamų nusikaltimų ir draudimų beveik tapatus jau anksčiau konstatuotajam skirtumui tarp *mala in se* ir *mala prohibita*. Tačiau aš neketinu tvirtinti, jog poelgiai *savaime* yra vienokie ar kitokie. Veikiau jie socialiai apibrėžiami eilinių visuomenės narių kaip kultūriškai skirtingi, vienokie arba kitokie. Blackstone'o klasikinio dėstymo apie *mala in se* ir *mala prohibita* skirtumus apibendrinimą ir pratęsimą žr. Jerome Hall, *Principles of Criminal Law*, Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1960, p. 337–338. Hallas samprotauja, kad toks atskyrimas nėra labai parankus jurisprudencijos arba socialinės analizės tikslams. Sunku jam nepritarti. Tačiau, nepaisant trūkumų, šis atskyrimas išliko kaip sveiko proto dalykas. Tai socialinis skirtumas, kurį netiesiogiai pripažįsta ir subkultūros nusižengėliai, taip pat daugelis kitų visuomenės narių. Tad reikia į jį atsižvelgti. Sociologui nederėtų juo vadovautis, jį veikiau reikėtų laikyti piliečių paprotinės reakcijos į įstatymą elementu.

vis vien yra nusikaltimai, kadangi sukelia valstybės įsikišimą, bet skiriasi nuo anų aptartųjų nusikaltimų tuo, kad to įsikišimo jie taip akivaizdžiai nereikalauja. Nusikaltimus, kurie savaime laiduoja valstybės įsikišimą, galėtume pavadinti „šalių susitarimu pripažintais nusikaltimais".

Kai tam tikros bendruomenės grupės nepritaria vieno ar kito draudimo teisėtumui, valstybės autoritetą prislegia sunki našta. Ji prislegia valstybės įgaliotos institucijos pareigūnus, nes pastarieji negali visiškai pasikliauti tuo, kad šito draudimo bus savo noru laikomasi, o iš bendruomenės beveik neatsiranda norinčių paskųsti ar paliudyti, kaip jis vykdomas. Negana to, valstybę prislegia ir savo pačios neteisingumo našta. Abolicionistiškai nusiteikusi visuomenės dalis, kuri arba atvirai priešinasi, arba savo elgesiu ignoruoja šį draudimą, veikiausiai bus priblokšta slegiančio ir valdingo valstybės autoriteto. Neretai valstybė įgyja įkyraujančios ir besikišančios į asmeninius piliečių reikalus reputaciją. Kad ir kokia lengva būtų bausmė arešto atveju, valstybės intervencija suprantama kaip atitikimo principo, tad ir teisingumo, pažeidimas.

Subkultūros nusižengėliai turi savo, nors žodžiais ir neišreikštą, požiūrį, kiek kuris nusižengimas teisėtas. Nusižengimas asmeniui ir nuosavybei, kaip minėta, yra laikomi akivaizdžiu blogiu, reikalaujančiu valstybės įsikišimo. Subkultūros nusižengėlio požiūris į kitus įstatymo pažeidimus beveik prilygsta abolicionistinei pozicijai. Ir nuostata, ir elgsena daugelį veiksmų jis laiko neutraliais ir nesutinka su juos draudžiančiu teisingumu.

Esama dviejų rūšių draudimų, kurie išprovokuoja subkultūros abolicionistinę reakciją. Abi rūšys draudimų – ydų ir statuso draudimai – subkultūros nusižengėliui pažadina neteisingumo jausmą. Ydų draudimas kelia atitikimo, statuso draudimas – palyginimo klausimą.

Yda ir atitikimas

Papročio galią turįs įsitikinimas, jog tam tikri tariamai neteisėti veiksmai nesuteikia pagrindo oficialiam draudimui, yra specialus ir pastangas atitikti apribojantis atvejis. Abolicionistinis požiūris teigia, kad tinkama valstybės reakcija yra tolerancija arba abejingumas. Visa, kas daugiau, neatitinka nusižengimo sunkumo.

Visuomenės nuomonių apie ydą draudžiantį teisingumą skirtumas yra vienas iš ryškiausių įstatymo ir papročio konflikto pavyzdžių. Pagrindinis skirtumas tarp abolicionisto ir prohibicionisto nuostatų išreiškia priešingus požiūrius, koks turi būti tinkamas įstatymų ir paprotinės moralės santykis. Abolicionistai linkę manyti, kad įstatymas turėtų atspindėti papročių moralę, o prohibicionistas teigia, kad įstatymas turėtų tarnauti kaip vienijanti ir avangardinė institucija[9]. Tačiau skirtumas gali būti perdėtas, ypač kai jį rodo teisės teoretikai. Cohenas, Robsonas ir Batesas tvirtina, kad per stipriai akcentuojant konfliktuojančius teisės teoretikų požiūrius, kyla grėsmė pamesti iš akių svarbius susitarimo elementus. Nė vienas teisės teoretikas ir turbūt tik nedaugelis piliečių yra tokių tvirtų prohibicionistinių pažiūrų, kad manytų, jog paprotinė moralė nereikšminga. Visas spektras skirtumų pasitelkiamas retai. Vadinasi, abolicionisto ir prohibicionisto požiūriai paprastai išsiskiria dėl to, kad nesutariama, kokiu mastu įstatymas turėtų vadovautis paprotine morale. „Visi (teisės teoretikai) moralinį faktorių pasitelkia arba kaip normą,

[9] Neverta sakyti, kad nė vienas iš mūsų nesame tik abolicionistas ar tik prohibicionistas. Būname ir vienu, ir kitu, priklausomai nuo to, su kokiais dalykais susiduriame. Tad daugelis liberalų mūsų dienomis yra abolicionistai homoseksualumo klausimu, tačiau prohibicionistai, kai kalbama apie fanatizmą.

kurią reikia *įvertinti*, arba kaip normą, kuria būtina *sekti*"[10] (kursyvas mano – *D. M.*). Tad demokratinėse visuomenėse paprastai jau priartėta prie susitarimo, kad įstatymas tam tikra prasme turėtų atspindėti bendruomenės kriterijus. Tačiau nuomonių skirtumai ir vėl iškyla, pasireikšdami skirtingu vyraujančių bendruomenės reikalavimų vertinimu ir tvirtinimais, kokia turėtų būti jų tiksli socialinė lokalizacija.

Nesutarimų perkėlimą į faktų lygį, taip pat prielaidą, jog paprastai susitariama dėl tos moralinės nuostatos, kad įstatymas turėtų tam tikru mastu atspindėti bendruomenės kriterijus, galima pailiustruoti disputu tarp teisėjų Parkerio ir Mokytosios Rankos, vykusiu Amerikos Teisės institute svarstant Pavyzdinį baudžiamąjį kodeksą. Abu teisėjai sutarė dėl paprotinės moralės, suformuluotos kaip pavyzdinis kodeksas, svarbos. Tačiau jie griežtai nepritarė vyraujančių bendruomenės kriterijų pobūdžiui.

Cohenas, Robsonas ir Batesas reziumuoja šį disputą:

Teisėjas Parkeris ir teisėjas Mokytoji Ranka nesutarė dėl to, ar sodomija turėtų būti uždrausta įstatymo. Teisėjas Parkeris atkakliai tvirtino, kad homoseksualizmas turėtų būti uždraustas, kadangi toks elgesys yra antausis „viešajai nuomonei, kaip paliudija bet kurios valstijos kodeksas". Teisėjas Mokytoji Ranka palaikė priešingą požiūrį tvirtindamas, jog „baudžiamasis įstatymas, kurio praktinis vykdymas neužtikrinamas, yra daug blogiau negu visiškas tokio įstatymo nebuvimas" ir kad sodomija dažniausiai yra skonio reikalas, o ne toks dalykas, už kurį žmones reikėtų įkalinti"[11].

Ši problema aiškiai apibrėžta ginče tarp teisėjo Parkerio ir teisėjo Mokytosios Rankos. Jų pasikeitimas nuomonėmis ne tik

[10] Cohen, Robson, and Bates, *op. cit.*, p. 138.

[11] *Ibid*, p. 139.

rodo abiejų pritarimą tam požiūriui, kad įstatymui svarbi paprotinė moralė, bet sykiu ir glaustai išreiškia, kuo skiriasi prohibicionistų ir abolicionistų įsitikinimai. Be to, jų ginčas primena mums, kad priešingus požiūrius išreiškia ne tik skirtingų nuostatų piliečiai. Nuomonių skirtumai išryškėja ir pačioje teisinėje sistemoje. Šito priežastis ir kartu pasekmė yra tai, kad draudimų statusas dažniausiai išklibęs. Toks nepatvarumas retkarčiais pasireiškia neryžtinga teisėtvarka bei vengimu paaiškinti, jei mestas iššūkis ar užduotas klausimas. Štai pavyzdys: pokalbis tarp policininko ir nepilnamečio, kurį girtą suėmė gatvėje[12]. Areštuotas nepilnametis priešinasi ir maištauja, jis vis bando mesti iššūkį policininkui klausinėdamas, koks čia teisingumas, jei žmogų areštuoja vien už girtumą. Jis tvirtina, jog nesąžininga bausti nepilnamečius už tai, kas leidžiama suaugusiems. Policininko padėtis tikrai atrodo kebli. Gal dėl to jis nepilnamečiui neprimena, kad šis supratąs teisingai, kad esama nepilnamečio statuso nusižengimų – poelgių, už kuriuos suaugusieji nebaudžiami, tačiau jo atvejis kitoks. Viešai demonstruoti girtumą draudžiama ir suaugusiems, ir nepilnamečiams. Užuot prabilęs apie tai ir gynęs prohibicionisto požiūrį, policininkas nebyliai priėmė abolicionizmui artimesnę nuostatą, tik paįvairintą amžinu funkcionieriaus teisinimusi. Jis pareiškė nepilnamečiui, kad gal šis ir teisus, gal girtumas ir neturėtų pažeisti įstatymo, tačiau dabar situacija tokia, kad įstatymui nusižengta. Jis vis kartojo, kad tik vykdo savo, policininko, pareigą. Jis nesprendžia, ar konkretus draudimas pagrįstas, ar ne. Policininkas nesiruošia diskutuoti dėl principo. Jis neparemia prohibicionistinio požiūrio, nors jo užimamo posto teorija bei praktika ir įpareigoja tai padaryti.

Šį epizodą papasakojau ne todėl, kad parodyčiau policijos nekompetenciją. Gal policininkas kaip tik ir pasirinko vienintelę

[12] Šis incidentas įvyko man stebint arešto ir kvotos procedūras.

kompetetingą išeitį. Paminėjau jį todėl, kad parodyčiau, jog neretai draudimai įgyvendinami aiškiai svyruojant bei neryžtingai, o tokie dalykai nepraslysta pro subkultūros nusižengėlių akis. Nusižengiamumo subkultūra tai pastebi ir stiprėja misdama tokiais pastebėjimais: pareigūnai bei piliečiai lyg ir pritaria jai nesutikdami laikyti įstatymo pažeidimu tų nusižengimų, kuriuos ir dauguma policininkų patys vadina pienburniškais.

Sunku bent kiek tikriau išsiaiškinti, būtent kokių draudimų subkultūros nusižengėliai nepripažįsta kaip teisėtų. Negana to, abejotina, ar dėl šių dalykų susitariama net tokiame ribotame subkultūros nusižengėlių pasaulėlyje. Neabejotina, kad dėl kai kurių nusižengimų, tarkim, homoseksualumas ar kitokie seksualiniai iškrypimai, ir pačių nusižengėlių nuomonės išsiskiria; vieni jų laikosi abolicionistinio požiūrio, kiti piktindamiesi pritaria prohibicionistams. Į kitus nusižengimus, tokius kaip lošimas, girtavimas, sanguliavimas, abolicionistinis požiūris kur kas dažnesnis. Bet subkultūros nusižengėliai abolicionistinio požiūrio į šias uždraustas ydas nesilaiko ypač atkakliai, kadangi neteisingumo jausmą dėl šių draudimų nustelbia kitas, skirtas jiems. Juos gal net mažiau nei nuolaidžiavimas skaudina bausmės už aptariamas ydas neatitikimas nusižengimo sunkumui, nes jie mato, kad jiems draudžiami ne tik ydomis laikomi poelgiai, bet ir daug daugiau.

Statusui taikomi draudimai ir palyginimas

Palyginimas, kaip teisingumo komponentas, pasireiškia rūpinimusi, kad pastebimai skirtingi reikalavimai, kartais taikomi skirtingiems statusams, būtų protingi bei pagrįsti. Nepilnamečio statusas turbūt yra reikšmingiausias iš Amerikos gyvenime

dar išlikusių atskirai apibrėžtų statusų[13]. Jaunimas yra viena iš nedaugelio amerikietiškosios realybės kategorijų, kurios ir iš principo, ir praktiškai atsiduria už juridinės lygybės ribų.

Statusui taikomi draudimai yra svarbus ypatingos teisinės nepilnamečių padėties Amerikoje aspektas. Specialias jaunimui skiriamas bausmes tam tikru mastu atsveria ir specialios indulgencijos, suteikiamos lengvesne nuosprendžio forma, dažnesniu nei suaugusiųjų bylose lygtiniu nuteisimu bei kitomis nuolaidomis. Įdomu būtų pasvarstyti, ar ypatingos indulgencijos atitinka ypatingas bausmes, tačiau aišku, jog tokie spėliojimai bergždi. Nepriklausomai nuo objektyvių ar nesuinteresuotų stebėtojų išvadų, turint galvoje subkultūros nusižengėlių suinteresuotumą bei padėtį, būtų kvaila viltis, kad jiems itin patiktų tas faktas, jog ypatingą jų atsakomybę atitinka ir ypatingas elgesys su jais. Kaip ir dauguma visuomenės narių, ypač priklausomų, jie kur kas jautriau reaguoja į savo statuso atsakomybę nei įvertina jo privilegijas[14].

Tradiciškai draudimų įvedimas pateisinamas tuo, kad jie turintys užtikrinti bendruomenės gerovę ir moralumą. Taigi turbūt reikėjo tikėtis, jog priklausomų asmenų statusams dažniau bus taikomi ypatingi draudimai, netaikomi visaverčiams piliečiams.

Priklausomųjų statusą daugiausia turi asmenys, kuriems dar nesuteiktos visos piliečio teisės ar nepripažintas brandumas. Tad jie atrodo esą tinkamais ypatingų draudimų subjektais.

[13] Atskiras teisinis nepilnamečių statusas smulkiai apibendrintas Grace Abbott *The Child and the State*, Chicago: University of Chicago Press, 1938.

[14] Smulkiau jaunimo kaip priklausomųjų statusą aš aptariu „Patterns of Youth" kn. Robert Faris (leid.) *Handbook of Sociology*, New York: Rand-McNally, rengiama spaudai.

Specialūs draudimai visuomet būdavo suprantami kaip svarbi ypatingos jų apsaugos dalis[15].

Tik jaunimui taikomi draudimai aiškinti įvairiausiai. Tai ir troškimas apsaugoti nekaltus nuo pagundos ir su šituo susijęs įtarus nepasitikėjimas nesuvaldomais „karštakošio" jaunimo polinkiais[16]. Šiuolaikiškesnės ypatingų draudimų interpretacijos, ypač pateikiamos apsišvietusių pataisos metodų šalininkų, atkreipia dėmesį į prevencinę ir diagnostinę draudimo funkciją. Jei pabėgimas iš namų pranašauja dar rimtesnius nusižengimus, jei pabėgėlis neretai vagiliauja, ar ne išmintingiau būtų uždrausti bėgti iš namų, taip leidžiant autoritetams įsiterpti anksčiau ir lengviau, kol jaunuolio gyvenimas nespėjo pakrypti netinkama linkme? Šis klausimas nenaujas. Nauja tik tai, kad pastaruoju metu jis kažkodėl užduodamas retoriškai, tarsi prevencinio teisingumo turinys ir nauda būtų savaime visiems žinomi.

Į draudimus, susijusius su statusu, jaunimas reaguoja įvairiai. Vieni pritaria tokių draudimų teisėtumui, kiti su jais nesutinka, daugelis netikri ir dvejoja. Subkultūros nusižengėliai atvirai protestuoja, kartais gana garsiai, prieš tuos ypatingus reikalavimus, kurie apsunkina jų ir kitų nepilnamečių gyvenimą.

Nepilnamečiams keliamų ypatingų reikalavimų reikšmė paprasta ir svarbi. JAV nepilnamečių kodeksai prie įprastų įstatymų ir draudimų, kurie taikomi visiems piliečiams, priduria dar ištisą

[15] T. H. Marshall *Citizenship and Social Class, and Other Essays*, Cambridge, Eng.: University Press, 1950.

[16] Karštakošio jaunimo stereotipo aprašymą žr. Edgar Friedenberg „The Image of the Adolescent Minority", *Dissent* 1963 pavasaris.

[17] Nepilnamečių kodeksų Jungtinėse Valstijose aptarimą žr. Frederick Sussman *Laws of Juvenile Delinquency*, New York: Oceana, 1959.

sąrašą draudimų, skirtų tik nepilnamečiams[17]. Sol Rubinas trumpai apibūdina šį nepilnamečių teisinio statuso aspektą. Jis sako:

Nepilnamečių teismo aktuose... kiekvienas nusižengiamumo apibūdinimas apima /universaliai taikomus/ įstatymus bei potvarkius vaikams. Tačiau nusižengiamumo apibrėžimas šituo nepasibaigia, jis šituo *prasideda*. Poelgių ar sąlygų, leidžiančių perduoti vaiką nepilnamečių teismų jurisdikcijon, sąrašas yra kankinamai ilgas[18].

Elgesys, kurį numato statuso draudimai, skiriasi priklausomai nuo valstijos, – kaip ir specialiųjų straipsnių skaičius nepilnamečių kodeksuose. Tačiau išryškėja ir bendrumai. Įprasti statusui taikomi draudimai reguliuoja chronišką pamokų praleidinėjimą, nepataisomumą, tėvų ar globėjo kontrolės nepaisymą, išėjimą iš namų be leidimo (pabėgimą). Be to, uždrausta daug tokių veiksmų, kurie yra įprasti ir nedraudžiami suaugusiems. Tai šlaistymasis po gatves iki vėlumos, girtavimas, lytiniai santykiai, automobilio vairavimas, kai kurios jurisdikcijos draudžia tokius veiksmus kaip rūkymas ir keikimasis. Trumpai tariant, nepilnamečių pasirinkimo, veiklos ir judėjimo laisvė yra kur kas griežčiau apribota negu suaugusiųjų. Nepilnamečių atveju baudžiamoji teisė ryškiai pasislinkusi maksimalių, o ne minimalių visuomenės ekspektacijų linkme. Mažai teguodžia net

[18] Sol Rubin *Crime and Juvenile Delinquency*, New York: Oceana, 1961, p. 49. Rubino pateiktajam nusižengiamumo apibrėžimui tetrūksta vienos išlygos: čia nereikia priskirti tų jurisdikcijų, kurios iš viso neturi nusižengiamumo apibrėžimo. Pasak Paulo Tappano, esama aštuonių itin pažangių nepilnamečių teismų jurisdikcijų, „kurios iš viso neapibrėžia nusižengiamumo savo įstatymuose, o tik nusako jį kaip jurisdikcines teismo galias". Itin įžvalgi šios ir kitų nepilnamečių teisingumo ypatybių aptartis pateikta *Comparative Survey of Juvenile Delinquency, Part I: North America*, New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs, 1958, p. 2.

tas faktas, kad tokių draudimų laikytis priverčiama tik kartais. Atsitiktinis jų įgyvendinimas dažniausiai reiškia, kad jų laikytis priverčiami ne visi vienodai arba selektyviai, neatkreipiant pakankamai dėmesio į tuos, kurie įtariami rimtesniais įstatymo pažeidimais. Tad ir tokio statuso egzistavimas, ir tas faktas, kad tik retkarčiais priverčiama jam taikomų apribojimų laikytis, gali sustiprinti nusižengėlio neteisingumo jausmą. Draudimo egzistavimas gali pažeisti palyginamumo ekspektaciją, o tik spontaniškas reikalavimas šio draudimo laikytis pakenkia dar visuotinesnei nuoseklumo ekspektacijai.

Nusižengiamumo subkultūros šalininkai piktinasi apribojimais, kuriuos sukuria statuso draudimai. Jie piktinasi šiais apribojimais, tiesiogiai nukreiptais prieš tą veiklą, kuri laikoma kone jų subkultūros bihevioristiniu branduoliu. Dažnai paikiojimas – vienas iš būdų imituoti statuso draudžiamą veiklą, – veikiau rodo nusižengiamumo subkultūros bihevioristinį turinį nei kokią nors rimtesnę nusikalstamą veiklą. Tipiška subkultūros nusižengėlio raiška – prisigerti, beprotiškai elgtis, trikdyti ramybę, įkyrėti merginoms ir jas išnaudoti, ignoruoti tėvų bei kitų suaugusiųjų kontrolę. Tai svarbiausios veiklos rūšys, sudarančios žymiai didesnę nusižengėlio raiškos ciklo dalį nei elgesys, kuris uždraustas kaip pripažintas nusikaltimas. Tokio neramdomo ir nevaldomo elgesio proga ir galimybė dažnai atsiranda išsilaisvinus iš institucijų kontrolės, pavyzdžiui, paspruks iš pamokų arba pabėgus iš namų. Ir viena, ir kita leidžia nepilnamečiui išsivaduoti nuo svarbiųjų socialinės kontrolės tarpininkų – mokyklos ir šeimos, – ir simboliškai padeda nepilnamečiui pasijusti per anksti suaugusiu.

Nė viena kita iš subkultūros nusižengėlio veiklų neatskleidžia jo institucijos tikslų geriau nei nepilnamečio statuso draudimus pažeidžianti kasdieninė veikla. Bėgimas iš pamokų ir namų (abiem atvejais laikinai likviduojami instituciniai vaikystės

pamatai), rūkymas, gėrimas, sekso žaidimai ir išdaigos su automobiliais – visa tai iš esmės sulaužo nepilnamečių ir suaugusiųjų hierarchijos barjerą – ir visur čia subkultūros nusižengėlis įžvelgia nusižengiamumo kaip savos institucijos siekinius. Priskirti siekinius institucijai visuomet rizikinga, bet turbūt leistina, jei tai daroma tik metaforiškai ir pusiau rimtai. Taip žvelgiant būtų galima suformuluoti nusižengiamumo subkultūros siekinį. Tai paprotinė sistema, kuri retkarčiais leidžia bei paskatina nusikalstamus veiksmus, bet iš esmės siekia suteikti pasitenkinimą įvesdindama į per ankstyvą vyriškumą.

Būti suaugusiu – ne aspiracijomis, bet šiuolaikiškais vyriškumo bei narsumo poelgiais – yra svarbiausias subkultūros nusižengėlių rūpestis. Išmėginimas ir bravūra atspindi ir paaitrina nerimastingai mygiančią reikmę – pasiekti vyriškumą. Be to, jie atspindi ir paskatina įsiveržimus į suaugusiojo elgsenos pasaulį. Nors statuso draudimai retai akcentuojami svarstant nepilnamečių nusikalstamumą, jie labai svarbūs norint suprasti nusižengiamumą, kadangi paaiškina kertinį antagonizmą tarp įstatymo ir šios jaunimo grupės.

Troškimą bet kokia kaina pasirodyti vyrišku iliustruoja simbolinių rūkymo implikacijų raida. Dar neseniai rūkymas buvo suaugusiojo ženklas, o iki moterų emancipacijos vyrijos privilegija. Tad sykiu jis tarnavo ir kaip itin vykęs per ankstyvo vyriškumo simbolis, o kaipo toks buvo ir malonus subkultūros nusižengėlių laiko praleidimas. Rūkančius nepilnamečius, o ypač jeigu jie dar ir viešai girdavosi šia yda, galėjai beveik nesuklysdamas priskirti prie nepilnamečių nusižengėlių. Kai papročiai, ribojantys nepilnamečių elgesį, sušvelnėjo, jaunimas irgi išgyveno šiokią tokią emancipaciją – rūkymo, kaip pernelyg ankstyvo įžengimo į pilnametystę simbolio, nebepakako. Per anksti suvyriškėję jaunuoliai šiuo atžvilgiu ne itin skyrėsi nuo tradicinio dar vaikiško jaunimo. Dauguma abiejų grupių atstovų rūkė. Tad

kaip paprastai atsitinka pasaulyje, kuriam rūpi iliuziniai simboliai, „suma, iš kurios lošiama", buvo padidinta. Pademonstruoti vyriškumą vien paprastu rūkymu pasidarė nebeįmanoma. Tačiau jį buvo galima parodyti pavojingesne rūkymo forma, ta, kuri dar išlaikiusi rizikos jausmą, pavojų, bravūrą, tad ir vyriškumo implikacijas, būdingas ankstesnei vaikiško rūkymo definicijai. „Pasipuikuoti" ankstyvu vyriškumu jau neturėjo teisės tas, kas tik paprastai rūkė, tą tegalėjo rūkantis kaip nors neįprastai. Marihuana tapo turbūt labiausiai tarp subkultūros nusižengėlių pripažintu nepaprastu rūkymu.

Statusui taikomų draudimų tikslas ir funkcija yra pakirsti per ankstyvo vyriškumo galimybes ir laisvumą, kurį suteikia vyriškumas kaip statusas. Nusižengiamumo subkultūros tikslas ir funkcija padidinti tokią galimybę ir per ankstyvo vyriškumo galimybių skalę. Tad čia regime esminį antagonizmą, tačiau, reikia pakartoti, ne baudžiamojo įstatymo lygmenyje. Esminis antagonizmas egzistuoja dažnai ignoruojamoje nepilnamečių teisės periferijoje. Subkultūros nusižengėliai jautrūs nevienodam elgesiui su skirtingo statuso asmenimis ne todėl, kad jie būtų vienodo elgesio normų šalininkai; veikiau todėl, kad specifinė nepalyginamumo prigimtis skaudžiai kerta per vaidybą, pozas bei ambicijas. Uždrausdamas bėgti iš pamokų bei namų įstatymas uždraudė jiems ir tą sritį, kur jie nevaržomai galėjo pasijusti esą „vyrais".

Uždrausdamas daugelį nemoralios veiklos formų, tačiau leisdamas tas pačias veiklos rūšis suaugusiems, įstatymas aiškiai išreiškė savo nuomonę apie tai, kas netgi patiems subkultūros nusižengėliams atrodo vienintelė pateisinama aspiracija. Įstatymas apvilia nusižengiamumo subkultūros siekimus, todėl jis susilaukia neišsenkančio priešiškumo bei paniekos.

Šiame skyriuje jau aptariau valstybės intervencijos teisėtumą. Minėjau, kad kai kurie gyventojų sluoksniai statuso apribo-

jimų, ydų bei dorų motyvų įkvėptų „konsensuso" nusikaltimų, nelaiko teisėtais, kokiais paprastai laiko baudžiamosios teisės draudimus. Tokia garsiai neišsakyta abolicionistinė pozicija aiškiai ir įžūliai atsisako pripažinti specifinius įstatymo komponentus. Tai nepritarimas materialiame arba substantyviniame įstatymo lygmenyje, labiau apribotas baudžiamojo įstatymo periferija. Dabar galime grįžti prie subkultūrai būdingesnio nesutikimo, kuris pasireiškia ne pačiame substantyviniame lygmenyje. Atsigręškime į tai, ką galėtume pavadinti *metodologiniu* įstatymo elementu.

Nusikaltimas ir deliktas

Tvarkai palaikyti įstatymas pasitelkia įvairius metodus. Teises galima reabilituoti, o blogus poelgius nuslopinti ar išvengti jų įvairiais kitais būdais. Visi tie būdai palaiko tvarką ir bendruomenės moralės standartus šiek tiek kitokiais metodais. Galiausiai baudžiamosios teisės neutralizavimas apima ir metodologinį nepritarimą; tai pozicija, kuri leidžia subkultūros nusižengėliams nesąmoningai susikurti vulgarią delikto sampratą.

Jie nesąmoningai patvirtina, kad tam tikromis sąlygomis privatūs bei kompensaciniai civilinės teisės metodai garantuoja pirmumą prieš viešas baudžiamosios teisės sankcijas.Taip įrodinėdami jie paprastai išplečia ir deformuoja įprastą teisės bei pasauliečių sampratą apie tai, kokios yra tikrosios baudžiamosios teisės ir delikto (civilinės teisės nepaisymo) sritys.

Nėra paprasta išvengiant dviprasmybių atskirti nusikaltimą bei civilinės teisės pažeidimą. Dauguma poelgių, kuriems taikomos nusikaltimo sankcijos, tuo pat metu yra ir deliktai[19]. Tačiau

[19] Esminio delikto ir baudžiamojo įstatymo sutapimo aptarimą žr. Clarence Morris, *Studies in the Law of Tort*, Brooklyn: Foundation Press, 1952, 4 skyrius.

užuot buvęs painiavos šaltiniu, reikšmingas substantyvinis dalinis ryšys tarp deliktais ir nusikaltimais esančių poelgių nurodo mums ir šio skirtumo esmę. Skirtumas tarp delikto ir nusikaltimo yra ne esminis, bet formalus. Šį skirtumą išreiškia skirtingi metodai, kuriais atlyginama už blogį, padarytą visuomenės pripažintu žalingu poelgiu. Kai terminai deliktas ir nusikaltimas priešpriešinami, jie atskiria ne skirtingus poelgius, bet skirtingus būdus, kuriais atsakoma į poelgius, laikomus blogais ir žalingais.

Baudžiamoji byla ir ieškinys, susijęs su deliktu, yra tie pagrindiniai teisės metodai, kuriais vykdomi žalos kompensavimo veiksmai[20]. Kiekviena grupė atitaisomųjų veiksmų akcentuoja jai būdingus metodus, nors jų galutinai ir neatriboja. Nors delikto atveju atlyginti už žalą yra svarbiausia ieškinio funkcija, retkarčiais jis gali pasikėsinti į tradicines baudžiamosios teisės prerogatyvas ir įgyti bausmės pobūdį. Baudžiamajai teisei būdingų bausmės idėjų įsiveržimas į delikto sritį laikomas anomalija ir turi „baudžiamosios" arba „pamokomosios" žalos pavidalą. Tokia žala kartais atlyginama, „kai atsakovo padarytas blogis buvo ketintas ir tyčinis bei turi šiurkštaus pažeidimo pobūdį, dažnai siejamą su nusikaltimu"[21]. Tokias retas išimtis palikus nuošalyje, bausmės ar atgrasinimo idėjos nevaidina ypatingo vaidmens deliktiniame ieškinyje.

Esminis atitaisymo metodas delikto ieškinyje yra žalos atlyginimas arba kompensavimas už padarytą žalą. Panaudojami ir kiti metodai, tokie kaip teismo draudimas (atsakovui atlikti tam tikrus veiksmus), „tačiau tokie draudimai bus taikomi, jeigu sie-

[20] Čia ir toliau aš vadovausiuos parankiais ir glaustais apibendrinančiais teiginiais apie deliktą, pateiktais William L. Prosser, *Handbook on the Law of Torts*, St. Paul, Minn.: West, 1955, p. 1–8; ir Warren A. Seavey, „Principles of Torts", *Harvard Law Review*, 1942 rugsėjis, p. 72–98.

[21] Prosser, *op. cit.*, p. 8.

kiant atlyginti žalą, visų pirma pavyks uždrausti ją sukėlusius blogus poelgius"[22]. Taigi deliktas yra pažeidimas, nesusijęs su sutartimi (sutarties pažeidimą reguliuoja sutarčių teisė, numatanti konkrečius susitarimus ir pažadus), kai įstatymu numatytą atlygį sudaro sumokėjimas už žalą teisėtam ieškovui.

Baudžiamosios teisės atlyginimo metodas yra iš esmės kitoks. Dažniausiai tai baudžiamosios sankcijos. Kaip jau minėjau, tai baudžiamosios teisės ženklas, nesvarbu, ar sankcija paskirta atsiskaitymo ar reabilitacijos tikslu, ar bausmė įvykdyta, ar atidėta kaip lygtinio nuteisimo atveju, ar atidėta pasigailėjus, kaip laikino bausmės sustabdymo atveju, ar per anksti pasiekusi kulminaciją kaip lygtinio paleidimo iš įkalinimo vietos atveju. Piniginės nuobaudos, kurios, šalia įkalinimo ir mirties, tarytum ir išsemia baudžiamųjų sankcijų arsenalą, iš esmės skiriasi nuo nuostolių atlyginimo civilinio ieškinio atveju. Baudos yra mokamos ne ieškovui, o valstybei – ir dėl pakankamą pagrindą turinčios bei fundamentalia esančios priežasties. Nusikaltimas įvykdomas ne individui, jis įvykdomas visuomenei. Toks teiginys negali būti laikomas vien fikcija. Jis itin svarbus, kai norime suprasti atlyginamąjį baudžiamosios teisės metodą, o per jį ir subkultūros nusižengėlio nepritarimą teisės principams[23]. Skirtumas tarp baudžiamosios ir kitų rūšių teisės remiasi rimtu teiginiu, kad nusikaltimas padaromas visuomenei.

Svarbiausias baudžiamosios teisės tikslas – tarpininkauti tarp kaltinamojo ir aukos, tiesiogine prasme transformuojant šį nusikalstamą poelgį taip, kad valstybė, veikdama kaip visuome-

[22] Prosser, *op. cit.*, p. 1–2.

[23] Ironiška, kad į subkultūros nusižengėlio polinkį savo poelgius aiškinti veikiau kaip deliktą, o ne kaip nusikalstamą veiksmą, „pažangiojo" teisingumo šalininkai teatsižvelgia žodžiais. Kaip jie mėgsta kartoti, nepilnamečių teismas yra civilinis teismas.

nės atstovas, taptų auka, vadinasi, ieškovu. Tikrosios aukos, individo, kuris tapo žalą sukėlusio neteisėto poelgio auka, svarba tarsi ir sumenkinama. Aukos vaidmuo transformuojamas dar smarkiau negu kaltinamojo, kai nuo delikto pereiname prie kriminalinio nusikaltimo. Nagrinėjant baudžiamąją bylą svarbu ne tai, kad sužeistai ar kitaip nukentėjusiai aukai turi būti atlyginta; aukos vaidmuo teismo procese yra drastiškai apkarpytas. Ji yra „kaltintojas ir valstybės liudytojas"[24]. Auka praranda bet kokias prerogatyvas, kurios jai priklauso civilinio ieškinio atveju, išskyrus tai, kad valstybė remiasi jos liudijimu. Kaip matysime, subkultūros nusižengėlių požiūris grąžina aukai jos prerogatyvas ir svarbiausią vaidmenį teismo procese. Amerikiečių baudžiamoji teisė teismo procese prieš kaltinamąjį nukentėjusiajam palieka mažesnį vaidmenį. Tai fundamentalus skirtumas tarp baudžiamosios ir civilinės teisės. Civilinį ieškinį „pradeda ir tęsia pats nukentėjęs asmuo, o siekiama juo kompensuoti nukentėjusiajam įstatymo pažeidėjo padarytą žalą. Jei pasiseka, jam priteisiama tam tikra pinigų suma, ir nuosprendį vykdydamas jis gali šią sumą išreikalauti iš atsakovo"[25]. Deliktai pažeidžia asmens teises. Baudžiamosios bylos tikslas visai kitoks. Baudžiamojo teismo proceso tikslas yra „atstatyti visuomenės kaip visumos interesus, nubaudžiant pažeidėją arba pašalinant jį iš visuomenės visam arba ribotam laikui; perauklėjant jį arba išmokant nekartoti nusižengimo ir atgrasinti kitus nuo įstatymo pažeidėjo pamėgdžiojimo"[26].

Nors tuo gana dažnu sutapimu tarp deliktų ir nusikaltimų galima pasinaudoti atmetant epifenomenalius (čia – antrinius) bei nustatant esminius skirtumus, pats jų sutapties faktas sukuria

[24] Prosser, *op. cit.*, p. 7.

[25] *Ibid.*

[26] *Ibid.*

dviprasmiškumą, kurio išvengti jam taip ir nepavyksta. Atskirti deliktą ir nusikaltimą veikiau kaip reakciją į įstatymą, o ne kaip substantyvinį poelgį būtų paranku, tačiau sykiu tai reikštų, kad mėginame apeiti ir patį klausimą. Iš tikrųjų tai, ką reikėtų sužinoti apie šį skirtumą, pirmiausia ir atrodo esąs atsakymas į klausimą: kada įstatymas reaguoja į žalą sukėlusį neteisėtą poelgį kaip į deliktą, kada kaip į nusikaltimą? Tai, kad deliktas dažnai ir nusikaltimas arba viena ir kita tuo pačiu metu, reiškia, kad aiškaus atsakymo nesama. Ar į žalingą poelgį reaguojama kaip į deliktą ar nusikaltimą, ar kaip į abu, atrodo, dažnai priklauso nuo konkrečios situacijos, o ne nuo bendrų aiškinamųjų principų. Taigi atskiriant nusikaltimą nuo delikto nemenkas dviprasmiškumo elementas išlieka ir yra neišvengiamas. Būdinga, kad maištaujantys nusižengiamumo subkultūros požiūriai atsiranda ir klesti kaip tik juridinių dviprasmybių sferoje. Būdinga ir tai, kad subkultūros ir teisės požiūrių skirtumai užgožia pačioje teisės sistemoje matomus skirtumus.

Aukos prerogatyvos

Interpretuojant neteisėtą poelgį kaip deliktą, o ne kaip nusikaltimą, svarbiausia yra siaurai sutelkti dėmesį į auką bei jos prerogatyvas. Žalingą poelgį paversti privačiu, jo „neviešinti" reiškia nebylų įsitikinimą, kad šis poelgis nusipelno būti vertinamas kaip deliktas, o ne kaip nusikaltimas. Rūpindamiesi auka ir jos prerogatyvomis kartais užmirštame ar iš viso atsisakome viešumos elemento, tokiu būdu pridengdami ir nusikalstamą paties žalingo poelgio pobūdį. Jeigu mums atrodo, kad blogis paliečia tik kaltinamąjį ir auką, mes jau žengę lemtingą žingsnį baudžiamosios teisės neutralizavimo linkme.

Kaip tik toks požiūris persmelkia nusižengiamumo subkultūrą. Subkultūros koncepcijos prieštarauja automatiškam kai kurių nusižengimų priskyrimui nusikaltimams. Pasak subkultūros įsitikinimų, toks priskyrimas retai kada pagrįstas. Kartais šios subkultūros atstovai iš esmės ir teisūs, tačiau teisūs dėl neteisios priežasties. Jų klaida visų pirma slypi įprastame vaikiškame išsisukinėjime, gal pačiame įprasčiausiame iš visų išsisukinėjimų. Šis išsisukinėjimas remiasi tuo, jog supainiojami iš termino „gali"(can) ir jo neigiamos formos „negali"(cannot) kyląs faktinis ir moralinis imperatyvai. Subkultūros požiūris, pabrėžiantis aukos prerogatyvas, visų pirma ir atsiremia į tokį imperatyvų pasitelkimą išsisukinėjant.

Dažnai baudžiamasis procesas negali būti pradėtas, jeigu auka nepageidauja pateikti ieškinio, nes daugeliu atvejų nukentėjusiojo kaip liudytojo dalyvavimas yra esminis. Terminas „negali" (cannot) čia akivaizdžiai pavartotas jo faktine imperatyvine prasme. Tačiau, kaip žino kiekvienas mokyklos mokytojas, daugelis vaikų terminu „negali" (cannot) nusako neigiamąjį *moralinį* imperatyvą, ir kaip tik taip jį ir supranta. Jie sako *negali (cannot)*, užuot sakę *jiems neleista, jie neturi teisės (may not)*. Tad jie klaidingai supranta ir bendrą tvirtinimą, jog policija negali primygtinai reikalauti iškelti bylos, jeigu ieškovas to nepageidauja. Jie būtent taip ir supranta, kad policija *neturi teisės;* tad taip sustiprinę moralinį imperatyvą jie ir tiki, jog policija neturėtų kištis, kad jai derėtų įsikišti tik tuomet, kai auka pageidauja.

Tokia painiava gana dažna, tačiau jos pasekmės ne visuomet tokios lemiamos. Pradinė maišatis, taip pat tie keisti požiūriai, iš kurios jie išauga bei kurios dėka gyvuoja, turėtų reikšti, jog deliktas, o ne baudžiamasis įstatymas turėtų vyrauti. Iš čia ir tendencija baudžiamojoje byloje nukentėjusiajam suteikti tokią pačią iniciatyvą kaip civilinėje. Suasmenindamas padarytą blogį, nusižengėlis atima tą automatinės intervencijos teisę, kurią

valstybei suteikia baudžiamoji teisė. Tačiau nusižengėlio supratimas apie civilinį ieškinį tuo ir pasibaigia. Subkultūros nusižengėlis dažniausiai neišmano teisinio skirtumo tarp nusikaltimo ir delikto, tad ir šiuos du žalos atitaisymo metodus jis beviltiškai supainioja. Nukentėjusiojo prerogatyva atstatyta, jis gali ja pasinaudoti, jei panorės, pradėdamas baudžiamąjį procesą vietoj civilinio. Tačiau reikėti jam nereikia. Auka gali ir užmiršti apie nusikaltimą, pasigailėti ar atleisti kaltinamajam ar pati pasiryžti atsiteisti už skriaudą. Pasak subkultūros nusižengėlio, auka turėtų apsispręsti, pradėti baudžiamąjį procesą ar ne.

Tai, kad nusižengėlis svarbiausią vaidmenį pradedant baudžiamąjį procesą priskiria nukentėjusiajam, terodo jo pastangas išsisukti nuo įstatymo taikymo smulkių pažeidimų atveju. Kas geriau už nukentėjusįjį gali nuspręsti, ar tyčia buvo siekiama padaryti žalą, ar čia būta tik nekenksmingo pikto pokšto? Suprantama, niekas nenorės palikti tokio svaraus ir asmeniško sprendimo pareigūnams, kurie to konkretaus blogio nėra patyrę, net nėra kaip nors kitaip nusipelnę patikimų bei kompetetingų asmenų reputacijos. Įsitikinę, jog giliai išgyventa asmeninė skriauda yra prielaida baudžiamajam procesui pradėti, subkultūros nusižengėliai dar kartą parodo, kaip rudimentinės delikto sampratos yra įsismelkę į jų mentalitetą. Akcentuojant, kad nuoskauda asmeninė, įstatymo sulaužymas suasmeninamas, nes atsižvelgiama į subjektyvius aukos jausmus, o sykiu įvertinamas ir jos patirtos netekties reliatyvumas. Žala gali būti reikšminga arba triviali, priklausomai nuo to, kokią nuosavybę turėjo auka ar kokiomis ji pasižymėjo savybėmis. Vadinasi, blogis savaime dar nėra toks žalingas, kad pagrįstai pavadintume jį nusikaltimu. Priklausomai nuo subjektyvių aukos savybių bei jos pasirengimo atleisti, įstatymo pažeidimas gali atrodyti pernelyg trivialus, kad garantuotų valstybės įsikišimą. Kai valstybė

įsikiša, kaip ji kartais padaro nepaisydama subkultūros prielaidų, nusižengėlis veikiausiai pajunta neteisingumą, sukeltą atitikimo stokos. Jis gali pajusti neteisingumą, kadangi valstybės pareigūnai neatsižvelgė į pagrindinę nukentėjusiojo teisę – asmeniškai sušvelninti ar netgi paneigti nusižengimą.

Aukos paneigimas

Dėl savo savybių auka gali būti tokia asmenybė, kuriai blogis per daug trivialus, kad ji pradėtų baudžiamąjį procesą, tačiau jo asmeninės savybės gali jį taip nužeminti, kad jai ši teisė bus užginta. Delikto koncepcijos rudimentų užtempimas ant baudžiamojo įstatymo karkaso tėra tik nusižengiamumo vykdomos deformacijos pradžia, o jos kulminacija tampa neutralizacija. Kadangi jau blogio, kylančio iš pagrindinio vaidmens priskyrimo aukai, personifikacija įvykdyta, kelias tolesniam sampratų „ištempimui" atviras.

Konvencionalios moralės, tiksliau sakant, jos vulgarizuoto pavidalo elementų įsiveržimą retkarčiais turbūt aiškiausiai parodo aukos teisių paneigimas. Asmenys, iš kurių atimamos aukos prerogatyvos, konvencionaliu požiūriu yra amoralūs bei niekinami. Homoseksualai ir kiti seksualiniai iškrypėliai, girtuokliai, sukčiai, niekinamų mažumų nariai, diskredituotų politinių grupių nariai, dėl savo pačių „kaltės", netenka teisės pradėti baudžiamąjį procesą. Tą aiškiausiai rodo dažnas homoseksualų išnaudojimas nusižengėlių subkultūroje.[27] Čia ir vėl pastebime tą alchemiją, kuri faktinį imperatyvą sutapatina su moraliniu, o paskui juo ir pakeičia. Homoseksualai, turį santykių

[27] Albert J. Reiss, „The Social Integration of Queers and Peers", *Social Problems*, 1961, ruduo, p. 102–120.

su nusižengėliais, negali pradėti proceso ar pareikšti ieškinio, jei šiems santykiams rutuliojantis jie paverčiami aukomis. Šito padaryti jie negali, nepasmerkdami savęs nemenkoms baudžiamosioms sankcijoms. Faktinis imperatyvas palaipsniui paverčiamas moraliniu imperatyvu. Jiems negalima arba nederėtų skųstis, kadangi dėl amoralaus elgesio šią teisę yra praradę. Kas jie tokie, kad skųstųsi kitais? Nusikaltimo pavertimas deliktu leidžia gana keistu būdu užduoti moralinės kompetencijos klausimą. Kadangi delikto atveju nusižengėlis auką laiko konflikto iniciatoriumi, nuteisimo procese jis stengiasi jai priskirti kaltę. Taigi moralinės kompetencijos klausimas, paprastai skiriamas pareigūnams, gali būti užduotas ir aukoms: kas tu toks esi, kad mane teistum?

Kai valstybė pradeda baudžiamąjį procesą be aukos įgaliojimo, taip pat, kai pradeda jį diskredituotos ir todėl paneigtos aukos vardu, ji pažeidžia tradicines nusižengiamumo subkultūros prielaidas. Tada ji neapsaugota nuo apkaltinimo neteisingumu, kuris metamas jai dėl to, kad neįvykdžiusi atitikimo reikalavimo. Priklausomai nuo konkrečios situacijos, valstybės veiksmai gali stokoti atitikimo ta prasme, kad jau patį įsikišimą nusižengėliai mato kaip nepateisinamą; valstybę jie kaltina ir už tai, kad ji neatsižvelgia į lengvinančias aplinkybes, kylančias iš aukos pasirengimo atleisti arba iš to fakto, kad auka sukompromituota.

Nusižengiamumo subkultūra persmelkta neteisingumo jausmo. Šis jausmas remiasi subkultūros požiūriu į oficialiąją sistemą, taip pat neįprastomis papročio bei delikto sampratomis. Neteisingumo jausmo funkcija – atpalaiduoti įstatymo varžtus ir taip atverti kelią tikrajai neutralizacijos sąlygai, nusikalstamos paskatos paneigimui. Neutralizacija sudaro galimybę nusižengiamumo traukai pasireikšti. Tai procesas, kuris išlaisvina mus iš moralinių įstatymo varžtų. Kaip aš nuolat akcentavau, neutralizacijos procesas įgyja pačios teisinės sistemos pavidalą ir

yra su ja susiję s. Nusižengiamumas kaip subkultūra yra neteisėta sistema tiesiogine šio termino prasme. Tai teisinės sistemos išvirkščioji pusė. Jos priesakai ir pozos yra vaikiškos reakcijos į pareigūnų veiklą ir vaikiški teisės principų iškraipymai. Polinkis nusižengti nėra paprastas įstatymo ignoravimas ar paneigimas; jis susiję s su įstatymu daugeliu aspektų, susaistytas su juo simbiotiniu antagonistiniu ryšiu. Kaip įstatymas tampa atsaku į smurtą, taip ir smurtą įkvepianti ideologija tampa reakcija į įstatymą. Būtent šia prasme nusižengiamą poelgį reikėtų vertinti kaip įstatymo pažeidimą, ne kaip paprastą veiksmą.

Potraukis nusižengti ima veikti neutralizavus baudžiamąjį įstatymą ir tuo laikinai likvidavus sąsajas tarp veikiančiojo ir teisinės tvarkos. Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kada gali įvykti neutralizacija, kadangi tie momentai kaip tik dar kartą parodo, kokia prasme įstatymo pažeidimas yra organizuojantis nusikaltimo ir nusižengiamumo principas. *Neutralizacija pakeičia pačią įstatymą pažeidžiančio elgesio esmę, nusižengiamą veiksmą paversdama tiesiog veiksmu.* Subkultūra šito pasiekia nesilaikydama baudžiamosios teisės *pagrindu* esančių principų. Baudžiamoji teisė paremta ne tiek substantyviniais veiksmais, kuriuos ji laiko neteisėtais, o veikiau principais, apibūdinančiais jos tikrąją sritį ir procedūrą. Tuos principus galima laikyti sąlygomis, kurioms esant moraliai pateisinama intervencija, areštas ir sankcija, numatomi baudžiamojo įstatymo. Tie principai, senoviškai sakant, yra socialinis kontraktas. Baudžiamojo įstatymo pagrindai išryškėja principuose bei doktrinose, numatančiuose psichinius, procedūrinius, konsensuso bei metodologinius elementus. Vadinasi, kurio nors iš šių elementų pagalba kaip tik ir įmanoma neutralizuoti baudžiamąjį įstatymą. Ir tą padaryti įmanoma dar veikiau ir papras̆čiau, kai paties teisinio mechanizmo vyraujantys priesakai ir praktikos suteikia pasitikėjimo ir paprasta akimi neįžvelgiamos paramos maištaujantiems subkultūrinio nusižengiamumo mechanizmams.

6

PAKELIUI Į NUSIŽENGIAMUMĄ

Pasikartojantis moralinio ryšio su įstatymu nutraukimas dėl neutralizacijos ir pasireiškiąs trauka nusižengti, dar nebūtinai reiškia, kad įvykdomas nusižengiamas poelgis. Laikinai pašalindama suvaržymus, kurie įprastai kontroliuoja visuomenės narius, nusižengiamumo trauka padaro nusižengiamumą įmanomą ar leidžiamą, tačiau ji savaime nėra negrįžtamas įsipareigojimas, nesukuria ji ir prievartos, kuri stumtų asmenį veikti. Tokio impulso ieškojimas ir primygtinis reikalavimas pateikti jo apibūdinimą gerokai lėmė tai, kad per anksti atsisakyta visuomenės kontrolės teorijų. Cohenas ir Shortas išreiškia bendrą nepasitenkinimą tokiomis teorijomis. Jie tvirtina: „Daugumos mūsų nusižengiamumo teorijų trūkumas yra tai, kad jos stengiasi aiškinti nusižengiamumą parodydamos, neva jo priežastis – efektyvių suvaržymų trūkumas"[1]. Visuomenės kontrolės teorijos yra neužbaigtos arba klaidingos, pasak tų pačių autorių: „Nusižengiamumo nedera laikyti žmogiškosios prigimties potencija, kuri išsprūsta vos kilstelėjus dangtį"[2]. Kaip atsakyti į tokį prieštaravimą? Akivaizdu, kad moralinis vakuumas, kurį sukuria kultūros suvaržymų pašalinimas, iki galo nepaaiškina, kodėl nusižengiama. Trūksta dar to elemento, kuris veiktų kaip postūmis

[1] Albert K. Cohen and James F. Short, „Research in Delinquent Subcultures", *The Journal of Social Issues*, Vol. XIV, 1958, p.30.

[2] *Ibid.*

ar impulsas, kuris realizuotų nusižengimą kaip potenciją. Tą elementą, kaip paminėjome pirmame skyriuje, pozityvistinė kriminologija interpretuodavo kaip vienokio ar kitokio pobūdžio prievartą ar įsipareigojimą. Aš norėčiau pasiūlyti kitokią to elemento formuluotę, nuosekliau atitinkančią klasikinės kriminologijos kanonus. Aš sakyčiau, jog tas trūkstamas elementas, suteikiantis postūmį ar impulsą nusižengti, yra *valia*.

Postūmis nusižengti

Jeigu nusižengiamumo potenciją, slypinčią jo traukoje, realizuoti pakaktų tik naivaus poelgio, kurį kažin kokie toli esą visuomenės pareigūnai atsitiktinai apibūdino kaip nusižengiamą, nebūtų jokios būtinybės postuluoti tokią nepažįstamą sociologijai sampratą kaip valia. Galėtume pasikliauti žmogaus prigimtimi. Cohenas ir Shortas yra teisūs sakydami, kad „negalime tarti, jog nusižengiamumas yra žmogiškosios prigimties potencija, kuri išsprūsta vos kilstelėjus dangtį". Jei nusižengiamumą laikytume vien veikla, tuomet poelgiai, įprastai suvokiami kaip nusižengimai, žmonių apiplėšinėjimas, jų užpuldinėjimas, daiktų daužymas ar supjaustymas, būtų suprantami kaip žmogaus prigimties dalis, kaip biopsichinėje mūsų prigimtyje slypinčios potencijos. Tereikia stebėti vaikus, kad suvoktume, jog žmonės, kaip ir kiti primatai, *natūraliai* be gudrybių sugeba atlikti tokius veiksmus, kurie paprastai laikomi nusikalstamais. Nors toks elgesys ir „neišsprūsta vos kilstelėjus dangtį", jo apraiškas matome gana dažnai. Tad jeigu Cohenas ir Shortas nusižengiamumą supranta kaip veiklą, jų visuomenės kontrolės teorijų kritika praranda nemažai pirminio įtaigumo, kadangi naivus elgesys, kuris ir laikomas nusižengiamu, iš tikrųjų yra žmogiškosios prigimties potencija.

Tačiau nusižengiamumas yra tik epifenomenas, šalutinis reiškinys. Kaip ne sykį pabrėžiau, nusižengiamumas iš esmės yra pažeidimas. Tai taisyklėms nusižengiantis elgesys, dažnai nepilnamečių, žinančių, jog jie pažeidžia įstatymą ir suvokiančių savo veiksmų pobūdį, tačiau leidžiančių sau šitaip elgtis todėl, kad pažeidimo esmę sudarą elementai neutralizuoti. Taigi Cohenas ir Shortas iš esmės teisūs tvirtindami, kad visuomenės kontrolės teorija yra neužbaigta, jei ji nenurodo, kokio impulso dėka nusižengiamumas kaip potencija gali būti realizuotas.

Klasikinėje kriminologijoje nusikaltimo įvykdymo impulsas buvo valia. Tokia koncepcija ne be trūkumų, tačiau privalome būti tikri, jog atmetame šią teoriją ne dėl tų priežasčių, kurios nūnai jau atrodytų atgyvenusios. Pradinis pozityvizmo valios atmetimas buvo aiškiai metafizinis – kaip ir ją ginanti klasikinė pozicija. Valios samprata atmesta, kadangi, pasak Lombroso, Ferri ir kitų, valia, kaip tokia, neegzistuoja. Pasak jų, žmonės nepriima sprendimų. Jam pačiam nežinant, it cheminė dalelė, žmogus mėtomas iš vienos situacijos į kitą. Šiais laikais valios idėjos atsisakytume iš esmės dėl kitokių priežasčių. Mes turbūt nedelsdami ir gal šiek tiek globėjiškai pritarsime, kad valia, kaip tokia, neegzistuoja. Valia, kaip bet kokia kita sąvoka, tarkime, sprendimų priėmimas, yra abstrakcija, kurios pagalba mes viliamės išsiaiškinti konkrečiai vykstančius reiškinius. Nesvarbu, ar valia egzistuoja, mums rūpi tik, ar ši sąvoka ką nors paaiškina.

Valios samprata nebuvo itin informatyvi, tad praktiniams sumetimams ji nėra pasitelkiama. Kodėl ji nebuvo informatyvi ir kaip iš jos išgauti praktinės naudos? Valios koncepcija ne kažin ką tepaaiškindavo visų pirma todėl, kad tradiciškai ji leisdavo išvengti paties klausimo. Akivaizdu, kad norime sužinoti, kaip, kodėl ar kada valia nukreipia asmenį įvykdyti nusikaltimą? Matome, jog sakydami, kad nusikalsti stumia valia, mažai ką tepaaiškiname. Daugiau įžvelgtume, jei pamėgintume suprasti, kas

slypi už valios nusikalsti idėjos, ir pasidomėti, kokios gi sąlygos pažadina valią nusikalsti. Tačiau mėginant nustatyti sąlygas, kurios suteikia impulsą nusikalsti, mums nereikia išsemti viso nusikaltimo paaiškinimo. Mūsų paieškos yra kur kas siauresnės, kadangi tenorime sužinoti, kas pažadina valią nusikalsti tada, kai nepilnamečiai *jau* nejaučia sąžinės priekaištų, kurie palenkia juos paklusti įstatymui. Taigi valios koncepcija neprivalo užsiversti sau visos paaiškinimo naštos, ką ji jau kone padarė klasikinėje kriminologijoje. Jai pakaktų tik rasti tą elementą, kurio trūksta visuomenės kontrolės teorijoje, kad ji parodytų, kas lemia tai, kad potencija nusižengti, veikiant nusižengiamumo traukai, realizuojama.

Reikėtų paminėti dvi sąlygas, kurios padeda suaktyvinti valią arba apsisprendimą pažeisti įstatymą. Nė viena iš jų neveikia už išlaisvinančio nusižengiamumo traukos konteksto. Viena sąlyga pažadina valią nusikalsti įprastinėmis aplinkybėmis, kita atlieka tą pačią funkciją išskirtinėse situacijose. Pirmoji situacija gali suteikti impulsą pakartoti ankstesnius pažeidimus, antroji pastūmėja naujiems, dar neišmėgintiems žygdarbiams. Ir viena, ir kita padeda išsiugdyti tą šaltakraujišką nuostatą, kurios vaikams prireikia nusižengiant. Pirmąją situaciją galima vadinti *pasiruošimu*, antrąją – *neviltimi* (*desperation*).

Valia ir pasiruošimas

Valia pakartoti anksčiau įvykdytą įstatymo pažeidimą nepareikalauja išskirtinių galių. Kai ryšys su įstatymu neutralizuotas, o jį nutraukęs asmuo patenka nusižengiamumo traukon, tam, kad vėl pasireikštų valia nusikalsti, tereikia pasiruošimo. Pasiruošimu aš vadinu tą žinojimą iš patirties, kad kažką, kas paprastai laikoma įstatymo pažeidimu, *įmanoma* padaryti, vadinasi,

toliau pasitikint vaikišku kalambūriniu samprotavimo metodu ir tuo moraliniu pakilimu, kurį suteikia plaukimas pasroviui, tai *galima* padaryti. Toks „žinojimas" tampa tikru atradimu, mat neatlikę eksperimentų su uždraustu, vaikai dažniausiai nežino, kad nusikalstamas elgesys yra įmanomas.[3] Vaikai dažnai neapsisprendžia, tad jie pateisina ir viena, ir kita. Jei kažko negalima daryti, vadinasi, to jis ir negali padaryti, – negali, kol nepabando. Toks pasiruošimui reikalingas žinojimas įgyjamas paprasčiausiai atliekant žingsnius, iš kurių susideda vienas ar kitas įstatymo pažeidimas, tačiau tai tik pasiruošimo dalis. Jei šito pakaktų, vaikas sužinotų ir tai, kad toks elgesys netinkamas. Taigi pasiruošimui neužtenka vien fakto, kad įstatymo pažeidimas buvo įvykdytas anksčiau. Nusižengėlis privalo sužinoti, kad įvykdyti nusižengimą ne taip jau sunku, tada jo valia stums jį nusižengti. Kaip jis tai sužino?

Ar nusižengimą įmanoma įvykdyti, lemia moralinis ir techninis elementas. Mums knieti daugiau dėmesio atkreipti į techninį elementą, kadangi moraliniu nusižengimo elementu pasirūpina neutralizacija ir nedelsiant pasireiškianti nusižengiamumo trauka. Moralinį palaiminimą nusižengti suteikia neutralizacija, nes ji tarsi ir atleidžia nuo pareigos vykdymo.

Techninis nusižengimo pagrindimas irgi dvejopas. Viena ir kita prasmė numatytos jau pačios įstatymo pažeidimo sampratos. Įstatymo pažeidimas yra veiksmas, atliekamas sulaužant taisyklę, o už tai galima tikėtis teisėto atoveiksmio. Pabrėždamas kuria prasme veiksmą lengviau suprasti kaip įstatymo pažeidimą, aš neketinau pasakyti, jog įstatymo pažeidimas neapima ir esminės *(substantive)* veiklos. Tai neįmanoma. Įstatymo pažeidimas apima veiklą, tačiau ją peržengia. Įstatymo pažeidi-

[3] Panašią marihuanos vartotojų aptartį žr. Howard Becker *Outsiders*, New York: Free Press of Glencoe. 1963.

mas apima *veiksmo* ir *jo sukelto atoveiksmio* sąveiką moralės koordinačių sistemoje. Vadinasi, techninį nusižengimo pagrindą sudaro išmoktas gebėjimas įvykdyti veiksmą arba *bihevioristinis* nusižengiamumo *elementas*, ir veiksmas, kurį nusižengimas išprovokuoja, arba *sulaikymo (arešto) komponentas*.

*Pasiruošimas ir elgsenos (*bihevioristinis*) komponentas*

Vargu ar valia pakartoti seną nusikaltimą bus sužadinta, jei praeityje jo vykdytojas nuolat patirdavo nesėkmes arba kaip kitaip apvylė kitų asmenų bihevioristinius lūkesčius. Išskyrus klounus ir kvailius, mažai kas mėgsta užsiimti veikla, kuri jiems nesiseka. Kaip ir užsiimant kitokia veikla, nusižengiama irgi gali būti nevykusiai, o tie, kam sekasi ypač prastai, gal daugiau šito ir nesiims, – jeigu jie nėra priversti, įpareigoti ar kaip kitaip lenkiami prieš savo valią. Kaip įtaigiai tikino Richardas Clowardas, nesėkmė teisėtoje sistemoje dar nelaiduoja sėkmės mažiau teisėtoje[4]. Žinant, kokios reikšmės nusižengėliai teikia išmėginimui ir bravūrai, negali tikėtis, kad jie pritars nuolat nevykusiai atliekamiems nusižengimams. Įtariu, jog bent vieną kitą nepilnametį nuo nusižengimų atbaidė, – tai nebūtinai reiškia, kad atskyrė ir nuo subkultūros – pašaipūs priminimai apie tai, jog anąsyk, kai mėgino taip nusižengti, tinkamo įspūdžio nepadarė.

Tačiau tą patyrimą, kurio reikalauja nusižengiamumo subkultūros elgesys, palyginti nesunku romantizuoti, tad gana greitai sutirštinami ir sunkumai, kuriuos neva tenka įveikti, kad šiuos reikalavimus atitiktum. Vieno kito nusižengiamumo traukon

[4] Richard Cloward, „Illegitimate Means, Anomie and Deviant Behavior," *American Sociological Review*, 1959 balandis, p. 164–176.

patekusių nepilnamečių valia pakartoti ankstesnius nusižengimus gali likti pasyvi dėl to, kad jie bijo gėdos bei pažeminimo, kuriuos sukeltų jų profesionalumo stoka. Tačiau ar nusižengiamumo subkultūros bihevioristiniai reikalavimai atbaidys ir daugiau nusikalstamumo traukon patekusių berniukų, priklausys nuo to, ar šie reikalavimai bus negailestingi bei griežti. Nors ir nesame įsitikinę, galime samprotauti, kad subkultūros elgesio kriterijai yra pakankamai griežti, kad nuslopintų vieno kito neįgudusio vaikino troškimą nusikalsti, tačiau ne tokie griežti, kad sustabdytų visus nusižengiamumo paviliotus vaikinus. Juk pagaliau nusižengiamumas ir jo nulemtas elgesys nėra profesija, daug patirties ar specializacijos čia neišvysime[5]. Kaip ir jos gerbiamas antrininkas – mokyklos sistema – ji toleruoja vidutinybes, tad ir išbandymai, kurie tenka šios subkultūros nariams, tėra vidutiniai. Negana to, pagrindinės kvalifikacijos, kurių reikalauja nusižengiama veikla (arešto situacija reikalauja kitokių įgūdžių), dažnai reikalingos ir kitiems įprastiems berniukų užsiėmimams. Biheivioristiniu požiūriu, bet kuris neblogas sportininkas galėtų būti puikus nusižengėlis. Atrodo, kad visa, ko reikia, yra truputis jėgos, vikrumo, greitumo, judrumo ir gudrumo. Dauguma berniukų pasižymi tomis savybėmis, kurios reikalingos, kad pajėgtų nusižengti, arba gali nesunkiai jas išsiugdyti. Taigi visi, kas jau patenka į nusižengiamumo trauką, išskyrus gal vieną kitą, įsitikina, jog biheivioristine prasme ankstesnius pažeidimus įmanoma pakartoti. Jeigu jie pajėgia išsiugdyti tokius rudimentinius įgūdžius, kokių reikalauja kišenvagystė, įsiveržimas, smurtavimas, jie yra pasiruošę dar kartą pažeisti įstatymą. Jų valia nusižengti pabudusi.

[5] Albert Cohen *Delinquent Boys*, Glencoe: Free Press, 1955, 2 skyrius.

Pasiruošimas ir arešto komponentas

Minimalių biheivioristinių kvalifikacijų stoka vieną kitą vaikiną atbaido, jų valia nusikalsti lieka pasyvi, nepriklausomai nuo to, kad neutralizacija nuo moralinių suvaržymų ir išvaduoja. Kita grupelė, veikiausiai didesnė, nesukaupia valios nusikalsti todėl, kad jie nepajėgia įveikti arešto, kurio tenka laukti pažeidus įstatymą, baimės. Jie nepasiruošę nusikalsti, nors nusižengiamumo traukon jau yra patekę. Tariant bendražygių žodžiais, jie neapsiplunksnavę, o klasikinės kriminologijos terminais, atgrasinti.

Nemažai berniukų neįstengia įveikti to siaubo, kurį kelia arešto situacija kaip įstatymo pažeidimo komponentas. Tai nereiškia, jog įstatymo pažeidimus nusižengėliai būtinai racionaliai numato ar suplanuoja, sakau tik, kad valia nusikalsti yra paskatinama, kai numatomų oficialaus autoriteto atsakomųjų priemonių laukiama ne tokių grėsmingų ir suvaržančių, kad jos pakirstų potencialaus pažeidėjo gebėjimą veikti ir sutrukdytų jam pasiduoti nusižengiamumo traukai. Jeigu traukos veikiami vaikinai per daug įbauginti ir nuogąstauja dėl to, kas įvyks pakartojant ankstesnį įstatymo pažeidimą, kadangi prisimena praeitąsyk patirtą išgąstį, jų valia nusikalsti, aišku, slopinama. Taigi svarbu, kad ankstesnė patirtis parengtų potencialų nusižengėlį įveikti nuogąstavimus, kuriuos tektų išgyventi pasiryžtant pažeisti įstatymą. Su baime kovojama ne vienu būdu.

Nusižengiamumo subkultūros įsitikinimas technine pareigūnų nekompetencija (žr. ketvirtą skyrių) gerokai susilpnina baimę dėl galimo arešto. Teisėtvarkos pareigūno techninės galimybės juos suimti subkultūros nusižengėlių per daug nestebina. Jiems daug didesnį įspūdį daro jų pačių potencijos, tad jie įsitikinę: tikimybė, kad pagaus, nedidelė. Svarbiausias klaidingų

subkultūros iliuzijų apie savo galimybes šaltinis yra nusižengėlių sugebėjimas išvengti suėmimo ir priversti oficialiąją sistemą pasijusti bejėge. Objektyvus suėmimo proceso sudėtingumas ir su juo susiję sunkumai leidžia nusižengėliui subjektyvią nekompetencijos stoką priskirti oficialiems pareigūnams ir toliau klaidingai įsivaizduoti, kad jo paties galimybės nežinia kokios. Tos areštavimo procesui būdingos aplinkybės, dėl kurių sugavimas, išskyrus sunkiausių nusikaltimų atvejus, beveik neįtikėtinas, perkeliamos baudžiamosios dramos protagonistams. Policija nekompetetinga, ji nevisagalė. Tokius įsitikinimus pagrindžianti teorija klaidinga, tačiau nepalaužiama. Ji klaidinga, nes tą dažną išsisukimo nuo arešto faktą geriausiai paaiškina paprastas arešto kaip užduoties sudėtingumas, o ne ypatingi subkultūros nusižengėlių įgūdžiai ar potencijos. Tačiau ši jų teorija tvirta ir net įtikinama todėl, kad kaip ir daugelis klaidingų teorijų, ji daugiau ar mažiau prisiderina prie stebimų faktų. Faktas, kad nusižengę tikrai dažnai išvengia arešto. Kadangi policijos nekompetetingumo ir nusižengėlių galios teorija tokia patvari, ji ir praverčia. Ji iš esmės ir leidžia atmesti būgštavimus dėl arešto, tapdama dalimi to pasiruošimo, kuris ir pažadina valią nusikalsti.

Antras būdas nugalėti baimę nusižengti – ignoruoti efektyvaus įstatymo pažeidimo atoveiksmio *pasekmes*. Net jei pareigūnui pavyktų areštuoti nepilnametį įstatymo pažeidėją, iš patirties žinoma, kad sankcijos dažniausiai būna neryžtingos, trivialios ar taikomos ne tuoj pat. Nusižengėliui paaiškėja, jog įstatymą jis gali pažeisti daugelį kartų beveik nenubaustas. Subkultūros nusižengėliai žino, jog yra daug kitokių galimybių – kiekviena iš jų iškilmingai paskelbiama galutine – kol virš jų galvų pakimba įkalinimo grėsmė. Nesakau, kad švelnesnes sankcijas, tokias kaip namų areštas, paaugliai pasitinka su džiaugsmu; sakau tik, kad sankcijos griežtinamos pamažu. Oficiali

sistema paprastai pradeda reaguodama į nusižengėlį nesunkiomis bausmėmis ir pamažu pereina prie sunkesnių bausmių.

Oficiali sistema reaguoja palaipsniui ir todėl, kad ji ištikima vaikų gerovės ideologijai, bet daugiausia dėl to, kad atsižvelgia į nusižengėlio įvykdytų įstatymo pažeidimų seką bei rimtumą. Nusižengimų seka pati savaime yra palaipsnio rutuliojimosi procesas, kai pradedama mažesniais nusižengimais ir pamažu imamasi sunkesnių nusikaltimų.[6] Tad ir bausmės didinamos palyginti pamažu, baudžiama gana retai, kad atrodytų, jog nauja bausmė žymiai griežtesnė. Taip nesąmoningai subkultūros nusižengėliui padedama įveikti nuogąstavimus, susijusius su įstatymo pažeidimu, palaipsniui užgrūdinant jį iškęsti vis sunkesnes bausmės formas. Taip jis ir išmoksta įveikti arešto pavojaus keliamus būgštavimus. Tokiu būdu pažadinama valia nusižengti.

Valia ir nusivylimas

Valią ryžtis iš naujo sulaužyti įstatymą suaktyvinti sunku: juk nelengva ir leistis į bet kokį naują nuotykį; ypač su didele baime bei virpuliu imamasi tų naujų įstatymo pažeidimų, kuriuos lydi objektyvus pavojus. Taigi potraukis nusižengti nepasieks kulminacijos, išreikštos nauju ar iki šiol nepatirtu įstatymo pažeidimu, jeigu valia nusižengti nebus įaudrinta. Tokį smarkų impulsą gali suteikti nusivylimo jausmas.

[6] Įrodymų, paremiančių idėją, kad nusižengimai sunkėja palaipsniui, kad nusižengėlis pradeda menkesniais nusižengimais, o paskui pereina prie vis sunkesnių, randame: Ivan Nye and James Short, „Scaling Delinquent Behavior", *American Sociological Review*, 1957, birželis, p. 326–331; Clifford R. Shaw, *The Natural History of a Delinquent Career*; Chicago: University of Chicago Press, 1931; Clifford Shaw, Henry McKay, and James McDonall *Brothers in Crime*, Chicago: University of Chicago Press, 1938.

Nusivylimo priežastys įvairios. Viena nevilties ištaka nusižengėliams ypač reikšminga, kadangi ji neutralizuoja sąsają su įstatymu sykiu sukurdama draugijos situaciją. Tad viena neutralizacijos atmaina – fatalizmo nuotaika – yra itin svarbi dėl tų įvairių funkcijų, kurias vienu metu atlieka. Fatalizmo nuotaika neutralizuoja ryšį su įstatymu, kadangi ji padaro subkultūros sekėjus neatsakingus. Ji arba sutelkia draugijon, arba pati yra išprovokuota draugijos situacijos, kadangi ji suintensyvina priklausomybės nuo bendraamžių jausmą, kurie, kaip nesunku numatyti, patys apimti panašių nuotaikų; negana, fatalizmo nuotaika sukelia nusivylimo jausmą.

Kodėl fatalizmo nuotaika sukelia nusivylimo jausmą? Ši nuotaika, prisiminkime, apibūdina patirtį, kai savasis „aš" suvokiamas kaip rezultatas. Tokia būsena sukelta „stumdymo", kuris priverčia asmenį pajusti, kad jo „aš" visiškai nekontroliuoja nei aplinkybių, nei savo lemties.

Ne visus asmenis fatalistinė nuotaika trikdo, ji nebūtinai turi sukelti ir nusivylimo jausmą. Toks jos poveikis pasireiškia tik tam tikromis aplinkybėmis. Tik patekę į šias aplinkybes asmenys, apimti fatalizmo nuotaikos, pasijunta ir nusivylę. Taip susiklosto, jog subkultūros nusižengėlių situacija aprėpia ir tą pagrindinę sąlygą, kuriai esant fatalistiška nuotaika sukelia nusivylimą.

Fatalizmo nuotaika paneigia jausmą, kad esi aktyvus savo aplinkos šeimininkas. Nusivilti ji pastūmėja veikiau tuos asmenis, kurie linkę labiau akcentuoti savo pajėgumą kontroliuoti aplinką. Ji kaip tik ir išryškina paprotį išaukštinti vyriškumo savybes. Vyras visų pirma yra tas, kuris nesileidžia „stumdomas". Tad būti „stumdomu", būti apimtu fatalistiškos nuotaikos subkultūros nusižengėliams reiškia prarasti per anksti, tad ir rizikuojant, įgytą vyriškumą. Bet kokiame kontekste, kur vyriškumas sureikšminamas, kur jis garbinamas ir nuolatos iš-

bandomas ar tikrinamas, fatalizmo nuotaika sukels kažką panašaus į nusivylimo jausmą. Nusižengiamumo subkultūra kaip tik yra toks kontekstas. Įprasti nusižengiamos subkultūros priesakai, garbstantys vyriškumą, kaip tik padidina tikimybę, jog iš fatalizmo nuotaikos kils ir nusivylimas. Apimti fatalizmo nuotaikos subkultūros nusižengėliai patiria nusivylimą.

Suprantama, jie stengiasi išsivaduoti iš tokios nemalonios, tokios nepageidaujamos būsenos, nusivylimo atsikratyti. Kitaip sakant, jie siekia grįžti į humanistinę būseną, kai „aš" patiriamas kaip priežastis, kai žmogus pats nulemia įvykius. Toks žmogaus troškimas suprantamas, net pagirtinas, tačiau ar ne ironiška, kokiu būdu šito siekiama! Juk nusižengdamas įstatymui jis kaip tik ir tikisi grįžti į humanistinę būseną ir susigrąžinti tą moralinį saitą, kurį implikuoja tokia būsena ir neatsiejama nuo jos *atsakomybė*.

Sulaužydamas įstatymą nusižengėlis susivienija su moraline tvarka!

Nusižengėlis privalo kažko imtis, kad grįžtų į humanistinę būseną, tačiau ne bet ko. Kaip jis nusviedžiamas į fatalizmą, taip turi būti vėl sugrąžinamas atgal į humanistinę būseną. Jis privalo apstulbinti įrodydamas, kad vis dar gali paveikti įvykius. Antraip fatalizmo nuotaikos maitinama neviltis užsitęs. Čia juk kalbame apie nuotaiką kaip giluminę, ne kokią paviršutinišką žmogaus patirtį. Kad apstulbindamas parodytų, jog savuoju „aš" pajėgia užtikrinti įvykių priežastingumą, o be to jis neįstengs grįžti į humanistinę būseną, jis privalo pasielgti ypatingai. Paprastų poelgių nepakaks, kadangi jie nesuteiks to nervus kutenančio postūmio, kuris vienu metu pagelbės nusimesti fatalistišką abejonę savimi ir atkurti humanistinį savęs suvokimą. Net ir pripratęs prie išmėginimo ir paniekos, subkultūros nusižengėlis savo viduje perkrato gausybę poelgių, ieškodamas

žygdarbio, kuris iš naujo patvirtintų jo pajėgumą. Daugelis poelgių atmetami, kadangi, kaip pasišaipydami pasakytų jo draugeliai, „Šūdas, juk tą gali bet kas". Akivaizdu, jog daugelis poelgių, galbūt dauguma, nieko nepakeičia. Šį tą įrodo tik vienas kitas poelgis. Iš tų poelgių, kurie gali kažką įrodyti, ryškiausiai išsiskiria įstatymo pažeidimai. Įstatymo pažeidimas yra iš tų negausių poelgių, kurie nedelsiant ir akivaizdžiai viską pakeičia. Įstatymo pažeidimas, kaip ir laukiama, išprovokuoja baudžiamąjį procesą. Tai ir simbolizuoja atgautą asmens pajėgumą.

Aišku, įstatymo pažeidimas dar neišsemia tų poelgių, kuriais dramatišku būdu sugrįžtama į humanistinę būseną. Panašią funkciją tikriausiai atliktų bet kokios kitos rūšies išsiskiriantis pasirodymas ar pasiekimas. Tačiau tokie dalykai kaip sportas, akademinė veikla ar heteroseksualus šaunumas, tegul ir gali vėl sustiprinti vyriškumą kaip humanistinės būsenos aspektą, bet sykiu gali sustiprinti fatalizmo nuotaiką, kadangi susilaukti galima ne tik nugalėtojo laurų, bet ir gėdingos nesėkmės. Nepaisant kitokios rizikos, kurią sukelia įstatymo pažeidimas, jis bent jau nepagilina fatalistinės nuotaikos. Nusižengėliams gali pavykti įvykdyti vagystę ar įsilaužimą ir išsisukti arba gali nepavykti, o žygis pasibaigti areštu; tačiau bet kuriuo atveju jie vis viena šį tą nuveikė. Humanistinė būsena susigrąžinama tuomet, kai juos sugauna. Nusižengdami įstatymui jie išprovokavo suaugusiųjų, tai yra pareigūnų, atsakomuosius veiksmus, o tai nemenkas pasiekimas. Pažeidę įstatymą jie pradėjo baudžiamąjį procesą. Kadangi įstatymo pažeidimas nėra vienintelis būdas išsklaidyti neviltį, nebūtinai kiekviena fatalizmo nuotaika jį ir sukelia. Subkultūros nusižengėliai gali panaudoti ir panaudoja kitus, ne tokius patikrintus metodus, iš kurių ypač populiarus yra „nukariauti" ir engti moteris. Be to, fatalizmo nuotaika gali užtrukti gana ilgai, nepriklausomai nuo to, kad ją lydi ir nusivy-

limas. Tačiau kadangi įstatymo pažeidimas yra tikriausias ir tiesiausias kelias greitai sugrįžti į humanizmo būseną, juo dažnai ir pasikliaujama. Įstatymo pažeidimu pasitikima dažniau nei kitais metodais dar ir dėl tokio sutapimo: ta pati fatalizmo nuotaika, kuri sukelia nusivylimą, sukuria ir draugijos situaciją. Kaip prisimename, viena iš draugijos funkcijų yra pasiūlyti bendrą klaidingų įsitikinimų kontekstą, į kurį patekęs subkultūros nusižengėlis beveik neabejoja, kad yra ištikimas nusižengiamumo subkultūros priesakams.

Fatalizmo nuotaika neutralizuoja ryšį su įstatymu, sukuria draugijos situaciją ir puoselėja nusivylimo jausmą, kuris savo ruožtu suteikia troškimą ar impulsą įvykdyti naują įstatymo pažeidimą. Nusivylimas nebūtinai reikalauja įvykdyti iki tol nepadarytą įstatymo pažeidimą. Jis tik pažadina valią nusižengti ir suteikia impulsą. Kartais pakanka pakartoti ankstesnį nusižengimą, bet tik tuo atveju, jei jį pakartoti tenka ypač pavojingomis aplinkybėmis, antraip į tokį žygį tik numos ranka, nes „tai gali kiekvienas“.

Nusivylimas suteikia valios dar kartą pažeisti įstatymą; pasiruošimas – valios pakartoti jau padarytus nusižengimus. Nei viena, nei savaime kita nesukelia įstatymo pažeidimo. Valia, pasak apibrėžimo, yra tai, kuo galime pasinaudoti, galime ir ne. Valia yra galimybė. Valią nusikalsti gali pažadinti pasiruošimas arba nusivylimas. Tačiau impulsą nusikalsti įmanoma nuslopinti, nuo nusikaltimo galima atgrasinti, valią nusikalsti gali išsklaidyti gausybė nenumatytų pavojingų aplinkybių. Nors galime analizuoti ir konkrečiai nurodyti, kokios sąlygos pabudina valią nusikalsti, tikrai tvirtinti, kad nusikaltimas bus įvykdytas, negalėsime. Tačiau pravartu pasitelkti valios kaip postūmio nusikalsti koncepciją ir taip bandyti paaiškinti procesą, kuris nusižengiamumo traukoje slypinčią potenciją paverčia tikrove.

RODYKLĖ

Matza, David

Ma 671 Nusižengiamumo srovėje / David Matza. – Vilnius: Vaga, 2004. – 271 p. (Atviros Lietuvos knyga: ALK, ISSN 1392-1673). Asmenvardžių ir terminų r-klė, p. 264.

ISBN 5-415-01707-0

Ši prof. Davido Matza'os knyga – vienas reikšmingiausių šiuolaikinės kriminologijos veikalų, skirtų nepilnamečių nusikalstamumo problemoms. Tai ir įžvalgi nepilnamečių nusižengiamumo priežasčių, motyvų bei „pateisinimų" analizė.

UDK 343.8-053.6

David Matza
NUSIŽENGIAMUMO SROVĖJE

Redaktorius *Justinas Kubilius*
Viršelio dailininkas *Kęstutis Vasiliūnas*
Korektorė *Lidija Girevičienė*
Maketavo *Aušra Kaziukonienė*

Leidykla VAGA,
Gedimino pr. 50, LT-01110 Vilnius
El. paštas: info@vaga.lt
http://www.vaga.lt
tel. +370 5 2498121, faks. +370 5 2498122

Spausdino AB SPAUDA, Laisvės pr. 60, LT-05120 Vilnius

Davido Matza'os – Kalifornijos valstijos Berklio universiteto profesoriaus, „The American Sociological Rewiew" redaktoriaus, Teisės ir visuomenės studijų centro bendradarbio knyga *Nusižengiamumo srovėje* Vakaruose laikoma klasikiniu kriminologijos tekstu, analizuojančiu nepilnamečių nusikalstamumo problemas.

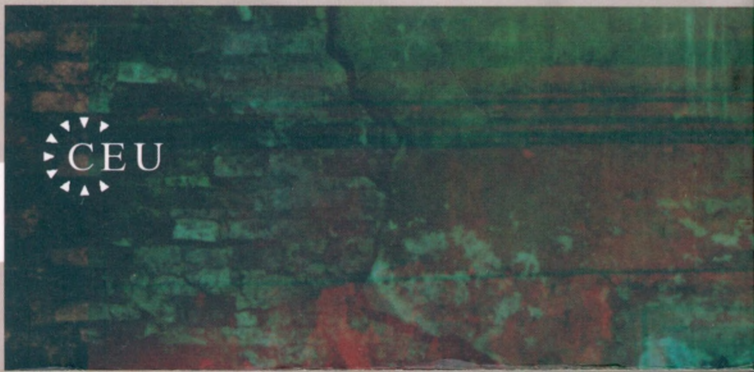
Bene reikšmingiausia ir įdomiausia šios knygos tezė, kad jaunieji nusižengėliai sukuria savo subkultūrą, turinčią savitą užuominų kalbą, savus vertinimo kriterijus; čia itin ryškus nerimas dėl vyriškumo, narystės bei statuso bendraamžių grupėje. Ši subkultūra savaip interpretuoja teisės normas, visuomenės įpročius bei papročius, teisingumo institucijų veiklą ir t. t.

Kita vertus, jaunųjų nusižengėlių įstatymo neigimas – tai jų santykis su gana prieštaringu ir pažeidžiamu visuomenės gyvensenos legaliu kodu. Autorius įrodinėja, kad tuo paremtas moralinis jaunuolių išsilaisvinimas nuo legalių suvaržymų nebūtinai veda į nusižengimą: visada lieka laisvė pasirinkti – sulaužyti draudimus ar ne.

Įžvalgi nepilnamečių nusižengiamumo priežasčių, motyvų bei „pateisinimų" analizė (atskiras puikus epizodas – apie *kadi* teismą) padeda giliau pažvelgti į šį reiškinį, kuris yra viena rimčiausių šiandienos visuomenės problemų.

ALK – serija humanitarinių ir socialinių mokslų knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su šiuolaikiniais humanitarinių ir socialinių mokslų veikalais. Šios knygos leidimą ALF remia kartu su Vidurio Europos universiteto Vertimų Projektu.

A T V I R O S   L I E T U V O S   K N Y G A

ISSN 1392-1673
ISBN 5-415-01707-0

Rekomenduojama kaina 25 Lt